

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Doufali jsme, že nám bude líp. Život českého učitele v druhé polovině 19. století a v první třetině 20. století.

We hoped we will be better. The life of czech teacher in the second half of 19th century and the first third of 20th century.

Matěj Měřička

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Praha 2013

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí své práce, paní doc. PhDr. Magdaléně Pokorné CSc. za trpělivost, obětavou pomoc i podnětné rady. Vřelé díky si zaslouží též prof. PhDr. Jiří Pokorný CSc. a prof. PhDr. Milan Hlavačka CSc. Vzpomenout musím také pracovníky Státního okresního archivu Hradec Králové a především Státního okresního archivu Chrudimi za ochotné zpřístupnění archiválií. Nakonec musím poděkovat i své sestře, Mgr. Kateřině Měřičkové a svému otci, Mgr. Janu Měřičkovi za korektury.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V.....dne.....

.....

Abstrakt

Vycházejí z přesvědčení o nutnosti ohlédnutí se zpět v „dobách překotných reform“ představují určitý typ učitele obecné školy v druhé polovině 19. století, v době ve školství přelomové právě v důsledku nových školských zákonů (Hasnerovy reformy). S pomocí Bourdieovy teorie kapitálu sleduji jednotlivé aspekty života vybraného učitele s cílem zjistit, v čem spočíval klíč jeho „úspěchu“ a zda obraz, který okolo něj vznikl, se blížil skutečnosti.

Řídící učitel v Chrasti, Vincenc Paulus (1840–1913), osvětový pracovník, amatérský historik a archivář, organizátor příprav na národopisnou výstavu, zakladatel místního muzea, aktivní funkcionář učitelského spolku Budeč chrudimská a člen obecního výboru naplňoval, zdá se, dobové představy o veřejně a především kulturně a osvětově činném učiteli, jenž vykonává všechny práce nezištně a s nadšením myslíce přitom především na prospěch učitelstva, svých žáků, místních občanů, obce, národa, státu a církve.

Přesvědčen o důležitosti svého poslání snáší případné „ústrky“ s trpělivostí a vírou v budoucí ocenění, dbající, aby zbytečnými konflikty nepřišlo vniveč jeho dílo nejdůležitější – vzdělávací. Ačkoli se jeho jednání může jevit jako konformní, jednalo se spíše o „strategii“, která mu nakonec zajistila úctu i dobré společenské postavení.

Klíčová slova

České dějiny, 2. polovina 19. století, učitelství, škola, Chrast u Chrudimi, Vincenc Paulus.

Abstract

Because of the new Education Act (Hasner's reform), the second half of the nineteenth century was a very important time for education. I introduce a primary school teacher living at that time, his way to 'success' and whether the image, which surrounded him, corresponded to the reality.

Using the Bourdieu's theory of capital, I investigate the individual aspects of the life of Vincenc Paulus (1840–1913), the school director in Chrast. He was the educator of the public, an amateur historian and archivist, an organizer of an ethnographic exhibition, a founder of a local

museum, an active official of teachers' association Budeč chrudimská, and a member of municipal committee. Hence, it seems that he met the contemporary ideas about a publicly, and especially culturally active teacher and educator; who carries out all the work selflessly and enthusiastically, thinking only of the welfare of teachers, his pupils, local citizens, the municipality, the nation, the State and the Church. Convinced of the importance of his mission, he withstands any „slights“ with patience and with belief in the future awards; and pays attention to avoid any unnecessary conflicts in order to protect his most important work – the education. Although, his behaviour may seem as conform, it was rather a „strategy“, which, in the end, earned him respect and good social status.

Keywords

Czech history, second half of the nineteenth century, teaching, school, Chrast near Chrudim, Vincenc Paulus

Obsah

Úvod.....	8
Prameny	15
Životopisy svatých.....	23
Kulturní kapitál	27
Rodinné zázemí.....	27
Studia.....	28
Učitelská studia	29
Praxe.....	30
Vzdělávati sebe, abych mohl vzdělávati národ svůj.	32
Odborná činnost	34
Ekonomický kapitál	36
Podučitel.....	36
Učitel	39
Pravidelný plat	41
Spolková činnost.....	45
Migrace	45
Spolkové aktivity a síť známostí.....	47
Budeč.....	48
Další spolky.....	54
Učitel a samospráva	56
Mířetice	56
Chrast	58
Zastupitelstvo a jeho činnost.....	64
Financování	66

Politické směry.....	67
Vincenc Paulus a samospráva	69
Symbolický kapitál	73
Titul	73
Ocenění	75
Pověst	76
Aktivity sloužící slávě obce	77
Festivity	79
Učitel Vincenc Paulus.....	82
Učitelé	82
Žáci.....	87
Rodiče	89
Církev a místní školní rada	92
Závěr	94
Seznam archivních pramenů a literatury	97
Přílohy.....	Chyba! Záložka není definována.

Úvod

Dovolím si začít svoji diplomovou práci poněkud osobněji vysvětlením důvodů, které mne přivedly k jejímu tématu. V roce 2011 jsem se rozhodl pro učitelské minimum a začal jsem se zajímat o učitelské povolání. Velmi záhy jsem narazil na problém postavení učitele ve společnosti. Pochopitelně jsem toužil zjistit, jak zářná budoucnost mne čeká, a zadal jsem toto heslo do internetového vyhledávače. Dalo by se namítnout, že jako student historie jsem měl zvolit spíše odbornou literaturu, nicméně i využití internetu může poskytovat jisté výhody. Postavení učitele ve společnosti je dáno řadou faktorů a jedním z nich je soulad mezi očekáváním veřejnosti a naplňováním těchto představ ze strany učitelů. Veřejné mínění je pak pouze v menší míře určováno odbornou literaturou, zatímco klíčovou roli hrají média (z nichž internet je dnes snad nejdůležitějším), a v případě učitelů i osobní zkušenosti.

Především je třeba poznamenat, že společenské postavení učitelů je hojně diskutovaným tématem nejen mezi odborníky a pedagogy¹, ale i mezi politiky a nakonec na toto téma vznikla v posledních letech i řada studentských prací (volně přístupných ke stažení) ať již z oborů pedagogiky, historických věd či jiných oborů.² Naprostá většina příspěvků se shoduje v názoru, že současné postavení učitelů není vyhovující a že je třeba jej vylepšit, přičemž navrhovaná řešení obvykle zahrnují (zřejmě pod vlivem dnešního ekonomického chápání světa) zvyšování platů, popřípadě (pod imperativem profesionalizace) další rozvoj odborných a pedagogicko-psychologických dovedností učitele. Má to samozřejmě svoji logiku, přesto postavení učitele ve společnosti nevyplývá pouze z jeho pozice v rámci víceméně uzavřeného sociálního pole školy či z platových podmínek, ale i z dalších faktorů, například z jeho působení v rámci širšího

¹ Viz například řada článků v učitelských novinách například Luboš ZELENÝ, Učitel před osmdesáti roky [online], č. 20, 2008. Dostupné z webu Učitelské noviny: <http://www.ucitelskenoviny.cz>; Jak udělat z učitelské profese ceněné povolání? [online]. Dostupné na webu Česko mluví o vzdělávání: <http://ceskomluvi.cz/jak-udelat-z-ucitelske-profese-cenene-povolani>; Michal KOMÁREK, Anketa: Ohrožená profese – učitelé [online], 2012–010–10 [cit. 2012–10–12]. Dostupné na webu Literární noviny: <http://www.literarky.cz/politika/domaci/11889-anketa-ohroena-profese-uitele>.

² Klára VITVAROVÁ, Obraz učitele v česky psaných pedagogických časopisech vycházejících v 19. století v Čechách, Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Pardubice 2011; Michaela DIVINOVÁ, Postavení učitelů ve společnosti: aktuální problémy, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, Brno 2006. Soňa VARVAŘOVSKÁ, Postavení učitele v české škole, Bakalářská práce, Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra pedagogiky, Brno 2011.

společenského prostoru. Úspěšné veřejné působení může posilovat pozici učitele ve škole, a lepší pozice v rámci školy pak může zpětně vést k posilování učitelova postavení ve společnosti.

Jako studenta historie mne pochopitelně zajímalo, do jaké míry obracejí účastníci debaty svou pozornost k minulosti, zda v ní hledají inspiraci pro řešení současných problémů, či naopak se vůči ní vymezují. Vycházím z předpokladu, že chceme-li pochopit jakýkoli současný jev, musíme se seznámit s jeho historickým vývojem. Dnešní učitelé se sice vědomě nemusí vztahovat ke svým předchůdcům, ale přesto jsou jimi ovlivněni. Bohužel historické souvislosti zmiňované v internetových článcích se obvykle omezují na chronologický výčet legislativních opatření, popřípadě na neurčitá obecná konstatování či názor, že učitelé čerpali svoji autoritu i své sociální postavení ze státem garantované funkce, čímž redukují učitele na loutku, které je upírána vlastní iniciativní činnost. Dle mého názoru se zde nabízí prostor pro adepta oboru historie, aby přispěl svým výzkumem k ucelenějšímu pohledu na daný problém.

Postavení učitele ve společnosti je tématem velmi širokým, na něž schopnosti jednoho člověka a možnosti jedné diplomové práce nestačí. Omezím se proto z časového hlediska na druhou polovinu 19. století a počátek století 20., tedy období, které vzhledem k značnému reformnímu ruchu, proměně stavovského vědomí učitelů i postupnému zlepšování jejich sociální pozice pokládám za velmi podstatné.

Také pojem učitel je příliš široký, zahrnuje vyučující na různých stupních vzdělávací soustavy. Budu se tudíž věnovat „pouze“ školám obecným (resp. triviálním či národním). Tento výběr jsem zvolil nejen proto, že učitelé tohoto stupně byli nejpočetnější, ale také pro jejich značný kulturní a společenský vliv kontrastující s relativně horším společenským postavením v porovnání s učiteli na vyšších stupních.

Učitelova sociální pozice závisela mimo jiné i na velikosti a bohatství obce, v níž působil. Předkládaná práce se soustředí spíše na obce menší, v nichž mohl být život učitele mnohdy komplikovanější, ale zároveň byla jeho role větší, neboť patřil k nemnohým „vzdělancům“ v dané lokalitě. Jako zajímavý vidím i fakt, že jde v tomto zkoumaném případě o obce situované mezi periferií a centrem. Otvírá se tudíž možnost sledovat propojení lokálních elit s elitami regionálními potažmo pražskými, neboť z pohledu menších obcí jsou tyto vazby zřetelnější.

Způsobů, jak uchopit otázku sociálního postavení učitelů je mnoho. Zmíním nejdříve diplomovou práci Kláry Vitvarové z Univerzity Pardubice, neboť je nedávného data a její téma se tomu mému blíží. Její přístup spočívá v rekonstrukci obrazu učitele na základě rozboru

vybraných článků v česky psaných pedagogických časopisech 19. století. Určitý prostor (celou kapitolu) věnuje i otázce sociálního postavení učitele, vychází však téměř absolutně, s výjimkou známých pamětí Věnceslava Metelky,³ ze sekundární literatury, především ze „syntetizující“ práce Jana Šafránka⁴ a přehledové práce Františka Morkese.⁵ Pro střední školství pak z knihy Kateřiny Řezníčkové.⁶

Dále musím zmínit dva ambiciózní projekty, jež svým širokým záběrem dalece přesahují oblast školství, ale jež zde nelze pominout. Prvním je práce Jany Macháčové a Jiřího Matějčka⁷ založená na analýze a porovnání jednotlivých pamětí s cílem zmapovat sociální vývoj v českých zemích v „dlouhém“ 19. století. V rámci své objemné práce se věnují rovněž učitelům, jako důležité společenské skupině, jejich společenské funkci, materiální situaci, vzorům chování i vývoji jejich prestiže.

Druhým projektem je pak *Člověk na Moravě*,⁸ respektive sborníky z něj vycházející. Autoři jednotlivých studií museli, kromě sledování vývoje dané socio-profesní skupiny ve specifickém moravském regionu, zakomponovat do svých prací i biogramy konkrétních aktérů. Upozorňuji především na studie Jitky Padrnosové⁹ a Zdeňka Fišera.¹⁰ Práce prvně jmenované zahrnuje období značně široké od tereziánských reforem do konce 19. století a omezuje se především na vývoj legislativy a učitelských platů. Naproti tomu studie Zdeňka Fišera představuje na základě tří lidských osudů určitý, poměrně vyhraněný, typ učitele – muzejníka. Přiznávám, že zmíněné studie mi byly určitou inspirací pro tuto práci, především tím, že

³ Věnceslav METELKA, *Ze života zapadlého vlastence*, Praha 1977.

⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české, I-II*, Praha 1913, 1918.

⁵ František MORKES, *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774–1946)*, Plzeň 1999.

⁶ Kateřina ŘEZNIČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007.

⁷ Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*, Opava 2002.

⁸ L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ (eds.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008; L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ (eds.), *Člověk na Moravě v 19. století*, Brno 2008; L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ – L. VYKOUPILOVÁ (eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006. Velmi blízko k uvedeným sborníkům má práce: François FURET (eds.), *Člověk romantismu a jeho svět*, Praha 1995.

⁹ Jitka PADRNOSOVÁ, *Učitel. Příklad Jana Jaroslava Jelínka*, in: L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ (eds.), *Člověk na Moravě v 19. století*, Brno 2008, s. 111–123.

¹⁰ Zdeněk FIŠER, *Učitel-muzejník. Příklad Aloise Jaška, Břetislava Rérycha a Jindřicha Spáčila*, in: L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ – L. VYKOUPILOVÁ (eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 69–78.

propojují vývoje učitelského postavení s konkrétním lidským osudem a jeho sociálním ukotvením a umožňují tak sledovat určitý historický proces, aniž by se vytratilo lidské hledisko.

Inspiruje se zmíněnými studiemi, přidržím se životního příběhu jedné osoby, učitele obecné školy Vincence Paulusa (1840–1913).¹¹ K jeho výběru mě vedla nejenom dobrá dostupnost archivního materiálu a určité osobní sympatie, ale především shoda s výše uvedenými požadavky, neboť doba jeho působení ve školství spadá do požadovaného časové rámce a svojí učitelskou kariérou, kulturní a veřejnou činností představuje určitý učitelský typ. Proto tam, kde se v textu uchýlím k jistým zobecněním, budou se vztahovat pouze na tento typ a nikoli zcela obecně na všechny učitele.

Místa učitelského působení Vincence Paulusa jsou situována v regionu severovýchodních Čech, zejména v okolí Chrudimi. Z tohoto geografického pohledu lze předkládanou práci chápat i jako příspěvek k regionálním dějinám tohoto kraje.

Po vymezení mantinelů představím předpoklady, ze kterých práce vychází. Nejprve je třeba definovat klíčový pojem sociálního postavení učitele. Dle pedagogického slovníku je *„postavení učitele ve společnosti dané podmínkami pro výkon učitelského povolání (např. ekonomickými a materiálními podmínkami, postojem veřejnosti ke vzdělávání, školskou politikou na všech úrovních), životními podmínkami, životním způsobem učitelů a statusem učitelského povolání jako takového“*.¹² Tato definice je dle mého soudu funkční a využitelná i pro tuto práci, byla však vytvořena s ohledem na současnou společnost, zatímco pro potřeby této práce je potřeba vyjít ze společnosti druhé poloviny 19. století a počátku století dvacátého. V daném období se jedná o společnost občanskou, i když – alespoň zpočátku – ve stádiu rozvoje. Jádrem této společnosti je tvořeno měšťanskými vrstvami, za které můžeme považovat: *„Vrstvy s dostatečným majetkem a společenským postavením prosazující principy občanské společnosti... Při jejich vymezení si pomáháme řadou pomocných kritérií, v jejichž průsečíku se nalézají nejpravděpodobnější adepti občanských vrstev: volební právo v obecních volbách (na počátku konstituční éry mělo volební právo asi 12–17% obyvatel předlitavských měst), účast na*

¹¹ V některých dokumentech je jméno skloňováno Pauluse, nicméně sám nositel tohoto jména trval na používání koncovky -a.

¹² Heslo: Sociální postavení učitele, in: Jan PRŮCHA – Eliška WALTEROVÁ – Jiří MAREŠ, Pedagogický slovník, Praha 1998, s. 227–228.

komunální samosprávě, zaměstnávání služebnictva, členství v prestižních spolcích a v neposlední řadě dostatečný příjem umožňující určitý standard života a bydlení (rakouští badatelé hovoří o minimálním příjmu 1200 korun ročně po roce 1900, což se týkalo kolem 7% obyvatelstva Předlitavska).¹³ Pavel Kladiwa dále upřesňuje, že: „v souvislosti s občanskými vrstvami se hovoří o tzv. lokálních elitách, či lokálních politických elitách, přičemž tyto elity nemusejí mít nutně všechny znaky horních nebo vedoucích vrstev.“¹⁴ Za nepopiratelné komunální elity lze pak považovat členy obecní samosprávy, vůdčí osobnosti významných spolků, nejvýznamnější podnikatele a špičky vzdělanostních vrstev, které často nacházíme ve vedoucích pozicích profesionalizované městské správy. Podle tohoto tvrzení můžeme Paulusa, od určitého okamžiku – vstupu do samosprávy zařadit mezi místní elity, tedy určit mu jistou pozici v dané městské společnosti.

U tohoto konstatování bychom ovšem neměli skončit. Otázkou zůstává, jak této pozice dosáhl, respektive čím mu to bylo umožněno. Na tomto místě se zdá být účelné využít Bourdieův model kapitálu, respektive zkoumat jeho různé typy – ekonomický, kulturní, sociální či symbolický. Nicméně již při zběžném pohledu je patrné, že Paulus nedisponoval zvláště vysokou mírou ani jednoho ze zmíněných typů (alespoň ne na počátku svého působení), a tedy neměl na první pohled žádné zvláštní předpoklady vstoupit mezi místní elitu. Proto je důležité nejenom zjistit, jakým kapitálem a v jaké míře v různých okamžicích svého života disponoval, ale také jakým způsobem s ním nakládal a zda a jak jej jednotlivé složky místní společnosti vnímaly. Nebudu ovšem zkoumat strategii úspěchu historického aktéra, neboť bych mu podsouval záměr směřující k dosaženému výsledku. Jsem toho názoru, že záměr mohl být jiný, než se zpětně jeví. Každopádně se pokusím proniknout do jeho myšlenkového světa, poznat jeho hodnoty, jeho představy o sobě samém a o místě své profese v dané společnosti, tedy faktory ovlivňující jeho rozhodování a jednání.

Po tomto stručném teoretickém úvodu si dovoluji naznačit ještě strukturu své práce. Byť v centru stojí jeden konkrétní učitel, jehož život měl určitý začátek, průběh a konec, nebude práce

¹³ Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, II/1. Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 19.

¹⁴ Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, II/1. Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 72.

členěna chronologicky, ale podle jednotlivých aspektů učitelského života, ovšem s výjimkou počátečních kapitol.

V úvodní pasáži „Životopisy svatých“ představím idealizovaný obraz Vincence Paulusa v době jeho největší slávy (těsně po smrti), který bude na závěr práce možné porovnat se zjištěnými skutečnostmi. Jsem si vědom toho, že nekrology, ze kterých čerpám, představují typizovaný žánr. Předpokládám ovšem, že i přesto v nich publikované názory do jisté míry korespondovaly s představami určité části čtenářů, kteří v dané chvíli odložili stranou své případné námitky vůči zesnulému a utvořený obraz tak mohl účinkovat.

Další části diplomové práce pak již sledují jednotlivé stránky učitelského života. Nejdříve řadím „hmotné poměry učitelů“, neboť platové ohodnocení, popřípadě způsob vyplácení mzdy, bylo často považováno za hlavní příčinu jejich nevyhovujícího postavení. Dále pokračuji „kulturními statky“ považovanými za to nejcennější, co učitel má. V rámci této kapitoly se věnuji vedle kulturních aktivit i vlastní vzdělávací činnosti ve škole.

Následuje blok zabývající se vytvářením sítě sociálních vztahů a zejména spolkovou angažovaností, kterou chápu jako určitý předstupeň činnosti samosprávné, v níž vidím pomyslný veřejný vrchol Paulusovy kariéry. Poněkud rozsáhlejší kapitola o samosprávě zahrnuje i pojednání o místních specifikách, které jsou podstatné pro vysvětlení Paulusovy pozice.

V kapitole o symbolickém kapitálu se pak zamýšlím nad tím, jak Paulusovo jednání, úspěchy či neúspěchy působily na jeho okolí ve smyslu posilování či zeslabování jeho vážnosti.

Těsně před závěr je pak zařazen úsek věnovaný vztahům učitele s některými společenskými skupinami, respektive „konfliktům“ s nimi, které, dle mého soudu, nejlépe demonstrují skutečnou pozici učitele a zároveň kontrastují s úvodním idealizovaným obrazem.

Při studiu jednotlivých aspektů učitelova života jsem se opíral, mimo archivní prameny, o nichž pojednám v následující kapitole, i o bohatou literaturu k dějinám pedagogiky a příslušnou odbornou literaturu, kterou uvádím v seznamu na konci práce či v příslušných kapitolách.

Na konec úvodu si dovolím, podobně jako na začátku, jednu osobní poznámku, respektive jedno přiznání. Většina autorů, ať již píšou o čemkoli, si k předmětu svého zkoumání vytvoří určitý vztah. Je tomu tak i v mém případě, ovšem nejedná se o vztah k předmětu zkoumání – tím je sociální postavení učitele – nýbrž k Vincenci Paulusovi. V mé rodině se vždy kladl velký důraz na minulost a rodinné předky. Nejvíce se tato tendence projevovala u mé babičky, která vedla náš rodokmen a zároveň byla nevyčerpatelnou studnicí rozličných historek. Každý z rodiny, kdo byl

alespoň trochu zajímavý, byl v jejím podání významnou personou. K navození tohoto efektu napomáhala babičce i ta skutečnost, že její otec Vincenc Paulus mladší byl sběratelem umění a měl v těchto kruzích řadu přátel, díky nimž se dochovala i vizuální podoba některých předků. Jako malý jsem tak rozeznával pradědu a prababičku „na skříní“ a prapradědu „na zdi“. Praděda na skříní byl Josef Měřička, ředitel měšťanských škol v České Skalici, prababičkou pak Marie Tampierová, učitelka v Hradci Králové, a konečně oním na zdi byl pradědeček Vincenc Paulus starší, řídící učitel v Chrasti u Chrudimě.

Prameny

V kapitole o pramenech si nekladu za cíl uvést vyčerpávající přehled všech použitých pramenů, ale spíše je představit z typologického hlediska.¹⁵ O pramenech pojednám jednak obecně, jednak konkrétně, přičemž se pokusím zohlednit okolnosti jejich vzniku, jejich specifika i rizika, která při jejich využívání historikovi hrozí. Jednotlivé typy pramenů nebudou řazeny podle jejich významu pro práci, ale spíše podle vztahu k osobě Vincence Paulusa. Proto budou na začátku řazeny prameny čistě osobní provenience a na konci spíše původu úředního.

Po Paulusově smrti se dostala převážná část jeho dokumentů do rukou syna Vincence, v jehož blízkosti strávil závěr života. Pozůstalosti u jiných příbuzných (existovaly-li nějaké) se nepodařilo dohledat stejně jako dokumenty předané dalším rodinným přátelům (např. Josefu Váchalovi). Z toho, co zůstalo v „rodinném archivu“¹⁶ a bylo dále předáváno, zbyly aktuálně osobní doklady, několik kusů úřední korespondence, různé jmenovací dekrety a další dokumenty týkající se jeho učitelského působení a finančních záležitostí. Z rukopisů je třeba uvést jeho poznámky ke chrasteckému dialektu a především Lidopis – soubor pověr, pověstí, říkanek, her, vzpomínek pamětníků, atd. – jakýsi etnografický obrázek Chrasti a okolí, jehož části vyšly již za autorova života v různých časopisech.¹⁷ Zcela samostatně vyšly ještě *Obyčeje a pověry z okolí Chrasti*.¹⁸

Mimo rodinný archiv existují další dva osobní fondy uložené v SOkA Hradec Králové a SOkA Chrudim. První z jmenovaných je o poznání bohatší a mimo ryze osobní pozůstalost jako deník příjmů a výdajů, obsahuje i řadu dokumentů pocházejících z Paulusovy muzejnické práce v Hradci Králové. Osobní fond v Chrudimi je sice skromnější, zato se však v tomto archivu nachází řada dalších fondů týkajících se města Chrasti a různých institucí v tomto městě působících a poskytujících řadu informací k Paulusově činnosti. Muzeum města Chrasti, které po dlouhou dobu schraňovalo písemnosti k osobě svého zakladatele i další dokumenty k dějinám Chrasti a okolí, je již většinou předalo do zmíněných archivů, a proto jsem jeho služeb nemohl

¹⁵ Výčet využitých archivních fondů je uveden na konci práce.

¹⁶ V citacích označován jako Rodinná pozůstalost Měříčků.

¹⁷ Jejich nejucelenější přehled podává: Vincenc PAULUS ml., Vincenc Paulus, in: Paulusovo muzeum města Chrasti, Almanach vydaný na počest stých narozenin Vincence Paulusa, ředitele obecné školy, zakladatele městského musea v Chrasti, Chrast 1940, s. 8–9 (dále jen Almanach).

¹⁸ Vincenc PAULUS, *Obyčeje a pověry z okolí Chrasti v Chrudimsku*, Chrudim 1894.

využít. Z důvodů těsného přátelství Vincence Paulusa ml. s Josefem Váchalem jsem prostudoval i jejich vzájemnou korespondenci uloženou v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, v níž se vyskytuje několik drobných poznámek i k Vincenci Paulusovi staršímu.

Na prvním místě mezi prameny je třeba uvést paměti nesoucí název *Vzpomínky starého kantora*. Dílko vydané v roce 1923 Vincencem Paulusem ml., synem řídícího učitele Paulusa, se ve své předmluvě od prof. Josefa Kubálka hlásí k pamětem Wenigovým,¹⁹ ale na rozdíl od nich je původ tohoto dílka poněkud komplikovanější. Vincenc Paulus st. žádné ucelené paměti nese-psal a nelze určit, zda takový záměr kdy měl. Můžeme pouze konstatovat, že si v určitých obdobích svého života psal zápisky, které byly v době vzniku tohoto spisku částečně dochované.²⁰ *Vzpomínky* sestavené jeho synem vznikly spojením těchto torz s jeho novinovými články, které popisovaly různé zvyky, tradice a pověry na Chrudimsku a které měly vzpomínkový charakter. Jejich cílem je rehabilitovat starého kantora a přesvědčit čtenáře, že vzhledem k podmínkám a minimálnímu vzdělání si zaslouží jeho obdiv. *Vzpomínky* končí momentem, kdy vstupuje v činnost zemský zákon č. 1433 z 21. ledna 1870 a Paulus obdrží svůj první pravidelný plat. Název mé diplomové práce pochází právě odtud, z jeho závěrečného zvolání: „*Čekali jsme, že nám bude lépe.*“²¹ Jako u jiných pamětí platí i u těchto, že věrohodnost informací v nich obsažených není tolik důležitá jako způsob jejich podání a pohled pisatele na své okolí, na svůj vlastní život. Umožňují nám pohlížet na události očima pisatele (tak jak on chce, abychom je viděli) a umožňují nám rozkrýt jeho myšlenkový svět.

Paulus sám tedy paměti nenapsal, a proto jediný čistý egodokument popisující delší úsek jeho života představuje deník příjmů a výdajů vedený v letech 1859 až 1870. Jsou v něm rozepsány všechny příjmy a vydání včetně naturálních, které jsou přepočítány na peníze a umožňují tedy alespoň přibližně určit učitelovu ekonomickou situaci před zavedením pravidelných platů.

Dalším typem pramene, na kterém je výzkum založen a v němž hraje role pisatele značnou roli, jsou kroniky, a to kroniky několika druhů. Na prvním místě, nikoli z hlediska významu pro předkládanou práci, nýbrž z hlediska jejich počtu, je třeba uvést pamětní knihy obecní a městské. Tyto kroniky jsou určeny nařízením upravujícím vedení kronik vydaným 31.

¹⁹ František WENIG, *Obrázky ze staré školy*, Praha 1917.

²⁰ Viz Vincenc PAULUS ml., in: *Almanach*, s. 7.

²¹ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky starého kantora*, Hradec Králové 1923, s. 94 (dále jen *Vzpomínky*).

srpna 1835 s platností od 1. ledna 1836. Jednalo se o guberniální dekret č. 5952, který platil pro všechna města, městyse, pro všechny obce světské i duchovní vrchnosti. Ve 14 bodech dekret ukládal, jak kroniku založit, vést a co do ní zapisovat. Kroniky měly být vedeny pod dohledem příslušného úřadu, a to v řeči německé nebo latinské. Bylo ustanoveno, že zapsané události se musí vztahovat k obci, pro kterou se kronika píše, nebo k sousedním obcím, s nimiž obec spolupracuje. Celostátní události měly být zaznamenávány jen tehdy, měly-li vztah k příslušné obci. Cílem směrnic bylo, aby kronikáři události zachycovali pravdivě a z toho důvodu mělo být jejich líčení jednoduché a záznamy měly být pořizovány co nejdříve po dané události.

Podle Václava Pubala vyšel dekret v době, kdy v menších obcích ještě neexistovaly podmínky, aby se rozvinulo kronikářství tak, jak toto nařízení požadovalo. Vrchnost sama většinou neměla zájem, aby kroniky byly vedeny, neboť to pokládala za jednu z úředních povinností, kterých jim již v té době bylo guberniálními výnosy ukládáno příliš mnoho a jejich výsostné pravomoci postupně oklešťovány rozvíjejícím se státním úředním aparátem. Pro české obce navíc zakládání a vedení kronik podle tohoto výnosu nebylo vůbec přitažlivé z důvodu nařízení o německém či latinském jazyce.²² Na druhou stranu Pubal uvádí, že byla v důsledku dekretu založena řada pamětních knih, a to především zásluhou církevních vrchností.

I přes omezený dosah zmíněného dekretu je evidentní, že inicioval vznik některých kronik a ty již vedené jím byly ovlivněny, i když mnohá nařízení jako například ustanovení o jazyku kroniky nebyla respektována. Takový je i případ pamětní knihy města Chrastí, která je vedena v českém jazyce. Bohužel zápisy v ní obsažené jsou značně torzovité s několikaletými mezerami a končí již rokem 1887. Další pamětní kniha – Královéhradecká – má pro nás zvláštní význam proto, že byla od roku 1907 do roku 1912 vedena přímo Vincencem Paulusem. I přes fakt, že kronikář je ovlivňován státními nařízeními, dějinnými událostmi, společenským a kulturním klimatem své doby a dalšími faktory, nelze pominout, že jím zachycené události nesou určitou stopu jeho osobnosti a že do nich promítá své vlastní názory. V době, kdy se Paulus ujímal vedení pamětní knihy, měl za sebou již zkušenosti jak s vedením kroniky školní, tak s prací muzejnickou a historickou a byl tedy více než povoláním pro vykonávání této práce. Ve své

²²Václav PUBAL, *Kroniky a kronikáři*, Praha 1985, s. 11. Srovnej Jiří RAK, *Obecní kroniky a jejich úskalí*, in: *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pamětech*, Dolní Břežany 2006, s. 113–116. Podle Jiřího Raka dekret sledoval chvályhodný účel a u mnohých městských magistrátů nepochybně byla jeho ustanovení – na rozdíl od jiných přípisů z nadřízených úřadů – příznivě přijata a alespoň zpočátku nadšeně plněna.

knize *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku* nastínil svůj kronikářský přístup, když kritizoval chrastecké kronikáře za to, že věnovali nedostatečnou pozornost místním událostem a zbytečně zapisovali velké události evropské, aniž by uváděli, jak poznamenaly samotnou Chrast.²³ V souladu s tímto svým názorem se při vedení Královéhradecké pamětní knihy soustředil na události místní a regionální. Prošel také celou kroniku, odhalil bílá místa a snažil se o jejich doplnění.²⁴ Z Paulusovy historické práce je zřetelně cítit snaha o nestranné vyličení minulých dějů. Takto postupoval, z dnešního pohledu ke škodě věci, i při psaní hradecké kroniky a cíleně se snažil omezit své osobní soudy.

Vedle obecních kronik, jejichž význam pro předkládanou práci spočíval především v odkrytí některých širších souvislostí a doplnění dílčích informací tam, kde se nedochovaly zdroje jiné, využívá práce ještě jeden typ pamětních knih, a sice školní kroniky. Povinné vedení školních kronik ukládal správcům škol článek 33 řádu školního a vyučovacího ze dne 20. srpna 1870,²⁵ ale byly zakládány spontánně již od počátku 19. století a často byly jedinými kronikami v obci. Další zásah státní správy do jejich vedení představoval výnos zemské školní rady č. 48633 ze dne 3. února 1892, který ustanovoval přesné pokyny, co mají školní kroniky obsahovat a jak mají být vedeny. Do vydání tohoto výnosu můžeme sledovat značnou rozrůzněnost školních kronik, jejichž podoba je silně ovlivňována osobností kronikáře a jeho zájmy, poté působí výrazněji i vlivy jiné. Tam, kde neexistovala kronika obecní, plnila její funkci mnohdy pamětní kniha školy, vyskytovaly se i případy, kdy se obě doplňovaly či dublovaly.

I v případě školních kronik musíme vyčlenit jeden zvláštní případ, a sice pamětní knihu obecné školy v Mířeticích, založenou v roce 1865 osobně Vincencem Paulusem. Vzhledem k faktu, že kronika byla kontrolována nadřízenými autoritami, nejdříve farářem (1869), později školním inspektorem (1872) je nutno počítat s jistým „cizím“ vlivem na její podobu. V období, kdy Paulus působil v Mířeticích, si vedl rovněž osobní deník, na jehož podkladě vznikala jak kronika, tak jeho paměti. Původní text se bohužel nezachoval, ale již porovnání podobných pasáží z pamětí a z kroniky ukazuje, jak cenzuroval vlastní kronikářské zápisy. Při čtení kroniky je třeba vzít dále v úvahu pravděpodobný důvod jejího založení. Mohl to být požadavek

²³ Vincenc PAULUS, *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*, Chrudim 1897, s. 128 (dále jen *Z pamětí*).

²⁴ Vincenc PAULUS, *O dějepisu Hradce Králové*, in: *Královéhradecká ročenka 1912*, roč. 1, Hradec Králové 1911, s. 65–66.

²⁵ Věra THOŘOVÁ, *Školní kroniky a matriky jako vypovídací pramen*, in: *Děti, studenti, pedagogové*, Praha 1993, s. 139.

představitelů obce či nadřízených, aby současně se založením školy byla založena i školní kronika, roli mohla hrát i snaha o vyzdvihnutí vlastních zásluh na zvelebení místního školství nebo již i autorova záliba v historii a pozdější prokazatelná snaha o zachování starých písemností (opisoval do kroniky všechny dokumenty týkající se školy). Každopádně šlo o případ, kdy školní kronika do jisté míry nahrazovala kroniku obecní, takže v ní nalezneme řadu informací týkajících se obce a místních církevních institucí.

Podobně jako v Mířeticích se Paulus pokusil o založení pamětní knihy i v Chrasti, ovšem tato kronika se do dnešních dnů nezachovala. Na základě zápisů ze školních porad však můžeme soudit, jaký byl Paulusův záměr: „*Zaznamenávati se budou pouze ty události, jež se školy co ústavu vzdělávacího, budovy školní, sil učitelských a představených školy týkají.*“²⁶ Paulus si byl vědom, že v situaci, kdy byly vedeny pamětní knihy obce, fary a biskupského hospodářského úřadu, nemá smysl se věnovat jiným událostem, než čistě školním. Zároveň zamýšlel projít stávající kroniky a městský archiv, aby mohl sestavit i dosavadní historii školy.

Od školních kronik můžeme nyní přejít k zápisům z pedagogických porad, asi nejpodstatnějšímu prameni k předkládané práci. Porady učitelského sboru obecné školy v Chrasti, jejichž zápisy mám k dispozici, byly svolávány každý měsíc, popřípadě častěji vyžadovaly-li to nečekané události či konání kulturních nebo společenských akcí, na kterých škola participovala. Poradu vedl řídicí učitel či dosavadní správce školy, ale zapisováním protokolu býval pověřován některý z řadových pedagogů. Učitelské porady měly svůj pevný rámec, který určoval řád školní a vyučovací.²⁷ Níže si dovoluji odcitovat některé paragrafy, které považuji za podstatné.

„Dle § 38 z nařízení ze dne 20. srpna 1870 mají se učitelé v konferenci umlouvat o pravidlech vyučování, o kázni, o zařízení školní, tam má se oznamovat, jak daleko postoupilo vyučování, jak se děti chovají a jak prospívají v učení. V konferenci má se v poradu brát a ustanovit, zda-li má se o tom, co je účelem každé třídy podle okolností místních něco změnit, jak se má plán vyučování ve skutek uvést a jak se má o každém předmětu skrze všechny třídy vyučovat, též má se umluvením stát o pravidlech disciplinárních a o těžších trestech, ježto se mají ukládat. Dle § 24 patří do oboru působnosti konferencí vše to, co vyučování a jiného konání se týče. Dle tohoto oprávněna je domácí konference domáhat se souhlasu u vnitřním ústrojí místní školy, radit se o prostředcích ku zvelebení školy té, činit místním školním radám návrhy k tomu

²⁶ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 30. dubna 1880.

²⁷ Řád školní a vyučovací pro školy obecné byl vydán ministerským nařízením ze dne 20. srpna 1870.

*směřující, zkoušet knihy z bibliotéky žákovské, brát zevrubnou úvahu metody učebné, teorií a praxí za prospěšné uznané, věnovat pilnou pozornost zahradám školním, uvažovat o věcech, které vývoji školy místní jsou na úkor, a radit se, kterak je odstranit, radit se o prostředcích, jichž užívati třeba, aby docílilo se co možno největšího souhlasu mezi vychováním domácím a školním. Dle výnosu ministerstva ze dne 8. února 1877 mají se učitelé s předpisy o obor jejich působení potřebnými všude, zvláště pak v konferencích místních seznamovat.*²⁸ K tomuto výnosu je třeba podotknout, že učitelé nebyli pouze pasivními vykonavateli příkazů shora, ale sami požadovali některé změny.

Chceme-li využívat školních protokolů, je třeba si uvědomit jejich funkci. Pro řídicího učitele, který byl osobně zodpovědný za stav školy, žactva i učitelstva, byly jakousi obhajobou jeho činnosti. Zároveň poskytovaly jistou teoretickou možnost učitelům kritizovat svého nadřízeného, dopustil-li se přestupku: *„Kdo se domnívá, že by nařízení správce školy zákonům a řádu školnímu odporovala, má dle § 38 a 40 řádu školního a vyučovacího v konferenci učitelské o tom oznámení učiniti a má pak právo žádati, aby se protokol poslal k okresnímu úřadu školnímu. Z té příčiny vybízím každého, komu bude zapisování přiděleno, všechny důležitější výroky řečníkovy doslovně zaznamenávati. ... Povinnosti řečníkovou pak jest šetřiti vždy cti svých spoluučitelů, mluvití tonem slušným a užívati slov a způsobů učitele důstojných.*²⁹

Dovolím si ještě zmínit čtyři zásadní momenty vyskytující se v protokolech, které poskytují historikovi podle mého soudu mnoho materiálu. Především to jsou projevy řídicího učitele ke kolegům na začátku každého školního roku. Témata těchto projevů se každý rok mírně lišila, co zůstávalo stejné, byla morální poselství v nich obsažená. Tyto projevy nám umožňují nahlédnout do mentality učitelstva a pochopit, jak chápali sami svoji pozici ve škole i společnosti.

Dále jsou to vizitace řídicího učitele ve třídách uváděné v rubrice: *Řídící učitel sděluje, čeho při návštěvě tříd při vyučování i mimo vyučování shledal.* Navštěvovat třídy v různých vyučovacích hodinách bylo povinností řídicího učitele. Především zpočátku, když Paulus nově nastoupil na své místo, jsou tyto rubriky rozsáhlé a zachycují široké spektrum připomínek. Otázkou je, do jaké míry se řídicí učitel řídil svými pedagogickými názory a do jaké míry pouze plnil nadřízenými úřady daná nařízení.

²⁸ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 6, č. kart. 1, protokol z 12. ledna 1887; Příslušná nařízení představuje i Josef KLIKA, Škola obecná v nejdůležitějších zákonech a nařízeních, Praha 1878.

²⁹ Tamtéž.

Dále jsou zde velmi podrobné zápisy z diskusí o některých pedagogických, metodických i společenských otázkách. Debatovalo se o programu konference učitelského spolku Budče chrudimské např. o tématu jak zamezit dětem, aby si domů odnášely ruční práce hned po dokončení vyučování, odpovídalo se na otázky z tzv. Zvěďů (šlo o sešit, kam učitelé zapisovali jednotlivé otázky, které považovali za vhodné probrat s kolegy) nebo byla témata vymyšlena řídícím učitelem a na příští poradu dostali učitelé za úkol vypracovat odpovědi. Zmíním některá témata jako: „*Co dělat, když se žák zvedne, vezme kabát a řekne: „Jdu domů“.* Jak vysvětlím žactvu III. třídy větu: „*Libuše byla panna nad míru opatrná a počestností mravů výtečná.*“³⁰

Nezanedbatelnou součástí práce bude sledování spolkové činnosti. To by bylo nemyslitelné bez využití protokolů z valných hromad a výborových schůzí spolků. Z těchto materiálů je možno vysledovati aktivitu spolku a jeho důležitost pro obecní komunitu, ale je třeba se mít na pozoru, neboť je tu jistá tendence ke zdůrazňování spolkových zásluh. Došlo-li k nějakým konfliktům mezi spolkem a společností, bývá to rovněž zaznamenáno. Zprávy z valných hromad dovolují rozkrýt sociální strukturu spolkového výboru a v tomto konkrétním případě určit přibližně vliv učitelstva či jednotlivých osob v tom kterém spolku. Lze zdokumentovat, jak různé partikulární zájmy rozhodovaly o účasti ve spolku či jeho podpoře. Určitým problémem tohoto typu pramenů v našem konkrétním případě je torzovitost dochovaného materiálu. V plné míře se dochovaly pouze zápisy Učitelského spolku Budeč Chrudimská a Občanské záložny v Chrasti. Mimoto je k dispozici několik málo dokumentů mapujících činnost divadelního spolku Tyl. Materiály ostatních chrasteckých spolků k dispozici nejsou.

Zápisům ze spolkových porad se svou formou podobají i zápisy ze schůzí zastupitelstva. Jistým problémem je nemožnost odhalit názory jednotlivých členů, nejsou-li přímo zmíněny, či pokud všichni nehlasovali shodně. Podobně jako u předcházejícího typu pramene podléhaly protokoly dodatečnému schvalování členů, a docházelo tudíž k určité kontrole a možno říci i cenzuře či autocenzuře. Podobně není možné zjistit, zda o probíraných otázkách neprobíhaly nějaké předběžné diskuze a samotná schůze zastupitelstva nebyla již dopředu předjednána.

Kromě pramenů jsem využíval i dobové literatury týkající se jednak dějin regionu, jednak obecněji školství. První skupinu představují zejména práce Paulusova kolegy, učitele Josefa Šmída, zatímco druhou, práce Jana Kozáka a Antonína Janů. Kniha prvně jmenovaného *Úkoly*

³⁰ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 6, č. kart. 1, protokol z 30. ledna 1886.

venkovského učitele je příručkou především pro začínající pedagogy na venkovských obecných školách. Chrast patřila sice oficiálně mezi města, ale svým nízkým počtem obyvatel i zaměstnáním majoritního obyvatelstva, se blížila vesnici, a proto považuji tuto příručku za využitelnou i pro předkládanou práci. Dílo druhého autora *O svědomí učitelském* se snaží popularizovat myšlenky německého pedagoga Fridricha Adolfa Wilhelma Diesterwega a předkládá obraz ideálně fungující školy. Obě práce využívám především při srovnávání s Paulusovým postupem. Seznam další literatury (nejen dobové) uvádím na konci práce, stejně jako kompletní seznam využitých archivních fondů a dobových periodik.

Životopisy svatých

„Dne 28. července [1913] zemřel v Hradci Králové typ starého učitele, jehož působení sahalo daleko za školní zdi.“³¹ „Odešel typ starého učitele z předchozí doby. Ideální, pracovitý, nezištný, požehnání celých generací!“³² Tolik úvod a závěr nekrologů uveřejněných v časopisech *Obnova* a *Ratibor*, do kterých zesnulý často přispíval.³³ Pisatelé těchto vzletných vět shodně vidí v zesnulém typického představitele učitelstva určité vývojové fáze, přičemž každý akcentuje jinou oblast jeho aktivit. Oficiálněji a oslavněji znějící nekrolog v *Obnově* zdůrazňuje zejména mimoškolní odbornou činnost. Pravděpodobně proto, že se jednalo o královéhradecký časopis a Paulus byl v Hradci Králové znám především pro svoji práci v tamním muzeu, jíž věnoval poslední roky svého života.³⁴ Osobnější vzpomínka na zesnulého v *Ratiboru* (autor byl s Paulusem v přátelském styku) věnuje také relativně nejvíce prostoru posledním létům Paulusova života, ale nezapomíná na to, že zesnulý byl především učitelem (ostatně jako sám autor nekrologu).

Přestože nekrology zdůrazňují různé aspekty Paulusova života, v mnohém se shodují a dohromady skládají téměř dokonalý obraz ideálního učitele, který koresponduje s dobovými představami tak, jak jsou prezentovány v učitelských časopisech³⁵ či publikacích pro učitele.³⁶

Dle tohoto obrazu byl Paulus „učitelem nad jiné vynikajícím“ (tento závěr učinil pisatel *Ratiboru* na základě písemných památek – patrně pochvalných diplomů – a rozhovorů se samotným Paulusem). Byl nejen dobrým metodikem, ale dokázal uvádět teoretické poznatky i do praxe a používal metody, z nichž některé se uplatňují až „v nejnovější době“. Jako dobrý učitel se pochopitelně staral i o materiální zabezpečení školy. Zlepšoval stav školních budov a rozmnožoval učební pomůcky, z nichž některé sám „s obdivuhodnou zručností“ vyráběl. Takto vynikající pedagog pochopitelně nebyl lhostejný ani k novým podnětům, ani k osudu učitelského

³¹ Ann., Za Vincencem Paulusem, *Obnova*, roč. 19, 1913, č. 31, s. 2 přílohy.

³² Ann., Vincenc Paulus, *Ratibor*, roč. 30, 1913, č. 30, s. 2–3.

³³ Pokud v této kapitole cituji a není uvedeno jinak, jde o pasáže ze zmíněných článků.

³⁴ O poznání stručnější nekrolog Ann., Vincenc Paulus, *Kraj Královéhradecký*, roč. 4, 1913, č. 31, s. 4. uvádí, že Paulus byl v Hradci Králové známou osobností a oceňuje jeho práce pro město.

³⁵ Pro rychlou orientaci viz Klára VITVAROVÁ, *Obraz učitele v česky psaných pedagogických časopisech vycházejících v 19. století v Čechách*, Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Pardubice 2011.

³⁶ Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906; Antonín JANŮ, *O sebevědomí učitelském*, Pardubice 1894.

stavu a proto pilně navštěvoval učitelské konference: „*Ve schůzích učitelských býval nejčastějším řečníkem a neúnavným bojovníkem za pokrok v obecném školství.*“

Správný pedagog se ovšem snažil i mimo školu nadále přispívat k osvětě a vzdělávání a to nejen nabádáním svých spoluobčanů k sebevzdělávání, ale především svým vlastním příkladem a nejlépe vlastní odbornou činností. Oba pisatelé připomínají Paulusovu práci spisovatelskou, folkloristickou a především jeho činnost pro královéhradecké muzeum. Časopis *Obnova* sice nenabízí takové podrobnosti jako *Ratibor*, zato však vzletnými frázemi získává čtenářovy sympatie a vzbuzuje obdiv k zesnulému: „*Podivný to byl odpočinek šedivého pedagoga!... S trpělivostí bezpříkladnou sbíral, čistil, seřazoval a označoval památné listiny staré městské registratury, spisoval na tuhém papíře různé indexy potřebné pro ty, kdo po něm se budou historií města zabývat. Možno říci, že příští historik starého Hradce [Králové] zásluhou Paulusovou většinou již přijde k hotovému. Byla to práce věru obrovská a vykonána tak svědomitě, že nebylo skrbleno velikým uznáním.*“ *Ratibor* pak připomíná ještě Paulusovu kronikářskou činnost, již přibližuje pomocí osobní vzpomínky, vyprávění pisatele jak mu Paulus sloužil jako vzorový příklad pro vyložení pojmu starý kronikář školní mládeži.

Kromě výtečné práce pedagogické a bohaté práce osvětové a kulturní musel dobrý učitel vynikat i osobními vlastnostmi. Dle pisatelů byl Paulus dobrým a tichým pracovníkem, vyznačujícím se včelí pílí, neúnavností, trpělivostí, horlivostí, svědomitostí a nezištností, bodrostí a veselou povahou.

Jako důležitý pak vnímám předposlední odstavec *Ratibora*: „*Ač se novému úkolu věnoval s mladistvou čilostí, přec jen nejrady vypravovával o školství a zajímal se o vše, co se nového zavádělo*“ zdůrazňující, že i po konci svého učitelského působení zůstával ve své duši nadále učitelem.

Jediným nedostatkem, který pisatelé přiznávají, je jeho „jednoduché“ vzdělání. Snad právě ono spolu s „*patriarchálním staročeským životem, k němuž Paulusova duše lnula*“, činilo z učitele používajícího metod až v „*poslední době užívaných*“ onoho „*učitele staré doby*“. Hasnerovy zákony,³⁷ které tak zásadním způsobem změnily materiální i sociální podmínky

³⁷ Říšský zákon z 25. května. 1868 č. 48 ř. z. (stanovující nový poměr školy k církvi); říšský zákon z 26. března 1869 č. 40 ř. z. (o systematizování služebních míst u školních rad zemských a okresních); říšský zákon z 14. května 1869 č. 62 ř. z. (o pravidlech vyučování na školách obecných, přičemž § 26–42 stanovovaly hlavní zásady pro vzdělávání učitelů).

učitelovy existence, učinily z něj zároveň zavedením čtyřletých učitelských ústavů typ „*starého kantora*“ neodpovídajícího již, pokud jde o počáteční vzdělání, požadavkům doby.³⁸

Autorům nekrologů však tento zdánlivý nedostatek posloužil k vyzdvižení Paulusových kvalit: „*Posteskl si častěji, jak by byl vděčen tomu, kdyby mu bývalo popřáno studovati gymnasium. Co mu nedala škola, doháněl s horlivostí úctyhodnou, až se vyšimul duševním obzorem nad mnohé občany, kteří se honosili vzděláním akademickým.*“ Neustálé sebevzdělávání bylo velmi častým požadavkem na učitele a i v tomto bodě Paulus, dle pisatelů, odpovídal ideálu.

Zmíněné nekrology shrnují uplynulých 73 let Paulusova života a představují, jak jsem se snažil ukázat, obraz ideálního učitele (byť se tento obraz v čase nutně proměňoval). Určité důležité stránky učitelova života však neuvádějí. Nikde kupříkladu není zmínka o zbožnosti, která patřila mezi základní vlastnosti ideálního učitele v době Paulusova působení. Důvodem tohoto mlčení mohl být fakt, že důraz na zbožnost byl postupně střídán důrazem na morálku (jíž je v nekrologích věnováno dostatek pozornosti), a proto již pisatelé nepovažovali za podstatné ji zmiňovat. V případě nekrologu v *Obnově* je pak Paulusova zbožnost naznačena již tím, o jaký časopis se jedná, a pisatel ji tak mohl považovat za samozřejmost.

Zmiňuji-li nevyšlovené skutečnosti, musím uvést ještě jednu, a sice Paulusovo angažmá v komunální politice. Důvodem k opomenutí této činnosti mohl být jednak časový odstup mezi výkonem zastupitelské funkce a koncem jeho života, jednak i geografická vzdálenost – Paulusova zastupitelská činnost byla přeci jenom důležitá především pro Chrast a citovaná periodika vycházela v Hradci Králové. Pravda, vzdálenost mezi výkonem učitelské funkce a koncem života byla ještě větší, ovšem zatímco zastupitelem přestal být v momentu složení funkce, učitelem zůstal do konce života.

Nekrology se také z pochopitelných důvodů nezmiňují o osobním životě či o (osobních) potřebách. V pedagogických periodikách se většinou objevují varování před negativními jevy jako pijanství, propadání hrám v karty a podobně, které učitelům hrozí. O tom, že zemřelý prospíval i po této stránce, nás informuje jeho syn Vincenc Paulus v *Almanachu* vydaném na počest stých narozenin jeho otce: „...*činorodá a všude oceňovaná práce mu nezabránila, aby byl starostlivý otec. Ve svých osobních požadavcích byl skromný. Byl nekuřák a skoro abstinent. S prací začínal časně ráno. Při umělém osvětlení nemohl pracovat pro častější oční katar.*“³⁹

³⁸ Podrobně o vzdělávání učitelů viz Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 289–304.

³⁹ Vincenc PAULUS ml., in: *Almanach*, s. 12.

Doplněním osobního života je obraz ideálního učitele téměř hotov. Zbývá jen, aby se mu dostalo uznání a ocenění jeho zásluh. I toho se v nekrolozích dočkáme a to dokonce od obou pro učitele podstatných autorit: od státu prostřednictvím čestného titulu ředitel a od národa otištěním vlastního hesla v *Ottově slovníku naučném*.⁴⁰ Díky těmto poctám může být současníky vnímán jako osobnost přesahující hranice regionu (pisatelé alespoň toto zdání evokují) a stává se vzorem pro celou zemi.

Nechme nakonec promluvit nekrolog líčící poslední okamžiky tohoto „učitele-mučedníka“: „*Ani při velkých bolestech nezapomínal na své oblíbené zaměstnání. I na loži psával a rovnal si četné zápisky, čekaje dychtivě, kdy bude moci pracovati tak čile jako dříve. Leč nemoc sklátila konečně do hrobu 73letého, zasloužilého kmeta. Náleží mu paměť netoliko v srdcích všech, kdož ho znali, ale v našem národě vůbec.*“⁴¹

⁴⁰ Heslo: Paulus Vincenc, in: J. Otto, *Ottův slovník naučný*, XIX, Praha 1902, s. 341.

⁴¹ Pro dokreslení viz fotografie Vincence Paulusa – příloha 1.

Kulturní kapitál

Rakouští zákonodárci odvozovali učitelovo právo účastnit se voleb od jeho kulturního kapitálu, který měl být podle předpokladu vyšší než u většiny populace. Kulturní kapitál se jeví z tohoto úhlu pohledu zásadní pro vysvětlení Paulusova kariérního i společenského postupu.

Rodinné zázemí

O intelektuální úrovni Paulusovy rodiny se lze pouze dohadovat na základě nepřímých svědectví. O matce, Marii rozené Smetanové, dceři Václava Smetany tesaře z Chrudimě, tvrdí Paulus pouze to, že to byla ona, kdo se přimluvil u otce, aby mohl nastoupit dráhu učitele. O otci Antonínu Paulusovi je informací více. Jako kovářský mistr vedoucí dílnu v Zaječicích a posléze v Nasavrkách byl pravděpodobně obdařen jistým podnikatelským duchem a nepochybně se mu dostalo jako synu panského šafáře z Nasavrk i určitého vzdělání. Paulus vzpomíná, že tatínek po skončení nutných pracovních záznamů sedával ke čtení, měl-li něco zajímavého, a za dlouhých zimních večerů pořádal čtení, na které docházeli i ze sousedství. Předmětem četby byly většinou kalendáře, které byly v rodině hned dva, aby bylo možné je půjčovat sousedům a navíc měl mistr „*dosti bohatou knihovnu té doby vycházejících spisů Krameriových, Tomsových, Hýblových a jiných.*“⁴² Předpokládám, že jde o Paulusovy osobní vzpomínky a tedy jde o autory v té době již zesnulé, nicméně jejich díla byla ve vesnickém prostředí stále aktuální a opakovaně čtená: „*když se obsah některé knihy vytrácel z paměti*“. Důležitý je rovněž výběr autorů odkazující na výchovu v národně uvědoměném duchu.

⁴²Z domácnosti kovářského mistra A. P. v Z-ích v letech 1840, *Obnova*, roč. 17, 1911, č. 31, příloha.

Studia

O náklonnosti rodičů ke vzdělání svědčí i Paulusova „obzvlášť pilná“ školní docházka⁴³ a nakonec i jeho dobré školní výsledky. Dle letního vysvědčení ze zaječické školy z roku 1852⁴⁴ byl v náboženství, čtení, krasopise a počtech velmi dobrý, v ostatních předmětech pak „pouze“ dobrý a celkově byl hodnocen jako výtečný žák. S takovým vysvědčením mohl směle pokračovat do třetí třídy hlavní školy v Chrudimi, z níž poté přestoupil na taktéž chrudimskou školu reálnou.

Pro Paulusovo budoucí směřování se zdají být klíčové letní prázdniny po ukončení druhého ročníku reálky. Přáním jeho otce, kovářského mistra, pochopitelně bylo, aby se jeho syn rovněž řemeslu věnoval, a proto jej mínil přihlásit do vojenského zvěrolékařského kurzu ve Vídni. Za tímto účelem si Paulus odbyval praxi v otcově dílně, kde si měl všímat hlavně podkovářství: „*Za nedlouho jsem koním podkovy přitužoval, hřebíku podobnou věc vykoval a jiné drobnosti robil.*“⁴⁵ Daleko víc než „hrubá“ kovářská práce se mu však zamlouvaly drobnější úpravy věcí již vykovaných. Zřejmě slušné úroveň dosáhl v zámečnictví, jak lze soudit dle dochovaného nákresu zámku s dvanácti závorami.⁴⁶

V této fázi přípravy však zasáhl do vývoje začátek školního roku na zaječické škole a nemoc učitele Václava Podroužka. Ten si vzpomněl na „*studovaného kovářského učeníka*“ a požádal jeho otce, zda by mu mohl syn v učení vypomáhat. Podroužkova spokojenost s pomocníkem a nedostatek financí pro studium ve Vídni pak rozhodly ve prospěch učitelského povolání namísto kovářské praxe.

Prací v dílně postupně ubývalo a zároveň rostl počet hodin strávených pomáháním ve škole. Po konci prázdnin Paulus zůstal v Zaječicích a třetí ročník reálky studoval privátně doma, připravuje se současně na učitelské povolání. Učitel Podroužek, vědom si požadavků na budoucího učitele, věnoval svému žáku housle a začal jej rovněž vyučovat hře na klavír. Budoucímu řediteli kůru a příležitostnému muzikantovi přišly tyto lekce nepochybně vhod.

⁴³ Paulusova školní docházka začala již v pěti letech. Mladý Vincenc však školu zpočátku příliš nemiloval. Ze školy utíkal, zamykal se na záchodě a schovával, ale byl nakonec vždy rodiči či zaměstnanci otcovy dílny doveden do školy. Viz Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 8–9.

⁴⁴ Rodinná pozůstalost Měřičků, Školní vysvědčení z národní školy v Zaječicích z 29. září 1852.

⁴⁵ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 38.

⁴⁶ Rodinná pozůstalost Měřičků.

Pravda, některé Podroužkovy učební metody, například slabikování, bude již po konci svých pedagogických studií považovat za překonané, ale jeho formující vliv se tím nezpochybňuje.

Učitelská studia

Jak Paulus sám podotýká, učitelských sil bylo v době jeho studií nedostatek.⁴⁷ I proto nebyl zájem na přílišném prodlužování učitelova vzdělávání. Za dostatečné se považovaly dva roky studia na učitelském ústavu. Za tím účelem odešel Paulus do Hradce Králové, kde v roce 1858, tedy ve svých osmnácti letech, ukončil učitelská studia a obdržel vysvědčení pro učitele obecných škol.⁴⁸ Dle vysvědčení se zdá, že byl žákem dobrým až velmi dobrým. Z běžných předmětů se jevil slabším pouze ve zpěvu (*ziemlich gut*) a podobně si vedl i ve většině zvláštních předmětů: hře na housle, tělocviku a výuce hluchoněmých. Nutno však poznamenat, že tato známka se týkala pouze praktické zkoušky, zatímco z teorie obdržel známky lepší. Mezi zvláštními předměty figuruje i německý jazyk, v němž získal z teorie známku *gut* z praktické zkoušky pak *recht gut*.

Z tehdejších Paulusových vyučujících je třeba zmínit učitele didaktiky, mluvnice, němčiny, zeměpisu a zároveň třídního Tomáše Vorbese⁴⁹, jehož vliv na tehdy osmnáctiletého adepta učitelství byl značný. Paulus přijal jím prosazovanou hláskovou metodu a byl pro ni dokonce ochoten změnit místo působení, kde by jinak býval poměrně spokojen.⁵⁰

⁴⁷ Vincenc PAULUS, Vzpomínky, s. 43.

⁴⁸ Rodinná pozůstalost Měříčků, K. k. Lehrerbildungsanstalt zu Königgrätz, Lehrfähigkeits-zeugnis, 3. august 1858.

⁴⁹ Více viz Heslo: Vorbese Tomáš, in: Vojtěch KRYŠPÍN, Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let, Praha 1885, s. 295–296. Přehled ostatních učitelů i s použitými učebnicemi viz Vincenc PAULUS ml., in: Almanach, s. 5–6.

⁵⁰ Vincenc PAULUS, Vzpomínky, s. 63–4; Vincenc PAULUS ml., in: Almanach, s. 7.

Praxe

S ukončeným učitelským vzděláním Paulus nepochybně vynikal mezi obyvateli svých prvních působišť⁵¹ a i jako podučitel byl v určitém (teoretickém) směru lépe připraven než jemu nadřízení učitelé. Nové vyučovací metody však nemusely najít ocenění u obyvatel nemajících intelektuální zájmy a věnujících se většinou polnímu hospodářství, ani u nadřízeného učitele, pokud jako Jan Diblík v Cuclavi přijal vesnickou optiku, že hospodářství má přednost před vzděláním a začínal vyučovat až po polních pracích.⁵² V takovémto prostředí mohly zapůsobit spíše řemeslné schopnosti získané v otcově dílně, či o něco později v Mířeticích nabyté hospodářské znalosti.

Absolvováním učitelského ústavu pochopitelně nekončilo učitelovo vzdělávání, to se nutně nadále rozšiřovalo a to především praxí. Jakým byl Paulus podučitelem, není z pramenů možné vyčíst, neboť první zprávy jsou až z jeho učitelského působení.⁵³ Tyto informují o vynikajících výsledcích při výuce krasopisu a mluvnice⁵⁴ a o jím sestavených výtečných sbírkách přírodovědných a modelech krystalografických.⁵⁵ Ze zápisů Budče chrudimské se pak dovídáme o úspěchu jím vypracovaného návrhu na rozdělení vyučovacích hodin na škole jedno, dvou a tří třídní, který byl s drobnými změnami schválen k tisku a rozeslán všem spolkovým členům.⁵⁶ Zmíněný návrh reagoval na nařízení ministerstva kultu a vyučování č. 6549 ze dne 18. května 1874 upravujícího obecná pravidla pro organizaci výuky a na neexistenci vzoru či návodu, jak tyto zásady aplikovat pro jednotlivé typy škol. Proto Paulus předložil návrh vycházející z jeho vlastní učitelské praxe s předpokladem, že po diskusi a přijetí v Budči by mohl být zaslán okresní školní radě ke schválení jako prozatímní řešení, dokud c. k. zemská školní rada nevydá návod

⁵¹ Vincenc Paulus působil jako podučitel v Hnátnici (od 1. října 1858 do 31. září 1859) a Cuclavi (od 1. října 1895 do 30. října 1865).

⁵² Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 68. Porovnej Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906, s. 60–67.

⁵³ Prvním učitelským působištěm Vincence Paulusa byly Mířetice (1. listopadu 1865 do 6. února 1870).

⁵⁴ Rodinná pozůstalost Měřičků, Čestný diplom z první školské výstavy okresní pořádané učitelskou jednotou Budeč v Chrudimi z 14. září 1875.

⁵⁵ Rodinná pozůstalost Měřičků, Pochvalný diplom z první školské výstavy okresní pořádané učitelskou jednotou Budeč v Chrudimi z 14. září 1875.

⁵⁶ SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokoly z 6. května 1875 a 13. prosince 1875.

vlastní.⁵⁷ Paulusem používaný rozvrh spočíval ve střídání cvičení v myšlení s prací mechanickou tak, aby bylo co nejlépe využito žákovy pozornosti a energie a snažil se pokud možno tematicky sjednocovat učivo všech oddělení tak, aby žáci jedné skupiny mohli profitovat, ač sami zaměstnáni jinou prací, z poslouchání druhé skupiny.⁵⁸

Návrh rozdělení vyučovacích hodin svědčí o autorově iniciativnosti a organizační zdatnosti, již posléze prokazoval i při tvorbě rozvrhu pětitřídní školy v Chrasti.⁵⁹ Při rozdělování žáků do jednotlivých tříd se odmítl řídit pouze věkem a prosazoval dělení na základě schopností a dosažené úrovně žáků. Razil také zásadu postupu učitele se třídou, přičemž jediným učitelem, pro kterého toto pravidlo neplatilo, byl on sám. Činil tak ovšem na přání svých spoluučitelů: „*Koncem minulého školního roku přáli jste si, aby ve Vašem postupování se žactvem časem mezer nebylo, proto ponechám si pro příští škol[ní] rok opět třídu první.*“⁶⁰ Logickou snahou bylo i to, aby třídní učitelé pokud možno vyučovali většinu předmětů své třídy. Jelikož Paulus s výjimkou prvních dvou let vyučoval ve třídách nižších, omezovaly se jím vyučované předměty zpravidla na mluvnici, psaní a počty. Při pohledu na vysvědčení ze vzdělávacího ústavu pro učitele nepřekvapí, že výuku zpěvu a tělocviku přenechával jiným (překvapivě i přírodopisu), zatímco sám vedl výuku nejpokročilejších žáků v německém jazyku a to po celou dobu svého působení v Chrasti. Celkové hodnocení pedagogických schopností řídicího učitele odpovídalo dle okresních školních inspektorů většinou známce dva s výjimkou hodnocení J. Šafránka, který mu přiznal známku nejlepší a oceňoval, zvláště v počtech, jeho metodický přístup.⁶¹ Více než

⁵⁷ Učební osnovu pro jednotřídní obecné školy vydala zemská školní rada vynesemím ze dne 15. března 1877.

⁵⁸ „*Po názorném vyučování (v úterý) v I. a II. oddělení, při němž žáci III. oddělení psali, následuje bezprostředně vyučování ve čtení žáků III. oddělení. Mluvil-li jsem s maličkými např. o stavivu, čtou žáci III. oddělení st. 103. „Kdo staví dům“ z II. čítanky. Vždyť i při psaní, ač měli žáci oko na papír obrácené, mnohé slovo sluchu se dotklo a tu pak výklad článku jde snadněji. Při tom žáci I. oddělení kreslí obrazce, jež jsem jednoduchými čarami při názorném vyučování na tabuli sestavoval.*“ Viz SOKA Hradec Králové, Osobní fond Vincenc Paulus, Poznámky o rozdělení hodin vyučovacích, neinventarizovaná část fondu předaná v roce 2003 Paulusovým muzeem v Chrasti.

⁵⁹ Na post řídicího učitele v Chrasti nastoupil 1. září 1879 a zastával jej až do konce své učitelské kariéry 1. září 1902. Dobrý rozvrh tím že zabraňoval ztrátě času v případě střídání učitelů, přispíval dle Paulusa i k růstu jejich autority.

⁶⁰ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 6, č. kart. 1, protokol z 31. srpna 1888.

⁶¹ V počtech se soustředil především na počítání z paměti, které považoval za nejdůležitější pro budoucí řemeslníky a živnostníky.

metodicko-didaktické schopnosti však všichni inspektoři oceňovali jeho pilnost a vzornou správu školy.⁶²

Vzdělávati sebe, abych mohl vzdělávati národ svůj.⁶³

Ačkoli, nevyučoval všechny předměty, neznamená to, že by se o jejich vyučování nezajímal. Do kontaktu s nimi a jejich výukou přicházel minimálně při hospitování, které považoval za jeden z nejdůležitějších způsobů rozvoje vlastních pedagogických schopností a doporučoval jej opakovaně i svým kolegům: *„Pravím-li, že při návštěvě třídy cizí na čtvrt hodiny více získáme, než kdybychom tou nejvybranější naukou o vyučovatelství neb vychovatelství celé dny se obírali, může se mi věřiti, poněvadž jsem to sám na sobě zkusil. Z té příčiny také každému učiteli hospitování vřele doporučuji. Nestydím se vyznati, že mimo dlouholeté cvičení a zkoumání po dobu svého samostatného působení nejvíce jsem získal hospitováním.“*⁶⁴ Hospitování vykonával vskutku svědomitě a některé měsíce navštívil své kolegy při vyučování i více než třicetkrát. Z organizačních a časových důvodů ale nenavštěvoval všechny předměty a právě to mu bylo vyčítáno inspektorem Neudörflem po „katastrofální“ vizitaci 6. dubna 1887.⁶⁵ Z toho důvodu byl nucen zažádat své kolegy o občasný přesun hodin, aby mohl napříště dostát svým povinnostem.

Poznatky získané při hospitacích a své připomínky k jednotlivým předmětům pochopitelně sděloval svým kolegům na učitelských poradách a v případě, že byl spokojen, doporučoval i zapsání příslušného pedagogického postupu do zvláštní knihy sloužící k poučení ostatních. Domácí učitelské porady obsahovaly nejen rady řídicího učitele, ale i přednášky mladších kolegů přinášejících si s sebou čerstvé poznatky z učitelských ústavů a samozřejmě diskuze celého učitelského sboru.

⁶² SOkA Chrudim, fond Okresní školní výbor Chrudim, inv. č. 85, č. kart 4, Chrast, zprávy školních inspektorů; Rodinná pozůstalost Měříčků, Okresní školní rada v Chrudimi Vincenci Paulusovi, 8. října 1889. Viz příloha 5.

⁶³ Heslo Havlíčkovo viz Otakar KÁDNER, Dějiny pedagogiky, III, Vývoj teorií pedagogických od konce 18. století, Praha 1923, s. 89.

⁶⁴ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 7, č. kart. 1, protokol ze 4. prosince 1889.

⁶⁵ Podrobněji na jiném místě.

Chrastecký sbor se radil velmi pilně a věnoval dostatek prostoru i pedagogicko-didaktickým otázkám. Porady sloužily rovněž jako příprava na okresní učitelské konference či schůze učitelského spolku Budče chrudimské. Pro tato učitelská kolegia se přenechávala obvykle témata složitější či taková, v nichž sbor nenalezl řešení, či je považoval za zvlášť důležité. Paulus osobně byl velmi aktivním řečníkem na schůzích Budče, ale jeho vystoupení se týkala většinou organizačních otázek. Přednášel o pravomocích a povinnostech řídicích učitelů vzhledem k místním školním radám, o učitelských platech, o důvodech neposílání dětí do škol či navrhoval zavést čtvrtek jako volný den, aby si učitelé mohli vprostřed týdnu odpočinout a sebevzdělávat se. Čistě didaktické přednášky se alespoň v protokolech nezmiňují s výjimkou přednášky o ženských ručních pracích a školní kázní.

Kromě kolegů v domácích a okresních konferencích, nabízel se učiteli ještě jeden rádce, „přítel nejvěrnější“ – kniha. Samostudium odborné literatury představovalo podstatnou složku sebevzdělávání i u Paulusa, jak se pokusím ukázat na příkladu jím vlastněné literatury a především jeho pozornosti věnované zřizování a rozšiřování školních knihoven. Poprvé si zaznamenal koupi literatury v roce 1864, tedy v době mírného zlepšení svých finančních podmínek,⁶⁶ a sice předplatné *Pěstouna*, *Česko-moravskou pokladnici*, mluvnici od Vitáka a šest sešitů prvního svazku *Českomoravské kroniky* od Karla Zapa. V následujících letech se objevují další pedagogické časopisy jako *Školník*,⁶⁷ *Věstník*, *Beseda učitelská* či *Učitelské listy* vždy v půlročních či ročních předplaceních a pro obecnější informace pak *Posel z Prahy*. Přibylo i několik odbornějších knih jako *Naučení o živlech, jejich moci a vlastnostech* od Filipa Stanislava Kodyma, *Zeměpis* od Karla Steinicha, *Přírodopisný atlas rostlinstva* od Ladislava Josefa Čelakovského a *Stručný dějepis Čech* od Martina Bohumila Hornofa, tedy literatura pokrývající většinu základních vyučovacích oborů. O rok dříve, než se v účtech objevuje položka výnos z polní úrody, zakoupil rovněž bližší nespecifikovanou knihu *Vyučování o rolnictví* a rovněž příznačně knihu *Geheimnisse der Zeugung* v roce narození prvního syna. Dle mého názoru se nejedná o shodu okolností, ale o charakterový rys Paulusa, který se snažil k většině svých činností přistupovat poučeně.

⁶⁶ Viz kapitola Ekonomický kapitál.

⁶⁷ Ve Školníkovi byla uveřejňována výběrová řízení na učitelské posty, mezi nimiž se nalézal i post učitele v Mířeticích. Viz SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 44.

Po roce 1870 ztrácíme přehled o jeho výběru knih, ale víme, s jakou péčí se věnoval budování školních knihoven v místech, kde působil.⁶⁸ Na nově zřízené mířetické škole musel začínat zcela od nuly pořádáním sbírky na školní knihovnu a pořizováním zcela základních spisů především pro školní mládež.⁶⁹ Naproti tomu v Chrasti byly jeho možnosti pestřejší. Tamější učitelstvo odebíralo většinu důležitých tehdy vycházejících českých periodik pro učitele (*Škola a život, Beseda učitelská, Komenský, Učitelské listy, Česká škola, Posel z Budče, Pěstoun* atd.). Při svém příchodu byl ovšem nový řídící učitel nemile překvapen stavem knihovny, a proto se začal její výstavbou soustavně zabývat. Ještě téhož roku navrhuje reorganizaci učitelské knihovny po vzoru učitelské knihovny okresní, kterou pravděpodobně dobře znal.⁷⁰ V následujících letech pak můžeme z vizitačních protokolů sledovat nárůst počtu knih. V roce 1882 se dozvídáme pouze, že knihovna neobsahuje nic závadného a že děti pilně čtou. O tři roky později měla knihovna 290 čísel a 928 výpůjček. Poté dochází k viditelnému zlomu, když napřesrok vzroste počet výpůjček na 2194 a poprvé se objevuje i záznam o učitelské knihovně čítající 604 děl (737 svazků) s poznámkou, že učitelé mají k dispozici rovněž knihovnu obecní a že správcem všech knihoven je řídící učitel. V roce 1902, kdy Paulus školu opouští, čítala učitelská knihovna již 1113 čísel, žákovská pak 325 a obě dvě se staly základem i pro knihovnu měšťanské školy.⁷¹

Odborná činnost

Samostudiem nashromážděný kulturní potenciál Paulus využil a nadále rozšiřoval především během devadesátých let (ale i před tím) při své odborně-popularizační činnosti v oboru historie. Historií zde míním pojem značně široký zahrnující vše od kronikářské činnosti, přes zájem o „etnografii“, až po historicko-badatelskou a archivní činnost. Kronikářská činnost, rozvíjená především v Mířeticích a Hradci Králové, vyžadovala od pisatele soustavné sledování

⁶⁸ Srovnej Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906, s. 86–95. „*Starost o knihovny nejen školní ale i obecní byla často svěřována učiteli, jemuž se minimálně přiznávalo, že knihám lépe rozumí než většina jeho spoluobčanů. Učitel tedy řízením knihovny vyhověl jak požadavkům svých spoluobčanů tak i ideálu svého povolání, neboť správný učitel měl by být šířitelem dobré literatury mezi lidem.*“

⁶⁹ SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické.

⁷⁰ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 30. dubna 1880.

⁷¹ SOkA Chrudim, fond Okresní školní výbor Chrudim, inv. č. 85, kart. 4, Chrast.

veškerého, ale především místního dění.⁷² Zájem o místní obyčeje a pověry naproti tomu umožňoval lepší porozumění místním obyvatelům podobně jako práce na chrasteckém dialektu. Zásadní se ovšem jeví badatelská činnost na dějinách města Chrasti. Ve svém počínání neměl Paulus v Chrasti ani v nejbližším okolí předchůdce, nepočítáme-li práci Karla Adámka.⁷³ Proto svoji práci zakládal především na studii pramenů nashromážděných jím samotným nebo nacházejících se v archivu hradeckého biskupa. Právě spojení Chrasti s dějinami biskupů a potažmo s celou českou zemí jej nutilo seznámit se i s širším dobovým kontextem. Kromě práce Adámkovy tak prostudoval i Palackého a Tomkovy dějiny. Historickou činností se Paulus zabýval i po svém odchodu z Chrasti takřka až do své smrti, pracuje v archivu Hradce Králové a připravuje se k napsání další historické knihy o hradeckých domech. Jeho práce byla vskutku úctyhodná. Za pozornost stojí zpracování 5740 listin od konce 15. století do jeho současnosti, jež vytrídil a podstatné z nich zařadil do muzejního archivu a opatřil registry, uspořádání numismatické sbírky (6000 kusů), sepsání poznámek k dějinám města (2650 listů) a shromáždění materiálu k historii hradeckých domů od č. 1 do č. 503, jenž měl sloužit k budoucímu sepsání dějin Královéhradeckých domů.⁷⁴

Zdá se, že soustavným rozšiřováním znalostí a to „nejen“ na poli pedagogiky, ale i historie a příbuzných oborů, Paulus nakonec skutečně dosáhl velmi bohatého a ve svém okolí (alespoň v určitých ohledech) snad i výjimečného vzdělání. Zapojení takto intelektuálně schopného jedince do veřejného dění, zejména do organizování spolkové činnosti, či agendy vyžadující dobré vzdělání bylo jistě vítané a očekávané.

⁷² Viz kapitola Prameny.

⁷³ Karel ADÁMEK, Chrudimsko, Roudnice 1878.

⁷⁴ Podrobný výčet viz Vincenc PAULUS ml., in: Almanach, s. 11–12.

Ekonomický kapitál

Tématu učitelských platů či hospodářským poměrům učitelovy domácnosti již byla věnována řada studií.⁷⁵ Přesto je třeba se otázce platového ohodnocení věnovat i v této práci. Nejen proto, že hmotné postavení učitele tvoří důležitou část analýzy jeho společenského postavení, ale také z toho důvodu, že otázka učitelských platů a odměňování si našla cestu do Paulusových výstupů na učitelských konferencích a do jeho paměti. Přidá-li se k tomu velmi pečlivě vedený deník příjmů výdajů, naskýtá se jedinečná možnost analýzy jeho finančních poměrů.

V zájmu přehlednosti, ale i z nutnosti odlišit jednotlivé životní etapy a způsoby obstarávání příjmů, bude kapitola členěna podle jednotlivých školních funkcí. Tam, kde to prameny dovolí, pokusím se dát do souvislosti příjmy s výdaji a hospodářskými poměry v dané obci, jež poskytnou další dokreslení situace.

Podučitel

Začátek Paulusova působení ve škole spadá do roku 1859, tedy do období, kdy již učitelé dostávali podle tzv. „kongruy“ z roku 1785 alespoň část svého platu v penězích a nikoli pouze v naturáliích. Jeho vyplacení ovšem nebylo samozřejmostí.⁷⁶ Je příznačné, že Paulusův první jmenovací dekret na místo podučitele v Hnátnici neobsahoval ani zmínku o platových podmínkách a nechával tak nového adepta učitelství v nejistotě.⁷⁷ Později vyměřený plat 126 zl. (paměti uvádějí 120 zl.) ročně (od 1. listopadu do konce října následujícího roku), který mu byl

⁷⁵ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 128–129, 184–189, 199–200, 315–316 (většinou jde o zákonná opatření týkající se platů); Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*, Opava 2002, s. 258–259; František MORKEŠ, *Učitelské platy, evergreen několika století*, *Učitelské noviny*, roč. 108, 2005, č. 22, s. 15–17; Tentýž, *Pohled na platy učitelů v minulosti*, *Učitel matematiky*, roč. 4, 1997/1998, č. 1, s. 35–38; Tentýž, *Platy a úvazky učitelů v minulosti*, *Učitelské listy*, roč. 4, 1996/1997, č. 7, s. 11; K otázce odměňování učitelů i Jitka PADRNOSOVÁ, *Učitel. Příklad Jana Jaroslava Jelínka*, in: L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ, *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 111–123.

⁷⁶ Velmi barvitý popis učitelových nesnází při vybírání sobotálesu viz Josef ŠMÍD, *Obraz života a působení Jana Nep. Josefa Filcíka*, Praha 1900.

⁷⁷ *Rodinná pozůstalost Měříčků*, *Anstellungs Dekret, Adlerkosteleezer SchuldistriktAmt in Jelení*, 5. října 1858.

dle fasí ze školních požitků přiznán a který alespoň na papíře pobíral během sedmi let podučitelského působení, ještě neznamenal jeho skutečné vyplácení.⁷⁸ O tom, v jaké výši a zda vůbec plat obdrží, rozhodoval do značné míry nadřizený učitel, popřípadě, jak naznačují Paulusovy paměti, jeho manželka: „*Paní principálová nebyla o nic lepší svého muže. Osobila si část práv na školu a tudíž i na podučitele... Nejprotivnější jí bylo moje „služné“ jež mi musel učitel (ročně 52 zl. 50 kr.) vypláceti. Jak často jsem se musel spokojiti s pouhými 20 kr. a někdy, ani ty mi nemohl vyplatiti*“⁷⁹ (Paulusem popisovaná situace se v jeho deníku příjmů nevyskytuje a uvádí se po celou dobu podučitelského působení plat 126 zl. Vzhledem k tomu, jaké byly výkyvy v platu z důvodu nedoplatků v následujících letech, kdy již byl učitelem, je velice nepravděpodobné, že by mu byl po sedm let skutečně takto řádně vyplácen). Řešením v takto nezáviděníhodném postavení bylo obrácení se na školdozorce, který v tomto konkrétním případě zjednal nápravu a podučiteli přidělil sobotáles vyplácený přímo obcí a zbavil jej alespoň zčásti materiální závislosti na učiteli.

I když byl poté plat podučitele řádně vyplácen, nebyl nijak vysoký, a proto využíval podučitel (a učitel rovněž) každé možné příležitosti k přivýdělku. Ocital se tak v nové závislosti na učiteli, na faráři nebo obyvatelích obce. Základ Paulusova přivýdělku tvořilo doučování vynášející obvykle 10 zl. ročně. Podstatně menší částku představovala štola a později přibýly i písářské služby. Ve svých pamětech zmiňuje navíc hraní na varhany, rozličné práce pro učitele a zpívání na pohřbech. Posledně jmenované bylo oficiálně zakázáno Politickým zřízením školským v roce 1805, neboť učitel-muzikant byl často odměňován alkoholem a případná opilost pak měla negativní dopad na jeho autoritu.⁸⁰ Vědomí nelegálnosti takového počínání mohlo být důvodem, proč Paulus výdělky spojené s hraním do deníku neuvedl, ačkoli jinak uváděl i nepatrné částky.⁸¹

Fakt, že podučiteli mnohdy nebyl plat vyplácen v plné výši, umožňovala skutečnost, že byl počítán jako součást učitelovy rodiny a bylo mu tedy možné od platu odečíst společné jídlo a náklady na bydlení. Případné přivýdělky v naturáliích šly pak nejspíš rovnou do společné

⁷⁸ SOkA Hradec Králové, Osobní fond Vincenc Paulus, inv. č. 153, kniha 1, Osobní kniha příjmů a vydání.

⁷⁹ Vincenc PAULUS, Vzpomínky, s. 69–70.

⁸⁰ František MORKES, Učitelské platy, evergreen několika století, Učitelské noviny, roč. 108, 2005, č. 22, s. 15.

⁸¹ Paulusův deník se v podučitelských letech vyznačuje podstatně větší stručností, než v později v době učitelského působení. Domnívám se, že důvodem, kromě menších finančních prostředků, mohla být i kontrola deníku ze strany nadřizeného učitele.

domácnosti. Peněz na výdaje tak mnoho nezbyvalo. Po odečtení jídla a nákladů na domácnost zbyly peníze pouze na pořízení či spravení nejnужnějšího oblečení a bot.

Teprve během posledních dvou let podučitelského působení se u Paulusa objevují i jiné výdajové položky a sice knihy, k nimž se druží srovnatelně vysoká částka (přibližně 10 zl.) za „*tabák a jiné zbytečnosti*“ a nikoli zanedbatelná položka na zábavu, jež ovšem zahrnuje i cesty na učitelské konference, které pro vzdělávacího podučitele představovaly vítané rozptýlení. Utrácení za „zbytečnosti“ umožnil podíl z otcovy pozůstalosti, jenž zesnul v roce 1862. Svůj podíl si Vincenc vyzvedával postupně a představoval pro něj vítané přilepšení po několik následujících let i poté, co již byl jmenován učitelem. Část svého podílu navíc půjčil matce, která mu ze sumy odváděla úroky.

Možnosti přivýdělků byly kromě ochoty nadřazeného učitele přenechat svému mladšímu kolegovi některé úkony limitovány i movitostí místního obyvatelstva. Bída v Rotneku, k Hnátnici přiškolené obci, v níž vyučoval, byla tak značná, že Paulusovi stála za zmínku: „*Vždyť mnoho otců domkářů i podruhů toulalo se světem vyměňující hadry a kosti za modřidlo, jehly, koření a tkaničky. Matky a dospělé dívky prodávaly po mohovitějších vesnicích krajky a nítěné knoflíčky (domácí výrobek) nebo chodily s tkaničkami, s obrázky a písničkami.*“⁸² Je zřejmé, že při takovéto chudobě místního obyvatelstva se podučiteli neskýtalo mnoho příležitostí k přivýdělku.

Majetnosti obce, či její účtě ke škole odpovídala i „výstavnost“ školní budovy, potažmo učitelova bytu, který býval její součástí: „*Škola cuclavská byla celá dřevěná s německou střechou. Stála zajisté již drahně let, neboť vazba její musela býti zvláštní stolicí podepřena, aby trouchnivějící stěny se nezhroutily.*“⁸³ „*...prkenným pažením ve třídě povstal jakýsi kumbálek, byt pro podučitele, tři lokty široký a šest dlouhý. Postavil jsem si tam postel, pod okno stůl a židli, ke dveřím skříň a kufr. Tím byl byt vyplněn. Za kufr jsem později postavil „železná kamna“ velikosti vysokého hrnku. Těmi ovšem jsem nemohl vždycky vytopiti, takže mi často při tuhé zimě voda ve sklenici zmrzla i peřina velmi často se leskla jinovatkou.*“⁸⁴ „*...O ventilaci se mi v roce 1864 postaraly husy. Klobaly tak dlouho do mazanice mezi ztrouchnivělými trámy pod oknem mého bytu, až se dostaly dovnitř.*“⁸⁵ V takových podmínkách strávil Paulus celých sedm let (škola

⁸² Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 57.

⁸³ Tamtéž, s. 64.

⁸⁴ Tamtéž, s. 65.

⁸⁵ Tamtéž, s. 66. Srovnej Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 91–92.

v Hnátnici byla v podobném stavu). Proto se nelze divit, že poměrně brzo se u něj objevují i výdaje za léky.

Nabízí se otázka, zda v této nezáviděníhodné situaci Paulus nepomýšlel na ukončení svého učitelského působení. Ostatně jeho předchůdce v Hnátnici tak učinil a věnoval se nadále raději polnímu hospodářství. Zda se myšlenkami na odchod Paulus také zabýval, nevíme, pouze můžeme přidat jeho povzdechnutí, že mzda kovářského tovaryše v dílně jeho otce byla vyšší než jeho plat.

Učitel

V roce 1865 se na Paulusa usmálo štěstí v podobě volného místa učitele na nově zřízené filiální škole v Mířeticích s platem 238 zl. ročně. Závislost na nadřizovaném učiteli zmizela, nicméně napříště rozhodovala o jeho finanční situaci obec, jejíž představitelé ne vždy jevíli ochotu stanovený plat vydat. Počáteční nadšení, v němž se přiškolené obce Dachov a Cekov zavázaly dát učiteli k přilepšení 6 dolnorakouských měr polí, z nichž se předpokládal výnos 18 zl., a obec Mířetice, „poněvadž gruntů nemá, 10 zl. ročně z obecní kasy“⁸⁶ po změně představenstva zřejmě opadlo. I přes souběžné zasedání v obecním výboru musel učitel opakovaně žádat u vyšších instancí o řádné vyplácení školného. Vysvědčení školdozorce se zmiňují o blahodárném působení učitele a o jeho dobré a plodné spolupráci s místními obyvateli, zdá se tedy, že řádnému vyplácení bránila především osoba obecního představeného, s nímž měl Paulus naopak řadu neshod.⁸⁷ A tak můžeme sledovat výkyvy v platu v řádu desítek zlatých. Rovněž odevzdávání polí se zřejmě nedělo hladce. Pole slíbená zřizovací listinou školy a potvrzená protokolem z roku 1861, byla předána učiteli k samostatnému užívání až 21. března 1867.⁸⁸

⁸⁶ SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 29–36; Rodinná pozůstalost Měříčků, Výtah z protokolu ze dne 10. prosince 1861.

⁸⁷ Jistý vliv mohla mít i finanční slabost obce i určitý „psychomentální stav tehdejší venkovské společnosti, resp. její sobecké pojetí občanské svobody, které bylo chápáno spíše jako furiantská nevázanost spočívající hlavně v právu nic neplatit a o nic se nestarat ...“. Viz Milan HLAVAČKA, Zlatý věk české samosprávy, Praha 2006, s. 92.

⁸⁸ SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 53.

Podobně jako dříve, byl i v Mířeticích Paulus částečně odkázán na vedlejší příjmy. Jejich výčet zůstal v základu stejný, ale podstatně se změnila jejich výše a to především u příjmů naturálních, které brzy vystoupaly na 20 zl. ročně. Zcela nové příjmy představovalo pak 12 zl. za čištění školy a při mírnějších zimách výtěžek z prodeje dřeva dodávaného obcí k vytápění školy. Po předání polí mohl vylepšit svůj příjem i výnosem z polní úrody představující v roce 1869 téměř 125 zl., ale alespoň z počátku byla většina výnosu investována zpět do hospodářství.⁸⁹

Po dostavění školy (první rok probíhala výuka v pronajaté světnici u jednoho z místních obyvatel) se zlepšily radikálně i učitelovy bytové podmínky.⁹⁰ V nové škole měl k dispozici hned dvě světnice, kuchyň, komoru, půdu a také slušné hospodářské zázemí: dvůr se studnou, kolnu, mlat a dva chlévy (přesto nikde neuvádí, že by kromě drůbeže pěstoval nějaká hospodářská zvířata) přičemž všechny tyto prostory mohl využívat sám a to až do konce roku 1874, kdy byla mířetická škola rozšířena na dvoutrídni a Paulusovi byl přidělen produčitel.⁹¹

Nová finanční a bytová situace se zásadně odrazila na výdajích. Strava představující dříve 50–60% výdajů klesla na přibližně 35% a dominantní místo zaujaly „rozličné výdaje“ skrývající především zábavu a tabák. Mimo to padla nemalá částka i na vybavování nové domácnosti. Brzy však měly přijít další výdaje.

Nabytí nezávislosti v podobě vlastní domácnosti, celkově lepší finanční a pravděpodobně i společenská pozice umožnila učiteli přikročit ve svých 28 letech a po devíti letech ve školství k zásadnímu životnímu kroku – svatbě. Zda Josefa rozená Vacková, dcera sedlářského mistra a baráčníka z Ostřešan, přinesla Paulusovi věno a popřípadě v jaké výši, není nic známo.⁹² Jisté je ovšem to, že svatba, zařizování společné domácnosti a následné narození prvního syna Antonína, znamenaly značné navýšení výdajů vedoucí až k zadlužení (70 zl.) jindy tak spořivého učitele. Zároveň si pravděpodobně společenská nutnost či potřeba pomoci manželce při obstarávání chodu domácnosti vynutily najmutí služby.

⁸⁹ Srovnej František WENIG, *Obrázky ze staré školy*, Praha 1917, s. 214–219. Uvádí kompletní výčet fassí staňkovičské školy k roku 1835.

⁹⁰ Jak má vypadat školní budova stanovil řád školní a vyučovací ze dne 14. května 1869. Viz Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 267–268.

⁹¹ Viz náčrt půdorysu mířetické školy – příloha 2.

⁹² I samo uzavření manželství, byť by nepřineslo věno, mohlo pozitivně zapůsobit na zvýšení učitelova respektu u občanů. Viz Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906, s. 132–133.

Pravidelný plat

Není divu, že zadlužený učitel s radostí přivítal říšský školský zákon z roku 1869 a na něj navazující zemské zákony zásadně měnící systém i výši odměňování učitelů.⁹³ Místo nespolehlivých představených měla napříště učiteli plat vyplácet školní okresní pokladnice prostřednictvím berního úřadu a jeho výše měla být taková, aby se učitel mohl plně věnovat svému úkolu „*jsa prost všelikého mu překážejícího zaměstnání vedlejšího*“.⁹⁴ Každých pět let měl být učiteli navíc zvyšován plat o 10% a zavedeny byly rovněž funkční přídavky pro řídicí učitele. Situace všech učitelů ale ani po této úpravě nebyla stejná. Zákon je totiž dělil do čtyř platových tříd podle velikosti obce. Cílem většiny učitelů pak bylo získat jmenování do větší obce, které bylo bráno jako povýšení.

Národní škola v Mířeticích spadala zemského zákona ze dne 21. ledna 1870 do třetí třídy učitelského služného, jíž odpovídal plat 400 zl. V souladu se zmíněným zákonem byly všechny bývalé učitelské příjmy uvedené ve fassích převedeny na školní pokladnici s výjimkou užítku z pozemku. Ten byl učiteli ponechán, ovšem odečten od služného a navíc s povinností odvádět pozemkovou daň a další možné přírážky.⁹⁵ Poněkud nedomyšlená se musela učiteli jevit pravidla pro pravidelné pětileté zvýšení platu, neboť se vypočítávalo od platového základu v dané chvíli na daném místě a zůstávalo stejné i v případě, že učitel změnil působiště. O nespokojenosti s tímto systémem svědčí Paulusova neúspěšná žádost o navýšení příspěvku poté, co byl přeložen na nové místo. Zatím ale Paulus zůstával v Mířeticích. Po rozšíření tamější školy o jednu třídu mu byl přiznán titul řídicího učitele a s ním spojený funkční přídavek 100 zl. Zároveň mu byl přidělen podučitel Leopold Svoboda, jemuž byla vyplácena roční renta 280 zl. Ve srovnání s podučitelovým platem před zmíněnými zákonnými úpravami to nebyl plat špatný. Přesto nový podučitel u stávajícího povolání dlouho nevydržel a již za dva roky jej vyměnil za lékárnictví.⁹⁶ Důvodem mohl být i zákon z 19. prosince 1875. Ten sice učitelům obecně platy zvyšoval, ale

⁹³ Řada především vlastenecky cítících učitelů zmíněné zákony odmítala pro jejich přílišnou centralizační tendenci. Viz Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 236.

⁹⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 314.

⁹⁵ SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 61–62.

⁹⁶ SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 72.

zároveň měnil rozdělení obcí do platových tříd.⁹⁷ Mířetická škola se ocitla mezi těmi, které se propadly do nižší kategorie.

Řídícího učitele Vincence Paulusa již tato změna nijak zásadně nepostihla, neboť byl od počátku školního roku 1876 přeložen na místo učitele do Hlinska, s platem 600 zl. Ani zde však dlouho nepobyl a již po dvou letech byl jmenován řídícím učitelem v Seči, kde dostával, díky funkčnímu příplatku, stejný plat jako v Hlinsku.⁹⁸ Ani jmenování řídícím učitelem v Chrasti roku 1879 neznamenal navýšení základního platu. Navýšen však byl funkční přídavek a to na 200 zl. Během následujících let pak rostly i příspěvky za víceletou službu, jichž Paulus nastřádal celkem pět a navíc k nim pobíral příspěvky za vyučování němčiny a drahotní příspěvky. Na druhou stranu se jeho příjem snížil o výnos ze šesti měr pole daných mu jako plat za vedení kůru v Seči. Chrastečtí by mu sice také rádi tuto možnost přilepšení poskytli, ale okresní školní rada spojení ředitele kůru s postem řídícího učitele zakázala, aby se řídící učitel mohl věnovat pouze práci učitelské a správě školy.

Byť se v porovnání s předcházejícími obdobími zdá chrastecké služné vysoké, nebyl Paulus se svým platem spokojen a snažil se jej všemožně vylepšovat. Nešlo však již o vedlejší zdroje příjmů, ale spíše o boj za zlepšení příjmů stávajících. Proto v roce 1881 žádají chrastečtí učitelé prostřednictvím místní školní rady o přesunutí Chrasti do druhé platové skupiny. Jejich argumentace byla poměrně výmluvná: „*Veliký počet obyvatelstva v školní osadě, vysoké ceny věcí k živobytí potřebných u porovnání s cenami v Chrudimi a zdražování jich odbíráním odjinud, roční služné 500 zl. zdálo se býti pro učitelku nízké, kterak může učitel ženatý s tím služným vystačiti? Již před 40 lety bylo služné učitelské v Chrasti na 590 zl. upraveno. Zvýšením služného bude míti učitelstvo v Chrasti více stálosti, čímž jen žactvo získá.*“⁹⁹ Snažili-li se učitelé v tomto případě dosáhnout výjimky v rámci existujících pravidel, o několik let později již Paulus navrhuje přímo jejich změnu: „*Služné skutečných učitelů budiž 600 zl., 10% přídávky za víceletou službu a s přídávky drahotními. Mimo to mějtež všickni nároky na příbytečné. Počet quinquenálek nebudiž omezován. Přídávky funkční řidítež se dle počtu tříd, parallelky v to počítaje. Všechny příjmy učitelů nechť zproštěny jsou přirážek zemských, okresních a obecních atd. Kdyby však ustanovilo se služné učitelské pouze na 500 zl., tu nechť poskytují se*

⁹⁷ František MOROKES, Učitelské platy, evergreen několika století, in: Učitelské noviny, roč. 108, 2005, č. 22, s. 16.

⁹⁸ V Seči zastával místo řídícího učitele od 1. března 1878 do 31. srpna 1879. Výhodou tamního působení oproti vyučování v Hlinsku byla možnost samostatnějšího rozhodování.

⁹⁹ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 15. června 1881.

*quinquenálky stozlatové!*¹⁰⁰ O tom, že ani tyto jeho návrhy nebyly vyslyšeny, svědčí platový výměr dle nového zákona ze dne 13. května 1894. Základní služné zůstalo ve stejné výši, funkční přídavek rovněž a tzv. quinquenálky jsou pak tři 100 zl. a tři poloviční.

Po celé období Paulusova života lze sledovat boj učitelstva za zvyšování platů, přičemž prostředky a způsoby boje se v čase proměňovaly. Od ponížených proseb k nadřízeným přes věcnou argumentaci, vlastní návrhy až po nátlakové akce vyhrožující odchodem učitelů z veřejného života. Jak jsme viděli, prošel i Paulus většinou těchto fází. Jako podučitel musel prokázat značnou schopnost se přizpůsobit a využít každé možnosti přivýdělku, ale i přes to zůstával převážně odkázán na pomoc zvenčí. Povýšení na učitele spolu se změnou legislativy mu přineslo určitou životní jistotu a následný postup na řídicího učitele spolu s odslouženými léty nakonec i slušný plat 1150 zl. umožňující se postarat o šest dětí poslaných na studia, ale především získat jistou nezávislost.¹⁰¹

Abychom se však neomezovali pouze na oblast materiální, dodejme, že ekonomický kapitál měl podstatné dopady i do dalších oblastí. Finanční přebytky umožňovaly koupit knih a stálý plat rušil nutnost shánění přivýdělků a vytvářel volný prostor k sebevzdělávání či zábavě ve společnosti, a tedy vytváření sítě vztahů. Měl také zásadní dopad i na psychickou stránku. Dle Fridricha Adolfa W. Diesterwega, představovalo vědomí, *„že učitel pouze za svoji práci a nikoli za přivýdělky dostane tolik, kolik je třeba k samostatné existenci člověka povoláného k činnosti duševní, základ učitelského sebevědomí.*“¹⁰²

Nemůžeme pominout ani symbolickou rovinu finanční situace. Na malém městě měli obyvatelé zcela určitě představu o platu učitele a s tím i možnost jej porovnávat s vlastním. Srovnání pak v nich mohlo vyvolávat sympatie či antipatie k učiteli. Z tohoto pohledu byl zásadní i způsob odměňování. Přesunem finanční závislosti z nadřízeného učitele a faráře, na obec a posléze stát se stávala pro bezprostředního pozorovatele stále méně zřetelnou a učitel se jevil stále nezávislejším. Důležitým momentem se symbolickým účinkem pak byl nárok na penzi

¹⁰⁰ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol ze 7. dubna 1885.

¹⁰¹ Srovnej: O společenském postavení učitelstva, Chrudimské rozhledy, 1893, č. 1, s. 21; Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 20–21: *„Jest věru uměním žíti za dnešních drahotných poměrů s tisíci zlatými ročně. Jak pak může býti živ vzdělanec (s rodinou!) s pěti sty zlatých služného a býti při tom na všechny strany nezávislým, samostatným, a zachovati si nimbus charakteru, jenž by vzbuzoval úctu?“*

¹⁰² Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 20.

přiznaný učitelům v roce 1869. V chudších obcích se tak učitel stával honorací už v důsledku slušného, pravidelně navyšovaného platu a nároku na penzi.

Na závěr zmiňme i jeden psychologický aspekt Paulusovy osobnosti, který byl pravděpodobně způsoben obdobím nouze. Mám na mysli šetrnost, na kterou vzpomínal ještě sedm let po otcově smrti v dopise Josefu Váchalovi syn Vincenc ml.: *„Ty obálky dopisní a papíry jsou ještě blahý paměti, když tatínek šetřil. Tenkrát jsme si z toho v rodině dělali legraci a teď mi to je dobrý.“*¹⁰³

¹⁰³ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Váchal Josef, Vincenc Paulus ml. Josefu Váchalovi, 6. září 1920.

Spolková činnost

Řada autorů věnujících se utváření občanské společnosti vidí na jejím počátku především dva typy institucí: samosprávu a spolky¹⁰⁴ a poukazuje na značnou personální propojenost spolků, samosprávných institucí a politických stran. Pavel Kladiwa například uvádí: „*Od člena obecního zastupitelstva či jiného člena lokálních elit se očekávala aktivní účast na spolkové činnosti, která představovala asi nejdůležitější součást občanské angažovanosti.*“¹⁰⁵ V určité perspektivě je možné považovat spolky za předstupeň k dalším občanským aktivitám. Nejen že na této úrovni je možné získat zkušenosti, bez nichž by nebylo moudré vstupovat do politiky, ale zároveň se zde vytvářejí i sociální vazby, které tento vstup výrazně usnadňují a i později poskytují tomuto jedinci podporu. Není výjimkou, že jsou spolky přímo provázány s určitou politickou stranou či názorovým proudem a jeho členové ve shodě volí stejné kandidáty.

Nepřekvapí proto, že Paulusova spolková aktivita předchází jeho činnost v samosprávě (mám na mysli samosprávu v Chrasti). Dříve, než se budu věnovat tomu, jak tato činnost vypadala, jakých spolků byl členem a jak rozšiřoval své sítě kontaktů, se zaměřím na jedno specifikum učitelské profese, které tvorbu sociálních vazeb ovlivňovalo.

Migrace

Časté změny působiště, které potkaly naprostou většinu učitelů, s sebou nesly nutnost znovu a znovu se adaptovat na nové prostředí a vytvářet nové sociální vazby. Přijetí učitele mezi místní obyvatele nemuselo přitom být vždy bez komplikací. Tak kupříkladu Paulus vzpomíná na nepříjemnosti, jež zažil v Hnátnici, kde si na něj rodiče stěžovali, neboť mu určitou dobu trvalo, než si osvojil všechny místní jazykové odchytky, zatímco on sám byl šokován místními zvyklostmi, které by, dle jeho slov jinde byly považovány za vrchol neslušnosti.¹⁰⁶ Není proto divu, že nepovažoval, podobně jako řada jeho kolegů, stěhování za prospěšné ani sobě ani své

¹⁰⁴ Jiří MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*, Brno 1996; Milan HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.

¹⁰⁵ Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, II/1, Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 17.

¹⁰⁶ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 50–51.

práci: „...mnohý učitel by místa svého neměnil, kdyby služné jinak bylo upraveno“.¹⁰⁷ Přijetí nového učitele v daném místě navíc mohlo do značné míry záležet na dojmu, jaký vytvořil jeho předchůdce, a nemuselo se přitom jednat pouze o dojem negativní. Získal-li předchozí učitel sympatie místního obyvatelstva, preferovalo toto jeho setrvání v místě a bylo ochotno jej podpořit proti cizímu učiteli, jak se o tom sám Paulus osobně přesvědčil.

Když byl okresní školní radou nominován na uvolněné místo řídícího učitele v Chrasti, postavila se místní školní rada za dosavadního zatímního řídícího učitele Bohuslava Kaiswinklera, podle všeho zkušeného a oblíbeného pedagoga, který působil v Chrasti již sedm let. Když okresní školní rada námítku podřízeného orgánu odmítla, obrátila se místní školní rada se žádostí ve prospěch svého kandidáta k Zemské školní radě s tím, že její návrh je v souladu s přáním veškerého místního občanstva, a zároveň připojila i petici obyvatel Chrasti a přiškolených obcí: „Jmenovaný učitel působí v městě našem již na sedmý rok a získal si za ten čas vzorným svým chováním, neúnavnou pilností, osvědčenou loajálností a příkladným životem veliké lásky a důvěry veškerého občanstva. Proto dotkla se bolně všech nás zpráva, že Slavná c. k. Okresní školní rada nehledíc ku přání místní školní rady, ani ku prosbě volbě té připojené, jiného za řídícího učitele presentovati ráčila; kdežto před krátkou dobou vynesené vysoké ministeriální nařízení výslovně poukazuje k tomu, aby při obsazování učitelských míst na přání obce zřetel brán byl.“¹⁰⁸ Jako pádný argument pak petice uvádí, že školní obec chrastická v poslední době přinesla vysoké oběti pro školu, zejména vystavění nové budovy za 40 000 zlatých. Podle připojených podpisů se zdá, že tato žádost byla podpořena značnou částí obyvatelstva, i když podpisy některých významných představitelů chyběly. Z citovaného textu je zřejmé, že nezáleželo na Paulusových kvalitách, on sám není v textu vůbec zmiňován. Jeho „provinění“ spočívá v tom, že přichází do prostředí, které jeho jmenování vidí jako křivdu a omezení vlastních práv¹⁰⁹ a zároveň jej nejspíš vnímá jako cizince, jako někoho, kdo stojí vně obce.¹¹⁰ Ačkoli Paulus nenesl osobní vinnu, mohla být již prostým jmenováním proti vůli obce

¹⁰⁷ SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol ze 7. dubna 1885. Srovnej Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 10.

¹⁰⁸ SOkA Chrudim, fond Místní školní rada Chrast, inv. č. 1, kart. 1, Místní školní rada v Chrasti Zemské c. k. školní radě, 17. srpna 1879.

¹⁰⁹ V žádosti se přímo uvádí, že na názory obce má být dle ministerského nařízení brán zřetel.

¹¹⁰ Dokonce i v případě, že se nově přichozímu podařilo přijmout místní vzorce chování, mohl zůstat mezi ním a původními obyvateli po určitou dobu jistý hierarchický vztah. Na druhou stranu nelze význam místního pocitu

poškozena jeho vážnost a počáteční postavení.¹¹¹ O to více pak musel vynaložit úsilí ve spolkové činnosti a vytváření sociálních sítí, aby jej místní obyvatelstvo přijalo za svého.

Spolkové aktivity a síť známostí

Paulus patřil ke generaci, která zažila zásadní změnu v organizaci společenského života v podobě rozmachu spolkových aktivit. Na nový spolkový zákon přinášející onen obrat ve spolčovacím právu ale musel čekat až do roku 1867. Na počátku své učitelské kariéry proto musel budovat sociální vazby bez jejich pomoci. Ve svých *Vzpomínkách* zmiňuje pouze styky s nadřízeným učitelem a farářem a návštěvu spolužáka z učitelských studií ucíciho poblíž. Při návratech do Zaječic pak kromě rodičů nezapomínal navštěvovat svého prvního učitele Václava Podroužka. O tom, že by mezi obyvateli vesnic, v nichž působil, měl nějaké přátele, se nezmiňuje a pravděpodobně jich podobně jako jeho kolegové mnoho neměl: „*Nějakých přátelských styků podle srdce svého sotva najde v zapadlé vsi učitel neb učitelka; jsou odkázáni na svůj vnitřní život vždy, kdykoli smýšlejí o životě vážně, kdykoli duševně vynikati chtějí nad své okolí. Duševně osamocení zůstanou vždy, nesníží-li se k duševnímu niveau svého okolí, neboť k výši svého je nepovznesou nikdy.*“¹¹² O tom, že Paulus se na úroveň svého okolí snížit nehodlal, svědčí i jeho příkré odsouzení nadřízeného učitele Jana Diblíka, který tak dle jeho názoru učinil.¹¹³

Jednu z mála příležitostí, jak se pobavit se „sobě rovnými“ a získat mezi nimi přátele, poskytovaly začínajícímu učiteli okresní učitelské porady pořádané čtyřikrát do roka (poprvé se Paulus účastnil v roce 1858). Na těchto konferencích mohl navíc navázat kontakty i s důležitými osobami v rámci školské hierarchie a získat jejich přízeň. Podobně mohl využít i školní vizitace, ovšem za předpokladu, že byl školdozorce spokojen. Paulusovo nadšení pro vyučování zapůsobilo kupříkladu na chrastického děkana Antonína Treytnara, který k oficiálnímu posudku

sounáležitosti (příslušnosti) přeceňovat, neboť zároveň s ním působily i identity regionální, zemské, národní či profesní a v nich nebyl mezi Paulusem a místními podstatný rozdíl.

¹¹¹ Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906, s. 140.

¹¹² Učitelé a učitelky, *Český učitel*, roč. 5, 1902, č. 47–48, s. 744–746. Srovnej: Jan KOZÁK, *Úkoly venkovského učitele*, Telč 1906, s. 132: „*Důvěrného přátelství nechť venkovský učitel neuzavírá, než s lidmi vzděláním sobě rovnými.*“

¹¹³ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 67–68.

připojil i osobnější dopis pro učitele. Při školských reformách sice přešel dozor nad školami z církve na stát (Treytnar byl posledním chrasteckým školdozorcem duchovního stavu), ale Treytnar zůstal nadále vlivnou osobností a to především v Chrasti, Paulusově budoucím působišti.

V předcházejícím oddílu jsem popsal nevýhody „migrace“ učitelů, ale nyní musím připojit také jednu výhodu tohoto častého přesouvání. V každém působišti si učitel vytvořil novou síť vztahů a tyto kontakty pokud se poté přesouval v rámci regionu a měl čas od času možnost tyto lidi znovu potkávat, přetrvávaly. Jeho síť přátel, známých či alespoň osob mu příznivě nakloněných se tak s každým přestěhováním rozrůstal a mohly se mezi nimi objevit i velmi zajímavé osobnosti, kupříkladu z řad bývalých nadřízených. Při konci svého pobytu v Hlinsku dostal kupříkladu Paulus děkovný dopis od výboru Musea okresu Hlineckého, podepsaný tehdejším předsedou a zároveň toho času i členem místní školní rady Karlem Adámkem, osobností nepochybně významnou.¹¹⁴ S Karlem Adámkem se Paulus ve svém životě potkal několikrát. Karel Adámek například zasedal ve výboru první školní okresní výstavy v Chrudimi, na niž byl Paulus oceněn,¹¹⁵ dále byl jako člen okresní školní rady chrudimské jmenován čestným členem Budče a nejspíš se oba mužové potkávali i při svých dalších muzejních a výstavních činnostech.¹¹⁶

Budeč

Zdá se, že Paulus se při svých spolkových aktivitách řídil podle zásad, které shrnul na učitelské poradě chrastecké školy Bohumil Kaiswinkler. Jmenovaný především uvedl, že zákon s výjimkou spolků zahraničního politického směru neklade učitelům žádná omezení a učitel se tedy s touto drobnou výjimkou může stát členem jakéhokoli spolku. *„Jakých však spolků učitel členem býti má? Učitel měl by, mohl by býti členem spolků takových, kterými by se buď láska ku škole v obci zvyšovala, neb škole prospěch kynul; kterými by se osoba učitele povznášela, aneb kterými by se buď blaho bližních podporovalo, aneb vzdělanost mezi občanstvo rozšiřovala.“*¹¹⁷

¹¹⁴ Viz příloha 3.

¹¹⁵ Vzápětí odchází Paulus na nové působiště právě do Hlinska.

¹¹⁶ Více v kapitole o symbolickém kapitálu.

¹¹⁷ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 6, č. kart. 1, protokol z 30. ledna 1886.

V naprostém souladu s tímto tvrzením byl Paulus dlouhodobě činným v nejsilnějším a určitou dobu také jediném učitelském spolku v rámci okresu – chrudimské Budči. Poprvé se Paulusovo jméno mezi přednášejícími objevuje v roce 1871, byl tak pravděpodobně mezi prvními členy spolku založeného o rok dříve. Již v roce 1874, po úspěchu svého rozvrhu, byl zvolen do výboru a tuto funkci pak zastával s malou přestávkou mezi léty 1878 a 1881 až do roku 1896.¹¹⁸ Podílel se tedy organizačně na většině Budčí organizovaných kulturních činnostech.

Na první pohled by se mohlo zdát, že spolek, jehož účelem bylo především vylepšování stávající učitelské praxe a hájení zájmů učitelstva, nemohl poskytnout jedinci s politickými ambicemi mnoho příležitostí. Opak je ovšem pravdou. V době, kdy byla škola považována za základní nástroj při formování národa a vše, co se jí týkalo, se mohlo velmi snadno stát společenskou a politickou otázkou, měly takovéto spolky nemalý význam. Podílel-li se někdo na zlepšování kvality českého školství, prospíval tím podle dobových představ zprostředkovaně samotnému národu.

Dále je třeba se zbavit představy o úzce profesně vymezeném spolku. Samotnou spolkovou základnu je možno rozdělit na dvě skupiny, které měly alespoň v počátku podobný vliv: učitelé a duchovenstvo. Mimo ně navštěvovaly zasedání příležitostně či pravidelně další osoby se zájmem o školství. Jednalo-li se například o závažných legislativních otázkách, navštěvovali schůze někteří poslanci říšské rady či zemského sněmu. Pokud se soustředíme na regionální rovinu, musíme zmínit představitele místních školních rad, kteří se velmi často a v hojném počtu účastnili schůzí spolku. Ti posledně jmenovaní představují navíc důležité napojení na místní politické elity. Někteří z nich se účastnili porad nejenom formálně, ale i aktivně přednášeli, jako okresní starosta a chrastecký místostarosta a zároveň člen okresní chrudimské i místní chrastecké školní rady MUDr. Karel Probus Schmoeger či jeho syn MUDr. Karel Jiří Schmoeger, který na začátku 80. let převzal po svém otci politické vedení chrastecké obce.¹¹⁹ Díky svému aktivnímu vystupování v Budči tak měl Paulus možnost se seznámit s těmito, pro Chrast zásadními postavami, již před svým jmenováním tamním řídícím učitelem. Určité povědomí měli o něm nejspíš i ostatní členové tamější místní školní rady a samozřejmě chrastecí učitelé a duchovenstvo. Vždyť poprvé byl Paulus do výboru spolku zvolen právě na valné hromadě konané v Chrasti.

¹¹⁸ O předložení Paulusova rozvrhu hodin vyučovacích jsem se již zmiňoval v kapitole o kulturním kapitálu, stejně jako o jeho další přednáškové činnosti.

¹¹⁹ Více viz Josef ŠMÍD, Chrast v době samosprávy v letech 1848–1918, Chrudim 1938, s. 55–60.

Spolkové schůze se sice, jak název spolku napovídá, odehrávaly zejména v Chrudimi, ale jelikož spolek aspiroval na spolek celookresní, pořádal schůze i v jiných městech a obcích. Výběr místa konání schůzí většinou odpovídalo působištím členů spolkového výboru. Jistou roli tu samozřejmě hrál i počet členů spolku v daném místě, ochota místních hostit případnou schůzi a nakonec i tradice. Učitelé schůze navazovaly v jistém smyslu na vikariátní učitelé porady nařízené ministrem vyučování Thunem.¹²⁰ Tedy od roku 1855 až do roku 1872 probíhaly porady podle církevní organizace, která neodpovídala pozdější státní. V rámci chrudimského školního okresu se nacházely dva vikariáty a to chrudimský a chrastický. Byla-li Chrudim v rámci Budče upřednostňována, zaujímal Chrast první místo mezi venkovskými obcemi a obvykle měla i zastoupení ve výboru a to nejprve učitelem Aloisem Žížkou, po krátké pauze pak Vincencem Paulusem, krátce Bohumilem Kaiswinklerem a posléze Josefem Šmídem. Jednalo se vesměs o učitele vzorné, a proto se nedá tvrdit, že jejich jmenování bylo zapříčiněno čistě principem místního rozdělení.

Spolková zasedání v samotné Chrudimi mohla být rutinní záležitostí, ale pokud se valná schůze odehrávala v jiném místě, šlo o kulturní zážitek v daném místě výjimečný. Do obce o několika desítkách stovek obyvatel se sjelo téměř sto osob. Toto shromáždění přivítali místní samosprávní činitelé a členové místní školní rady, načež se zástup obvykle odebral do kostela. Po poradě trvající několik hodin následoval oběd v místním hostinci či výlet do okolí doprovázený najatou hudbou. Podobný scénář měly i porady v Chrasti a Paulus, byť v této době ještě netušil, kde bude jeho budoucí působiště, mohl navázat určité kontakty.

Zmínil jsem již jistou bipolárnost spolkového členstva složeného z učitelů a duchovních. Jejich vzájemný poměr a vývoj určoval do značné míry ráz spolku. Zakládající členové se v prvních schůzích hlásili ke zrušeným vikariátním schůzím a považovali schůze svého spolku za jejich pokračování. Vikariátním schůzím dominovali jednoznačně co do mocenského vztahu duchovní představitelé a učitelé byli vůči nim v závislém postavení. Účast na těchto poradách byla pro učitele povinná (i když o dodržování této povinnosti lze důvodně pochybovat), témata se směla týkat pouze otázek pedagogických nebo školy se týkajících a kázeňských otázek, tedy debata kupříkladu o platech učitelstva se uskutečnit během porady nemohla. Učitelé byli rovněž povinni vést si knihu, ve které zaznamenávali své pokroky v zavádění nových metod na poradě

¹²⁰ Přímým pokračovatelem vikariátních porad byly okresní porady učitelstva.

probraných a tuto museli předkládat k podpisu řediteli či vikáři. Za této konstelace nepřekvapí ani celkový náboženský ráz shromáždění.

V nově založené Budči¹²¹ se sice postavení učitelů změnilo, nicméně nebylo možné zpřetrhat okamžitě všechny vazby a zpočátku to ani nebylo pociťováno jako nutnost. První schůze nového spolku naznačila, že celkový náboženský ráz konferencí zůstane nezměněn: „*O deváté hodině ranní shromáždilo se veškeré učitelstvo okresu chrudimského před budovou hlav[ní] školy, odkud se odebrali veškerí shromáždění do chrámu Páně ku slavným službám Božím. Mši sv[atou] sloužil s assistencí veledůstojný pan Dr. Umlauf děkan chrudimský. Při mši zapěl pan měštarosta Klimeš tenorové solo. ...Po ukončených službách odebralo se veškeré učitelstvo světské jakož i duchovní do budovy školní. Shromážděných bylo celkem 43, mezi nimiž 7 duchovních. Po zapění „Otče náš milý Pane“, uvítal ve jménu celého města shromážděné učitelstvo p[an] měštarosta Klimeš, načež p[an] Havelka učitel chrudimský oslovil shromážděné, klada jim na srdce zbožné, nikoliv ale pokrytecké vychovávání mládeže, tím že se docílí mnohem větší úcty k vykonávání obřadu náboženských. Pravid dále, k čemuž mládí jako otroci vázání jsme, tomu se rádi vyhneme, když toho činiti nemusíme.“* Představitelé duchovního stavu byli také zpočátku dobře zastoupeni ve vedoucích orgánech spolku. Například chrudimský děkan Dr. Umlauf zastával čtyři roky post místopředsedy, přičemž předsedou byl v citátu zmíněný učitel Havelka. Při třetí valné schůzi konané v Chrasti přistoupil za zakládajícího člena i místní děkan Treytnar a zmiňme, že prvním čestným členem byl již na páté poradě zvolen děkan Konopáč ze Svinčan.

Zpočátku se skutečně mohlo zdát, že učitelé a duchovní najdou v nových podmínkách také novou a vyhovující formu spolupráce, jak ji proklamovali oba vedoucí činitelé: „...*pronesli přípitky p[an] Dr. Umlauf a p[an] Mat. Havelka na vzájemné bratrství mezi učiteli světskými a duchovními. Praveno, k čemuž jsme dříve nuceni a vázání byli, k tomuž spějme nyní nenuceně, pak z nás bude nenucené šťastné manželství.“*¹²² Nakonec se však měla vyplnit spíše závěrečná věta z předchozího citátu. Církevní představitelé postupně mizeli z vedoucích funkcí, schůze pozbyly svého náboženského rázu a učitelé přijímali i usnesení jdoucí přímo proti zájmům církve. K definitivní roztržce a tím částečně i k rozvratu chrudimské Budče došlo v druhé polovině devadesátých let a to ze dvou příčin.

¹²¹ První valná hromada se konala v roce 1870.

¹²² SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 13. října 1870.

V roce 1892 zemřel dosavadní královéhradecký biskup dr. Josef Hais, a na jeho místo byl jmenován vzdělaný, cílevědomý, organizačně schopný a bojovný biskup Eduard Brynych (1846–1902). Ultramontánní a fundamentalistický biskup na straně jedné bojoval proti liberálnímu modelu společnosti, na straně druhé pak hájil české národní zájmy proti německému útlaku, přičemž se ale snažil být dobrým pastýřem oběma národům.¹²³ Brynychova představa rechristianizace královéhradecké diecéze i celého českého národa nezůstala pouze v teoretické rovině, ale byla systematickými kroky uváděna do praxe. Předně založil Politické družstvo tiskové pod ochranou sv. Jana Nepomuckého, které se stalo základnou pro jeho agitační práci a vydávalo například časopis *Obnova*. Aktivním byl rovněž při zakládání a podpoře katolicky orientovaných spolků.¹²⁴ Patrně pod jeho vlivem (data by tomu nasvědčovala) dochází k formování katolického učitelského spolku. Účast některých členů Budče chrudimské na schůzích katolického spolku konaných ve stejný den a datum jako schůze Budče přinášela pochopitelně rozdíly. Přesto řada učitelů zůstávala členy obou spolků a pravděpodobně by tomu tak bylo i nadále, nebýt vzrůstající nevole členů nekonfesního spolku.

Důvod, který mne vedl k tomuto popsání peripetií provázející soužití učitelů a duchovních v jednom spolku je fakt, že v momentě eskalace konfliktu se pomalu vytrácí jméno Vincence Paulusa ze spolkových protokolů Budče chrudimské (a zároveň se objevuje na stránkách časopisu *Obnova*). Jindy velmi aktivní člen přestává vystupovat na konferencích a v roce 1896 není po dlouhé době zvolen do výboru a Chrast místo něj zastupuje Bohumil Kaiswinkler. Následující rok přijímá valná schůze spolku rezoluci ve znění: „*Valná schůze Budče Chrudimské vyslovuje své politování oněm 11 členům učitelského stavu školního okresu Chrudimského, kteří podepsali svolání ku klerikálnímu spolku učitelskému, opustivše tak své kollegy v domáhání se práv a svobod pro školu a učitelstvo. I učitelstvo v Budči sdružené chce s duchovenstvem v míru a přátelství žíti, ve škole s ním svorně pracovati ku povznesení křesťanského ducha žactva, avšak nemůže schvalovati založení spolku katolického učitelstva, ano samo víru svou nezapírá, neboť*

¹²³ Při obhajobě českých národních zájmů zašel tak daleko, že se ocital v opozici vůči samotné habsburské monarchii, která jej vlastně do úřadu biskupa jmenovala.

¹²⁴ Pavel MAREK, Biskup Eduard J. N. Brynych: Praha nebo Vídeň? Vlastenectví nebo loajalita?, in: Peter ŠVORC-Lubica HARBUŮLOVÁ – Karl SCHWARZ (eds.), *Církev a národy střední Evropy (1800–1950)*, Prešov 2008, s. 248–260 (dále jen Biskup Brynych). Brynych se svým konfrontačním stylem se nebál využívat moderních prostředků k prosazování svých myšlenek. Často bývá uváděn jeho údajný rok: „*Proti slovu máme slovo, proti knize nebo listu musí se dáti kniha nebo list, proti spolku spolek, proti penězům peníze proti zášti a fanatismu musíme dát lásku a klidnou odhodlanost.*“ Pavel MAREK, J. N. Brynych, s. 252.

*spolkem tím stává se učitelstvo stranickým a to nesnáší se s paedagogickými zásadami ani s učením lásky Ježíše Krista.*¹²⁵ Tuto rezoluci nepodepsali pouze dva členové a sice B. Kaiswinkler a J. Šmíd, oba z Chrasti. O rok později mizí z protokolů i jméno B. Kaiswinklera a jediným reprezentantem chrasteckých zůstává J. Šmíd, který se stále snaží hájit své kolegy: „*Pan Šmíd z Chrasti ukazuje, že slabým účastenstvím jest vinno, že do spolku zavlečeny boje proti klerikálům. Pan Holas tvrdí, to že je právě dobře, neboť boj je život. Kdo byl proti vyloučení, necht' přečte si Černého spis a Úkoly výchovy.*“¹²⁶ Následně po této schůzi oznamují učitelé Paulus a Kaiswinkler své vystoupení ze spolku a Josef Šmíd zakládá spolu s učiteli Bendákem a Mošnerem nový, s Budčí ovšem spřízněný, učitelský spolek v Chrasti.

Z výše uvedeného je nadevší pochybnost zřejmé, že Paulus patřil k oněm, kteří se cítili natolik svázáni s katolickou církví, že se rozhodli připojit ke konfesnímu spolku.¹²⁷ K podobnému postupu později zřejmě strhl i svého kolegu Kaiswinklera. Učitel Šmíd naopak zůstal a zdá se tedy, že i chrastecký učitelský sbor byl rozdělen na dva tábory. Napovídá tomu i Paulusova „usmiřovací řeč“: „*Nechci předpokládat, že ta či ona loď stavu učitelského mocnějším proudem hnaná, má jistotu bezpečného zakotvení v přístavu budoucnosti, tolik jest však jisto, že loď i při příznivém větru neb proudu pochybeným sestrogením hnacích přístrojů cíle svého v čas nedocházejí...Jako nezabezpečuje zdar plavby barva vlajek a nátěr, tak nemístné je vytýkati některým učitelům, že vymoženosti nynějšího školství poškozují. Domýšleti se o někom, kdo se mnou stejně nemyslí, že má vlastnosti, jež k vznešenému povolání našemu se nehodí, jest zajisté podlým podezdříváním – skutkové mluví! Proto pánové a slečny uspořádejme svou činnost tak, aby nikdy nemohlo se nám vytýkati, že jsme dobro školy poškodili, že jsme nad svým stavem, nad sebou se zapomněli.*“¹²⁸ Snad vystupoval Josef Šmíd v podobném duchu i v Budči, či čas otupil hrany konfliktu, nicméně v roce 1899 se konají spolkové schůze obou spolků v Chrasti a to ve stejný den a navíc se jako důvod pro místo pořádání schůze Budče uvádí právě schůze spolku katolického. Učitelé se takto, sice názorově rozdělení, scházejí na stejném místě.

¹²⁵ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 8. června 1897.

¹²⁶ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 15. ledna 1898.

¹²⁷ Paulusovu silnou katolickou orientaci potvrzuje i fakt, že svého nejstaršího syna Antonína (1869–1900) poslal na theologická studia. Po svém vysvěcení na kněze v roce 1892 v chrámu sv. Ducha v Hradci Králové působil u kapituly a konzistoře jako vikarista a později byl jmenován prefektem v nově zřízeném konviktu učitelských kandidátů.

¹²⁸ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 9, č. kart. 1, protokol z 1. září 1897.

Další spolky

Učitel'ský spolek Budeč a později Spolek katolického učitel'stva představovaly zřejmě páteř Paulusovy spolkové činnosti, respektive nejsou doklady o tom, že by se angažoval v nějakých dalších, nepočítáme-li jeho účast na schůzích Ústřední jednoty učitel'ské v Praze (Zemský ústřední spolek jednot učitel'ských v království Českém) coby delegáta Budče a organizování místních porad pro učitele z okolí Chrasti, jejichž vznik si u Paulusa vyžádal přímo předseda Budče.¹²⁹

Materiálů k chrasteckým spolkům se z daného období příliš nezachovalo, snad s výjimkou divadelního spolku Tyl. S jistotou můžu prohlásit, že členem tohoto spolku Paulus nikdy nebyl a on ani jeho manželka či děti v představeních nevystupovali. Zda je navštěvoval, určit nelze, ale je to velice pravděpodobné, neboť mezi příležitostnými i pravidelnými herci se nacházeli ve velké míře příslušníci místních elit a výnosy z představení byly několikrát věnovány chudé školní mládeži. Paulusova nepřítomnost ve spolku Tyl byla každopádně vyvažována dalšími učiteli (včetně Kaiswinklera) a učitelkami.

Je možné, že chrastečtí učitelé byli rovněž členy spolků se sídly v okolních obcích a městech, či že se alespoň účastnili jejich schůzí. K této domněnce mě vedou jednak upozornění řídícího učitele na zakládající schůze různých spolků a dále skutečnost, že se schůze některých spolků odbyvaly přímo v budově školy (například schůze Hospodářského spolku chrudimského).

Pokud mezi spolky začleníme i občanskou záložnu v Chrasti, neboť se jedná o spolek, byť určitého zvláštního typu, můžeme rozšířit Paulusovu spolkovou aktivitu i o tento peněžní ústav. Vzhledem k výši učitel'ského platu nepředstavoval Paulus nijak význačného podílníka. Jeho účast spočívala spíše v odborné rovině. Od roku 1884, kdy byl zvolen poprvé, až do roku 1901 zastával pozici revizora účtů. Revize byla prováděna vždy dvojicí revizorů, tedy se jednalo o funkci sdílenou, nicméně alespoň podle zápisů se jeví, že Paulus se brzy stal tím silnějším z dvojice, neboť často oznamoval výsledky revize i jménem svého kolegy. Právě Paulusovo dlouhodobé působení na postu revizora (za uplynulé období se zde vystřídali tři jeho kolegové) potvrzuje, že tuto funkci vykonával ke všeobecné spokojenosti a není tudíž náhodou, že později byl pověřen uspořádáním obecního účetnictví. Funkce revizora představuje rovněž důkaz první úzké

¹²⁹ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 1, č. kart. 1, protokol z 29. listopadu 1879.

spolupráce Paulusa s obecní elitou. Kontrolní funkce revizora účtů, byť svědomitě vykonávána, nepředstavovala v chrasteckých podmínkách post pro opozici, ale naopak úzkou spolupráci s vedením obce.¹³⁰ Ostatně Paulus při svém prvním zvolení revizorem střídal na tomto postu starostu Jaroslava Siegla. Dlouhodobým Paulusovým kolegou byl i další člen zastupitelstva a současně revizor účtů obecních Antonín Ševčík.

Zdá se, že Paulus již před příchodem do Chrasti byl dobře obeznámen s tamní společností a měl tu již i určité důležité vazby. Lze se dokonce domnívat, že právě proto byl řídicím učitelem zvolen. Zásadní zásluhu na vytvoření těchto vazeb pak měla činnost ve spolku Budeč. Stěžejní období Paulusova působení v tomto spolku ale spadá až do období 80. let a lze předpokládat, že výrazně napomohlo i při jeho zvolení do zastupitelstva. Určitý přechod mezi spolkovou činností a samosprávou pak představuje funkce revizora účtů Občanské záložny. Důležitým zjištěním je pak Paulusova silná katolická orientace, která měla určité i důsledky pro jeho přijetí v Chrasti. Bez zajímavosti není ani fakt, že jeho připojení se ke katolickému učitelskému spolku koresponduje s počátkem jeho zastupitelského působení.

¹³⁰ Srovnej Jitka PADRNOSOVÁ, Učitel. Příklad Jana Jaroslava Jelínka, in: L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ, Člověk na Moravě 19. století, Brno 2008, s. 111–123. Jan Jelínek byl dlouhodobým kontrolorem účtů Občanské záložny v Třebíči a členem obecního zastupitelstva.

Učitel a samospráva

Za jeden z vrcholných projevů vysoké prestiže občana žijícího ve státě umožňujícím podílet se na správě věcí veřejných lze pokládat zvolení do zastupitelských orgánů. Rakouská monarchie druhé poloviny 19. století byla takovým státem a její zákony považovaly, vedle práva na ochranu a nezkrácený pobyt uvnitř státních hranic, právo na úcastenství ve vykonávání moci zákonodárné a výkonné za jedno ze základních práv státního občana.¹³¹ Z uvedené trojice jde o jediné právo, které přiznávalo občanu určitou aktivitu, i když zákony jej omezovaly pouze na užší skupinu občanů na základě majetkového a vzdělanostního principu. Známkou určitého společenského postavení tak mohlo být již právo volit, natož pak být zvolen.

Vincenc Paulus do obecního zastupitelstva zvolen byl a to hned několikrát a v různých fázích svého života. Cesty, kterými se ke vstupu do samosprávy propracovával, jsem již do značné míry naznačil v předcházejících kapitolách, a nyní se budu zabývat tím, jak se svým zvolením do zastupitelstva naložil, jaké byly možnosti a limity jeho působení v ní a zda svého nově nabytého postavení využíval kupříkladu ke zlepšení své pozice jako učitele. Aby bylo možné Paulusovu činnost lépe posoudit, budu věnovat široký prostor rozboru činnosti zastupitelstva i některým jeho čelným představitelům (tam, kde to prameny dovolí). Domnívám se, že dalším přínosem takového postupu bude i lepší představa o celkovém vývoji dané obce, bez níž by bylo obtížné učitelovu pozici určit.

Mířetice

Poprvé se Paulus do samosprávné činnosti zapojil v roce 1867 v Mířeticích. Toto datum není důležité pouze proto, že se jednalo o teprve druhé obecní volby od pádu Bachova absolutismu a znovuoživení projektu samosprávy, ale především proto, že tímto rokem začíná série školských zákonů, která změnila postavení učitelstva. Je nutno podotknout, že i přes jejich nesporný pozitivní přínos byla česká politická reprezentace ve své většině proti těmto zákonům a s nimi i značná část národně laděného učitelstva, neboť těmito zákony ztrácela samospráva většinu svého vlivu na národní školství. Paulus však vnímal především ony pozitivní stránky

¹³¹ Heslo: Občan státní, in: J. Otto, Ottův slovník naučný, XVIII, Praha 1902, s. 526.

reforem: „Mnoho nás čekalo na dobu, kdy už budeme zbaveni té nedůstojné odvislosti od nepořádných představených a kdy už bude prováděn zákon z 20. ledna 1870.“¹³²

Každopádně nedlouho po uveřejnění obecního zákona z 16. dubna 1864 se učitel díky Hasnerovým školským zákonům stává skutečným sociálním stavem a zapojuje se aktivně do znovurodící se samosprávy. S pravidelným platem a později i penzí, navíc zbavený církevního dohledu, usedá do obecního zastupitelstva vedle spoluobčanů, od kterých dříve často musel velmi potupným způsobem vymáhat sobotáles či jiné poplatky a jeho hlas má alespoň formálně stejnou váhu jako hlas jeho bývalých nadřízených z řad církevních hodnostářů.

Před koncem Paulusova prvního mandátu se však většina zmíněných zákonů v praxi neprojevila a nemohla mu tedy usnadňovat jeho pozici v rámci obce či zastupitelstva. Již sociálně profesní složení obecního výboru napovídá, že se nejspíš ocitl v určité izolaci. Z dvanáctičlenného výboru zvoleného roku 1867 byla naprostá většina členů chalupníky či rolníky. Výjimku tvořili mířetický mlynář, pachtýř vrchnostenského dvora v Mířeticích a učitel Vincenc Paulus.¹³³ Ani v předcházejícím, ani v následujících volebních obdobích nebylo složení zastupitelstva pestřejší. O slabosti jeho vlivu svědčí, že ani přes svou účast v zastupitelském sboru si nedokázal vymoci pravidelné platby sobotálesu, ba co víc, podle všeho mu plat byl lépe vyplácen před jeho příchodem do zastupitelstva: „Se změnou představenstva nastala citelná změna v mé kapse. A tak v listopadu 1868 podal jsem stížnost na obecní představenstvo pro nepořádné odvádění školného.“¹³⁴ Nutno dodat, že i po aplikaci zmíněného zákona upravujícího platy učitelů a předávající tuto kompetenci okresním školním radám se postoj představeného obce k vybírání sobotálesu nezměnil a musel být znovu, tentokrát od okresní školní rady, upomínán a bylo dokonce nařízeno šetření, aby se zjistilo, kdo se nezaplaceného sobotálesu zmocnil.

Oním obecním představeným byl Antonín Hoffmann, chalupník z Cekova, se kterým se Paulus dostal do křížku opět roku 1870. Spor se tentokrát týkal žádosti o vydobytí šenkýřské živnosti pro občana Františka Vaška, ke které Paulus dal vyjádření, podle slov Hoffmanna:

¹³² Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 94.

¹³³ Velmi barvitý příklad přístupu vrchnostenských úředníků k učitelům (byť vždy záleží na lidském faktoru) podává Josef ŠMÍD, *Obraz života a působení Jana Nep. Josefa Filcíka*, Praha 1900. O tom, že Paulus sám si udržoval určitý odstup i od nevzdělaného obyvatelstva, či že se cítil být jiným, svědčí pak Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 67.

¹³⁴ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 92.

„...jako kdyby jste se k tomu povoláný cítil, přání všech občanů zdejších vyjádřiti“¹³⁵ a dodal: „Ne jenom, že ten spis nepravdy obsahuje, nýbrž i také, že k vyhotovení takových úředních spisů oprávněn nejste, zadrží se ten samý u níže psaného představenstva a se Vám věděti dá, by ste se v budoucnosti všech úředních jednání zdržel a Vaše účinkování pouze věcem věnoval, které se školy týkají, neboť by bylo níže psané představenstvo tomu nepřijemnému kroku nuceno, Vás školní okresní radě poukázati.“¹³⁶ V následujícím dopise byl Paulus pokárán, že se nechal zneužít jako nástroj k nesvárům v obci a že již jeho samotná povaha odporuje dorozumění. Šlo o poměrně vážné obvinění, neboť úkolem učitele bylo právě přispívat k dobrému soužití v obci a nikoli naopak. Bohužel nejsou k dispozici další informace, a proto nelze určit, zda se z Paulusovy strany jednalo o nepochopení či úmysl, či zda byla na vině druhá strana. Daleko důležitější než tato otázka, se mi ovšem jeví celkový tón zmíněných dopisů, jenž je velmi konfrontační a pisatel nijak nezastírá svoji převahu. Učitel je výslovně upozorňován, aby si hleděl pouze školních záležitostí. Jinak řečeno: nepředpokládá se, že by měl či mohl více zasahovat do chodu obce.

Paulusovo první působení v samosprávě mnoho úspěchů, zdá se, nepřineslo. Tomu by odpovídal i fakt, že nebyl znovu zvolen (nebo odmítl kandidovat) a to přesto, že v Mířeticích setrval do roku 1876. Na druhou stranu je třeba vzít v potaz jeho relativně nízký věk – 27 let.

Chrast

Těžiště Paulusova působení v samosprávě spadá do období 90. let, kdy byl třikrát po sobě zvolen do zastupitelstva města Chrasti.¹³⁷ Oproti prvnímu působení v Mířeticích se řada okolností změnila. Předně odezněly některé „dětské nemoci“ samosprávy. Také Hasnerovy zákony již vstoupily plně v platnost a život učitelů obecně zaznamenal řadu pozitivních změn. Nakonec i sám Paulus prošel určitým vývojem a zaujal novou pozici ve školním systému. Druhou již naznačenou proměnou byla změna místa ve smyslu geografickém. Zatímco Mířetice měly přibližně 200 obyvatel, obec Chrast, která byla v roce 1853 povýšena na město, čítala přibližně 1800 obyvatel.¹³⁸ Z toho plyne, že i charakter obce, sociální a profesní složení obyvatelstva a

¹³⁵ Rodinná pozůstalost Měříčků, Antonín Hoffmann Vincenci Paulusovi, 25. srpna 1870.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Poprvé v roce 1890 a poté v tříletých intervalech.

¹³⁸ Údaje jsou zaokrouhleny a odpovídají stavu obyvatel v dané části obce při sčítání obyvatel roku 1880.

v důsledku toho i obecního zastupitelstva bylo jiné – podstatně pestřejší. Většina obyvatel byla sice zaměstnána v zemědělství, ale co do počtu měli poměrně dobré zastoupení i řemeslníci, měšťané či obchodníci, a svoje místo si zde našly i vzdělanostní vrstvy.¹³⁹ Důležitou roli hrála také blízkost okresního města Chrudimi, která nebyla bez vlivu na kulturní ráz města, neboť řada kulturně činných chrudimských spolků pořádala v Chrasti svá představení.

Jednou z důležitých okolností, o které je třeba se detailněji zmínit, neboť zásadně utvářela charakter obce, byla skutečnost, že Chrast sloužila jako letní sídlo královéhradeckého biskupa. Se zrušením patrimoniální správy přišel biskup zčásti o své výsadní postavení, nicméně nadále si udržoval na řízení obce a na život v ní značný vliv. Ve sledovaném období lze rozlišit hned několik vzájemně se prolínajících rolí, které biskup ve vztahu k Chrasti a jejím obyvatelům zastával. Především se jako velký pozemkový vlastník zásadním způsobem podílel na odvodu daní, a tudíž financování obecního rozpočtu. Bez příspěví biskupského velkostatku nebylo možné pomýšlet na větší investice do rozvoje obce ba ani na krytí běžných provozních výdajů. Hospodářská síla biskupského velkostatku, který až do roku 1907 odváděl více jak 1/6 všech daní v obci, měla své politické důsledky. Na základě § 17 obecního zákona podepsaného panovníkem v dubnu 1864 náleželo biskupovi právo virilního hlasu, a mohl se tak podílet na vedení obce, aniž by musel podstupovat riziko volebního klání.¹⁴⁰

Královehradecký biskup se pochopitelně nemohl účastnit většiny jednání obecního výboru a pověřoval touto činností svého zástupce, obvykle správce velkostatku. Zástupce virilního hlasu byl „pouze“ řadovým členem zastupitelstva, tedy nebyl členem užšího městského vedení. O právo virilního hlasu přišlo biskupství až v roce 1907, kdy odvod daní velkostatku poprvé nedosáhl požadovaného podílu na sumě v obci placených přímých daních. I po zrušení patrimonií umožňovala hospodářská síla velkostatku biskupovi vystupovat v roli blahosklonné vrchnosti starající se o dobro svých poddaných a tím mimo jiné posilovat svůj politický vliv. Řada chrasteckých občanů, členy vedení samosprávy nevyjímaje, byla spojena s biskupstvím také tím, že byli buď současnými nebo bývalými zaměstnanci velkostatku. Takovým příkladem může být bývalý vrchnostenský lékař MUDr. Karel Pr. Schmoeger, o kterém Josef Šmíd neváhal

¹³⁹ V chrasteckém případě šlo například o otce a syna Schmoegerovi, univerzitního profesora Františka Čupra či architekta Vil. Plenknera.

¹⁴⁰ Jediným biskupem, který toto riziko podstoupil, byl ještě před vznikem zmíněného zákona biskup Karel Hanl zvolený do obecního zastupitelstva v říjnu 1850.

napsat, že byl „*mozkem a srdcem samosprávy a prvním politickým vychovatelem a vůdcem občanů chrasteckých*“. Jeho vztahy s biskupstvím musely být mimořádně dobré, neboť ještě před svým zvolením do okresního zastupitelstva v roce 1868 působil v témže sboru tři roky jako zástupce virilního hlasu biskupa Karla Hanla.¹⁴¹ Místní politická reprezentace si uvědomovala, že biskupství značným způsobem přispívá k rozvoji města. Toto vědomí se demonstrovalo například v roce 1887, kdy MUDr. Karel J. Schmoeger daroval zastupitelstvu podobiznu biskupa Karla Hanla, pána z Kirchtreu, jež byla za souhlasu všech pověšena v čele zasedací síně, aby připomínala velká dobrodíní a památky, za které mu Chrast má být co vděčná.¹⁴²

V době Pausova příchodu do Chrasti zastával již úřad nový biskup Josef Jan Hais, který si jej podržel až do roku 1892. I on pokračoval v podpoře Chrasti, i když ona podpora vždy předpokládala určitou nezanedbatelnou spoluúčasť města. Jeho Milost se například uvolila poskytnout kámen a písek na vydláždění náměstí za předpokladu, že obec na vlastní náklady vydláždí i jeho dolní část před biskupským palácem – bude-li moci. Díky této pomoci se podařilo během čtyř let vydláždít celé náměstí, přičemž bez poskytnutého materiálu by pravděpodobně stavba trvala mnohem déle. O vydláždění náměstí, na němž se odbývaly výroční, obilní a dobytčí trhy, bylo rozhodnuto již v roce 1884. O čtyři roky později oznamuje MUDr. Karel Schmoegr, že v této věci žádný pokrok nenastal a že se přitom jedná o věc nezbytnou, aby „*město Chrast kráčelo za jinými městy a vyvíjelo se tak, jak toho poměry časové vyžadují*.“¹⁴³ Řečník výslovně zmiňuje finanční slabost obce a navrhuje, aby dlažba byla pokládána po částech a financována právě výnosy z trhů výročních a týhodních na něm se odbývajících. Finanční slabost tak nakonec překonaly až příspěvky od obecní záložny a materiální pomoc od biskupa, i když protokol uvádí, že materiál poskytl nakonec pouze na spodní část náměstí. I přes tuto pomoc byla dlažba dokončena až v roce 1896, kdy již ve funkci biskupa úřadoval Edvard Jan Brynych.¹⁴⁴ Tedy projekt na vydláždění náměstí trval minimálně 12 let. Toto zdánlivě nepochopitelné zdržení u tak důležitého projektu se dá vysvětlit jednak zmíněnou finanční slabostí obce, ale větší roli tu

¹⁴¹ Josef ŠMÍD, *Chrast v době samosprávy v letech 1848–1918*, Chrudim 1938, s. 55–58.

¹⁴² O významu biskupa Hanla pro rozvoj Chrasti viz: Vincenc PAULUS, *Z pamětí*, s. 247–268.

¹⁴³ SOKA Chrudim, Archiv města Chrast, inv. č. 12–13, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva, protokol z 14. května 1888.

¹⁴⁴ Brynych byl v Hradci Králové ze strany světských kruhů nepochopen a došlo i k fyzickým útokům na jeho osobu a dokonce prý uvažoval o přesunu biskupství do Pardubic či Chrudimi. Viz Pavel MAREK, *Biskup Brynych*, s. 251. Je zvýšená pozornost sídlu v Chrasti pak je zcela v logice věci.

hrál spíše fakt, že město během této doby provedlo řadu dalších investic, které se pro něj zdály být nezbytnější.

Pravděpodobně největším a také relativně dobře zdokumentovaným projektem, při kterém se projevila spolupráce obce a biskupství, byla snaha o zřízení měšťanské dívčí školy. Návrh na zřízení měšťanské školy v Chrasti přišel přímo z úst školního inspektora na půdě okresní školní rady, přičemž jejím adresátem byl MUDr. Karel Schmoeger. Tentýž pak prosadil schválení tohoto návrhu místní školní radou v roce 1897. Původní verze počítala pouze se školou pro chlapce, ale již v dubnu při schvalování návrhu zastupitelstvem doporučil zastupitel Kurz požádat rovněž o povolení měšťanské školy dívčí. Role biskupa při zřizování dívčí školy měšťanské byla naprosto klíčová. Zpočátku biskup vystupoval jako zdánlivě nezištný dobrodinec, kterému neleží na srdci nic jiného než dobro obce a jejích obyvatel. Jeho zapojení do projektu, pravděpodobně dopředu připravované a s rozvahou promyšlené, působí, alespoň podle líčení obecního tajemníka, jako neočekávaný zásah shůry, díky němuž se sen zastupitelů mění ve skutečnost: *„Před zahájením úředního jednání, které řídil pan c. k. okr. školní inspektor Julius Paulus, oznámil starosta, že jest zmocněn sdělit přítomným pp. zástupcům školní obce, že Jeho Milost nejdůstojnější pan biskup Edvard Jan ráčil budovu, která se Jeho nákladem na zdejším náměstí zřizuje, městu Chrasti pro umístění měšťanské školy dívčí milostivě darovati, za kterou příčinou Svému zástupci panu Františkovi Novotnému, inspektoru na biskupském velkostatku uložil, aby po dokončení stavby klíče této budovy starostovi města Chrasti odevzdal. Po sdělení této neočekávané radostné zvěsti projeví všichni přítomní nejvroucnější dík. Jeho Milosti biskupské povstáním a zároveň tytéž díky vysloveny jednohlasným usnesením telegraficky, i ustanoveno, aby rada městská k Jeho biskupské Milosti do Hradce Králové se odebrala a za velkomyslný tento dar nejvroucnější díky jménem města ústně vyslovila.“*¹⁴⁵

Biskup Brynych však zcela v souladu se svojí strategií rechristianizace společnosti podmínil „nezištný dar“ tím, že dům navždy zůstane školou, v níž budou vyučovat školské sestry z mateřince Horažďovického, které zde budou také bydlet a to podle řeholních pravidel. V případě, že by školské sestry nemohly vyučovat, vymíňoval si biskup právo dosadit na jejich místo jiné učitelky. Sestrám se povolovalo učinit ke škole přístavbu a vyučovat soukromě i jiné děti. Obec pak byla povinna zajistit provozní náklady školy. Obecní výbor i místní školní rada podle všeho přijaly zmíněné požadavky a odeslaly prostřednictvím okresní školní rady žádost o

¹⁴⁵ SOkA Chrudim, Archiv města Chrast, inv. č. 12–13, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva, protokol z 23. dubna 1897.

zřízení školy i s biskupovými podmínkami Zemské školní radě. Její následné vyjádření ale založení ústavu do značné míry zkomplikovalo. Smyslem odpovědi bylo, že nelze mítí námitky proti instalování školských sester, jednalo-li by se o jednotlivé případy, ale podmínka stálého ustanovování školských sester odporuje zákonu z 19. prosince 1875, č. 86 z. z., dle kterého nelze ustanovování vyučujících omezovat na úzký okruh uchazečů. Zemská školní rada se zároveň dotazovala, zda by se školské sestry ucházely o místa učitelek, kdyby byla dívčí škola podřízena správě školy chlapecké. Brynych takovouto možnost odmítl a odpověděl listem ze 17. srpna 1897, v němž uvedl, že je podle církevních zákonů o nakládání s církevním majetkem nucen podmínit svůj dar tím, že na škole budou vyučovat školské sestry a zároveň, že školské sestry si výslovně přejí, aby jedna z nich byla vždy ředitelkou ústavu. Dále zdůraznil velikost své oběti, její nezištnost i to, že bez této pomoci nebude obec schopna v blízké době školní budovu opatřit.

Biskupova intervence u Zemské školní rady se minula účinkem a obec byla nucena od podmínek ustoupit a de facto ustoupit i od zřízení měšťanské školy dívčí. Úplně rezignaci ještě předcházela pokus o další ústní vyjednávání s biskupem o změnách podmínek a návrh jistého kompromisu ve smyslu, že obec respektive místní školní rada by měla vůči dívčí měšťanské škole stejná práva jako vůči škole chlapecké, ale při svých rozhodováních týkajících se dívčího ústavu by postupovala vždy ve srozumění s „biskupskou Milostí“ i se správou školy.

Ani na tuto nabídku Brynych nepřistoupil a nakonec se rozhodl školu založit jako soukromou. V roce 1898 tak vznikla dívčí škola, na které vyučovaly školské sestry. Díky nesouhlasu úřadů tak město nakonec mělo dívčí školu o celých pět let dříve než obdobný ústav pro chlapce (1903). Tímto však zápas za měšťanskou školu dívčí neskončil. Teprve roku 1900 pro ni vymohl Brynych právo veřejnosti, ale již nedlouho po jeho smrti se ocitla škola opět v ohrožení, neboť zesnulý biskup nezanechal částku, kterou slíbil vyčlenit na její provoz. Konečně v roce 1907 dosáhli chrastečtí přesunu školy pod zemskou správu s tím, že obec odkoupila budovu pouze za odhadní cenu. Školským sestrám a potažmo zesnulému biskupovi zůstala obec věrná a i nadále požadovala, aby při obsazování prozatímních míst učitelských na této škole byl na ctihodné sestry vzat zřetel. Školské sestry nakonec prošly konkurzem na řádná učitelská místa. Jedinou výjimkou bylo, že po dlouhém zápasu v zákulisí, vedeném politickými stranami, se ředitelkou stala světská učitelka.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Josef ŠMÍD, Chrastecké školství, Chrudim 1927, s. 24–26.

Během sledovaných devadesátých let vystupoval biskup vždy z pozice blahosklonného dárce a opatrovníka svých poddaných. Pouze jednou ocitl se v pozici žadatele, když prostřednictvím svého zástupce pana F. Novotného žádal o koncesi na činnost hostinskou a výčepnickou. Jeho žádost byla předsedou zastupitelstva široce odůvodněna a všemi hlasy schválena.

Pokusil jsem se ukázat, že podobně jako šlechtičtí velkostatkáři hrál biskup roli silného ekonomického a politického činitele a zároveň nadále vystupoval jako ochránce a dobrodinec svých bývalých poddaných. O úctě, jakou biskup požíval, mohou svědčit i uvítání, jakých se mu dostávalo při příjezdu do města. Josef Šmíd uvádí, „že obec zachovávala až do 1918 vždy stejnou úctu a oddanost k vysokým církv. hodnostářům v místě pobývajícím. Při prvním jejich příjezdu do místa bývali z popudu městské rady slavnostně vítáni, byla stavěna slavobrána, domy byly vyzdobeny prapory, bývalo slavnostní osvětlení, býval průvod po městě s lampiony, před residenci bývalo zastaveníčko, při němž byly vhodné zpěvné sbory předneseny. Na vítání se nezměnilo nic, ani když bylo pro ně útočeno v novinách na městskou radu.“¹⁴⁷ Ještě výstižněji vyjevuje postoj zastupitelstva k bývalé vrchnosti řeč MUDr. K. Schmoegera při vítání biskupa ThDr. Josefa Doubravy v roce 1903: „*V[aše] B[iskupská] M[ilosti]! Město Chrast, jež se dělí se staroslavným Hradcem Králové o čest býti sídlem nejdůstojnějších arcipastýřů našich, dočkalo se té radostné chvíle, kdy po prvé vítá V[aši] B[iskupskou] M[ilost] ve svých zdech. Hledíce opravdovou radost osvědčiti, uspořádali jsme po dávné obvyklosti tuto prostou oslavu a prosíme V[aši] B[iskupskou] M[ilost], aby ráčila býti ujistěna, že čeho se nedostává oslavě na úpravě a nádhernosti, nahrazuje zdejší obyvatelstvo ve své většině smýšlení a cítění katolického, oddaností ku prvnímu svému občanu.*“¹⁴⁸ Není divu, že Schmoeger obdržel papežský řád Pro Ecclesia et Pontifice!

Jak bylo výše naznačeno, hospodářská síla velkostatku nutila zastupitele, aby při každé větší investici brali ohled na mínění bývalé vrchnosti a zároveň úcta k církevní autoritě je nutila chovat se k bývalé vrchnosti s náležitou úctou a nezastávat příliš tvrdé vyjednávací pozice. Chrastecský učitel Josef Šmíd však tvrdí, že zastupitelstvo vždy hájilo zájmy obce, a to i proti biskupství. Uvádí dokonce dva konkrétní příklady. Prvním je „bájný“ citát starosty Aloise Siegla: „*My máme platit a jiní budou poroučet! Tak to nejde!*“¹⁴⁹ Druhým případem má být odpor

¹⁴⁷ Josef ŠMÍD, Chrast v době samosprávy v letech 1848–1918, Chrudim 1938, s. 35.

¹⁴⁸ Josef ŠMÍD, Chrast v době samosprávy v letech 1848–1918, Chrudim 1938, s. 35–36.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 36–38.

zastupitelstva vůči podmínkám biskupa při zřizování měšťanské dívčí školy. V tomto případě si dovolím tvrdit, že pisatel se snažil ve změněných politických a společenských podmínkách očistit zastupitelstvo od podezření z přílišné náklonnosti k biskupovi a cíleně zamlčel či pozměnil některé skutečnosti. Citáty, které uvádí, jsou neúplné a zavádějící a navíc sám uvádí některá fakta, která jsou s jeho tvrzeními v rozporu. Šmídovo konstatování, že „*vzájemná shoda města s duchovní vrchností nebyla nikdy ničím vykupována*“¹⁵⁰ nelze proto považovat za pravdivé.¹⁵¹

Závěrem ke vztahu biskupství a samosprávy můžeme konstatovat, že skutečnost, že bývalou vrchností nebyl „pouze“ šlechtic, ale biskup a navíc ještě biskup Brynych mohla mít za následek pomalejší osamostatňování se samosprávy od jejího vlivu. Na druhou stranu, biskupství si svůj vliv udržovalo mimo jiné tím, že ne příliš finančně silné obci pomáhalo v rozhodujícím období modernizovat městskou infrastrukturu a urychlovalo tak přechod k moderní výkonnostní samosprávě. Šlo tedy o oboustranně výhodnou spolupráci.

Zastupitelstvo a jeho činnost

Ještě než přikročíme k líčení Paulusovy činnosti v obecním výboru, podívejme se, jaké otázky a problémy v devadesátých letech před zastupitelstvem stály. Šlo o dobu relativního klidu a plodné práce na rozvoji města, ale také rostoucího zadlužování. Jedním z prvních velkých a finančně náročných projektů byla stavba vodovodu (cena vyčíslena na 35768 zl.) Přípravné práce byly započaty již v roce 1883 a o dva roky později došlo i k slavnostnímu spuštění. Rozšiřování vodovodní sítě ale pokračovalo po celá 90. léta a pochopitelně i poté.¹⁵²

Dalším významným a dlouhodobým projektem úzce souvisejícím s vodovodem byla stavba kanalizační sítě a její následné rozšiřování a modernizování. Z hygienického hlediska bylo zvláště významné postupné zakrývání otevřených stok, které způsobovaly řadu problémů. S hygienou souvisel i další stavební počín, přenesení a vybudování nových jatek za městem. Stavba byla provedena v roce 1895 a stála přibližně 11 000 zl.

Kromě infrastruktury související s hygienou vynaložila obec značné částky i na infrastrukturu dopravní. Předně došlo k regulaci ulic a jejich částečnému osvětlení, mimo to byla

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 35.

¹⁵¹ Srovnej s kapitolou o spolcích.

¹⁵² Josef ŠMÍD, Chrást v době samosprávy v letech 1848–1918, Chrudim 1938, s. 18–24.

rozšiřována i silniční síť (napojení na Hrochův Týnec a silnice k nádraží severozápadní dráhy) a především se město zapojilo do projektu železniční dráhy Chrudimsko–Holické, respektive její odbočky Hrochův Týnec – Chrast. Dráha, která byla zprovozněna v roce 1899, byla z převážné části financována ze zemských prostředků, i když místní zájemci přispěli úctyhodnou částkou 1 732 000 K.¹⁵³

Kromě výše popsaných projektů zaměstnávala městské zastupitelstvo řada dalších, které z různých důvodů nebyly realizovány. S ohledem na ně bychom příslušné projekty mohli rozdělit do tří kategorií. Do první zařadíme projekty, které byly městem prosazovány, ale nadřízené (chrudimské) úřady jejich realizaci nepřály. Sem patří projekty přenesení zimní hospodářské školy a okresního soudu z Chrudimi do Chrastí.

Do druhé kategorie můžeme zařadit projekty, které byly prosazovány státní správou, ale které zastupitelstvo nepovažovalo za nezbytné a odmítalo jejich realizaci. Například v roce 1896 se výbor jednotně postavil proti požadavku hejtmanství na přenesení dobytčích trhů za město s odůvodněním, že živnostníci a řemeslníci ve městě by přišli o příjem. Další požadavek nadřízených orgánů, tentokrát místodržitelství, na zřízení lékárny byl odmítnut s tím, že léky poskytuje za příznivé ceny MUDr. Schmoeger.

Do třetí kategorie můžeme zařadit projekty, které byly přímo navrhovány některými členy zastupitelstva, popřípadě místními sdruženími, ale které pro odpor většiny zastupitelstva neprošly. Sem patří žádost divadelního spolku Tyl na postavení kulturního domu, či několikrát znovuvzkříšený návrh Karla Schmoegera na postavení nemocnice. Případ nemocnice je zajímavý z toho důvodu, že naznačuje hranice Schmoegerova vlivu na zastupitele obce. Podle protokolárního zápisu se výstavby nemocnice navždy zřekl veřejným a velice emotivním projevem.

Zhodnotíme-li zpětně stavební snahy zastupitelstva v daném období, můžeme konstatovat, že Chrast získala některá podstatná zařízení, bez kterých si moderní městskou infrastrukturu nelze představit. Na druhou stranu se zastupitelé chovali při budování moderní městské infrastruktury spíše defenzivně. Na první pohled je patrná absence staveb, které by měly za cíl finanční zlepšení obecního rozpočtu. Jedinou stavbou, která byla odůvodňována tím, že přinese obci zisk, byla výstavba železnice, i když i otázka prestiže byla možná důležitější. Zastupitelstvo tak ve své většině neuvažovalo moderně a snažilo se především nezvyšovat neúměrně finanční

¹⁵³ Stanislav PAVLÍČEK, *Naše lokálky, Místní dráhy v Čechách, na Moravě a ve Slezku*, Praha 2002, s. 99–100.

zatížení plátců daní (v tomto ohledu byl zvlášť aktivní zástupce velkostatku), ale zároveň neváhalo zadlužit obec, jednalo-li se o zvýšení prestiže města. Příkladem může být měšťanská škola chlapecká, při jejímž zřizování chrastečtí zastupitelé souhlasili s převzetím finančních závazků přiškolených obcí samotnou Chrastí. U ostatních neprestižních projektů reagovalo zastupitelstvo spíše na požadavky státních úřadů či nadřazených samosprávných institucí, než že by vyvíjelo vlastní aktivitu. Výjimkou v tomto směru byl Karel Schmoeger, iniciátor řady projektů, hlavně těch týkajících se hygienické vybavenosti města.

Financování

Zásadní otázkou, která s výstavbou vždy souvisí, je její financování. Pro většinu malých i středních obcí platilo, že jakékoli investice do infrastrukturních projektů přesahovaly finanční možnosti obcí, a ty se proto často uchýlovaly ke zvyšování přírážek k přímým daním. Výjimkou nebyly ani přírážky přesahující 100%.¹⁵⁴ Chrastecké zastupitelstvo ale tuto cestu nezvolilo. Během devadesátých let sice vzrostla přírážka k daním z 10% na 30%, ale vzhledem k množství projektů se jednalo spíše o nízký nárůst, který v žádném případě nemohl pokrýt výdaje. Jestliže v roce 1888 byl schodek pouhých 629 zl. a na jeho zaplacení stačila přírážka k dani, o dva roky později již narostl třikrát a v roce 1897 dosáhl 7933 zl., z něhož byla obec schopna z přírážky zaplatit pouze 1848 zl. Proto byla většina schodku každoročně hrazena půjčkami, přičemž v roce 1892 se uvádí i způsob umořování půjčky, a sice výnosem z pивní a lihové daně (v roce 1891 končila její platnost, neboť byl zaplacen dluh za stavbu školy, následně bylo požádáno o další povolení k výběru), která byla podle zastupitelstva vzhledem k nízké ekonomické úrovni obyvatelstva jedinou možností. Měla-li obec i další zdroje, nelze ze zápisů obecního výboru určit, ale čísla ukazují, že pokud ano, tak nebyly nijak vysoké. Jestliže v roce 1878 byl dluh obce 12 500 zl., v roce 1899 dosahoval již 46 776 zl. a i poté výrazně stoupal a v roce 1915 dosáhl již 120 000 K.

Půjčka byla evidentně nejčastějším řešením finanční slabosti města, přičemž zastupitelé nemuseli toto zadlužování vnímat jako zvlášť nebezpečné, neboť věřitelem byla místní Občanská

¹⁵⁴ Pavel KLADIWA, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, I, Vývoj legislativy*, Ostrava 2007, s. 98.

záložna a tedy místní obyvatelstvo, členy zastupitelstva nevyjímaje. Přesvědčit záložnu o nutnosti půjčky pro město nebylo příliš obtížné, neboť složení výboru Občanské záložny bylo takřka totožné se složením obecního zastupitelstva. Post předsedy výboru záložny zastávali postupně starosta Jan Patočka, místostarosta Karel Pr. Schmoeger a jeho syn předseda zastupitelstva obce Karel J. Schmoeger. Pokladníkem záložny byl mezi léty 1888–1902 městský radní a od roku 1900 též starosta Jindřich Pardubský. Za takovéto konstelace byla půjčka opravdu jen formalitou, ovšem za předpokladu, že půjčku schválilo okresní zastupitelstvo. I tuto stránku věci však mělo obecní zastupitelstvo zajištěnu, neboť již od roku 1865, tedy od jeho ustanovení, byl členem okresního zastupitelstva Karel Pr. Schmoeger. V roce 1880 byl tentýž zvolen okresním starostou¹⁵⁵ a v témže roce obsadil zastupitelský post i jeho syn. Podle inventáře obecního jmění sestaveného v prosinci 1899 dlužila obec občanské záložně 47674 zlatých, přičemž největší částka byla stále ještě za stavbu vodárny a dále pak jatek, vodovodní a kanalizační sítě a železnice. Aktiva však byla vyčíslena na 103960 zl. a obec tak byla ve výsledku ve velmi příznivých číslech.

Politické směry

Obrázek samosprávy by nebyl úplný, kdybychom se nezmínili o politických postojích chrasteckých zastupitelů a občanů. V 90. letech nedocházelo v Chrastí k větším politickým třenicím. Po politických zápasech v šedesátých letech se situace uklidnila a až do roku 1900 vystupovalo zastupitelstvo v téměř absolutní shodě, kdy většina byla věrná staročeskému politickému proudu. Podobná byla situace mezi obyvatelstvem. Do roku 1891 volili obyvatelé jednotně staročeské kandidáty, ale tohoto roku se poprvé projeví i příznivci mladočechů. Nutno říci, že později se ke straně mladočeské připojilo i zastupitelstvo a většina obyvatel, byť jejich smýšlení zůstávalo konzervativní. Ostatní strany zasáhly do místního dění až na počátku dvacátého století. Zmiňme však ještě stranu křesťansko-sociální. Již od roku 1895 se snažil biskup Brynych uvést v život katolickou stranu, ale uspěl až v roce 1905. Již tři roky poté však její kandidát při volbě do zemského sněmu získal nejvíce voličských hlasů.

¹⁵⁵ Poprvé byl zvolen již 1872, ale jeho volba nebyla nadřiznými orgány schválena.

Vysvětlení toho, jaký byl poměr většinou konzervativních zastupitelů ke katolickému náboženství a ke klerikalismu jim vyčítanému, nám může poskytnout časopis Český východ, orgán strany konzervativní vycházející v Chrudimi. V článku *Náš program*¹⁵⁶ se uvádí, že v konzervativní ideji je zahrnuta rovněž idea náboženská. A tato proniká i do života politického, kde je jí pouze idea konzervativní základem a oporou. Idea náboženská navíc proniká hluboko do povahy českého národa podobně jako do ostatních národů slovanských. Náboženství katolické je navíc svým vnitřním obsahem nejbližší ba přímo vlastní českému národu, a proto pouze ono musí určovat směr strany konzervativní. Poněkud útočněji vyznívá článek *Konzervatismus a klerikalismus*,¹⁵⁷ v němž pisatel podle svých slov reaguje na útoky strany svobodomyšlné. Brání se především slučování pojmů konzervativismus, klerikalismus a reakce. Pokládá to pouze za účelový konstrukt mající sloužit k potupení konzervativců. Nejdříve naprosto rozdělí oba směry, očistí je od nánosů pomluv, aby je nakonec oba spolu smířil. Konzervatismus se vyznačuje tím, že zachovává věci trvajících, ale zároveň nevyklučuje pokrok, pokud to doba vyžaduje. Klerikalismus je pak směr, jenž hájí a zaštiťuje zájmy kléru a to jak politické, tak stavovské. Klerikalismy v jednotlivých zemích jsou si blízké, ale nejsou internacionální, tedy klerikalismus může být nacionální – český a není totožný s nadnárodním ultramontanismem. Poté, co očistil klerikalismus od účelových zkreslení, uvádí pojítka s konzervativismem. Tím je poměr k otázce náboženské, která podle mínění pisatele nabude v blízké budoucnosti značného významu: „*Konzervatismus jako směr, počítající s danými poměry, sklání se před ideou náboženskou a formuje na jejím základě svůj program. Základem českého konzervatismu je katolické náboženství, které chrání národ proti germanizujícímu protestantismu.*“ Odpadnutí od katolického náboženství pokládá pak autor za národní tragédii a touto optikou nahlíží i na českou historii. Závěrem pak dodává: „*Jsmo konzervativní, poněvadž se nám každé nebezpečné experimentování s nejsvětějšími statky a zájmy národa protiví, ale nejsme klerikály, ačkoli bychom se ani za to styděti nepotřebovali.*“ Takto formulovaná idea konzervatismu mohla ve městě s naprostou většinou katolicky smýšlejícího obyvatelstva padnout na úrodnou půdu. Zastupitelstvu poskytovala dobrou pozici pro dorozumění s biskupstvím, mohla s ním postupovat ve shodě, ale umožňovala i v dílčích otázkách zaujímat odlišná stanoviska.

¹⁵⁶ Náš program, Český východ, roč. 17, 1894, č. 2.

¹⁵⁷ Konzervatismus a klerikalismus, Český východ, ročník 17, 1894, č. 4, 5, 7.

Vincenc Paulus a samospráva

Představením činnosti chrastické samosprávy bylo vymezeno pole, v jehož rámci budu nyní sledovat Paulusovu činnost. Podle podpisů pod sněmovními protokoly byl Paulus aktivním členem samosprávy a účastnil se většiny konaných schůzí. Jako učitel nemohl být zvolen do exekutivních orgánů, ale přesto během svého působení zastával v rámci výboru některé funkce. Hned po svém prvním zvolení byl například navržen na revizora obecních účtů. Tato nabídka nebyla náhodná, neboť ještě před svým zvolením spolu s obecním tajemníkem Vilibaldem Kuchynkou sestavoval obecní účty podle „moderního způsobu“.¹⁵⁸ Paulus však tuto volbu nepřijal a ani v následujících letech se na sestavování či revizi účtů oficiálně nepodílel, byť například o dva roky později byli revizoři voleni na jeho návrh, tedy přeci jenom si určitou autoritu v této oblasti udržoval. Roku 1890 byl navržen za člena odboru pro vypracování regulačního plánu města Chrasti. Tento úkol přijal a podílel se tak aktivně na budoucí tváři města a na jeho rozvoji. V roce 1898 pak ještě zastával funkci komisaře při volbě do okresního zastupitelstva.

Paradoxně se Paulusovo jméno nevyskytuje tam, kde bychom ho nejvíce čekali, a sice v agendě týkající se školství. Paulus byl z titulu své funkce řídicího učitele školy členem místní školní rady a navíc z pozice zastupitele měl i určitý vliv na její složení, přesto se k otázkám školství vyjadřovali spíše jiní.

Při pohledu na složení rady zvolené roku 1898 je možno rozlišit tři zájmová uskupení. Církevní zájmy hájil nejen děkan jakožto místní duchovní správce, ale i zástupce virilního hlasu. Dvě místa byla vyčleněna pro zastupitele příškolných obcí a zbylých pět míst bylo rozděleno mezi chrastické. O důležitosti, jakou zastupitelé přikládali školství, svědčí, že v radě byly tři nejvýraznější chrastické osobnosti: Karel Schmoeger, starosta Alois Siegl a první radní Jindřich Pardubský. Právě jejich přítomnost mohla být důvodem Paulusova mlčení v otázkách školských.¹⁵⁹ Kompetence samosprávy v oblasti školství se týkaly především financování provozu škol zajišťovaného zvláštní školní přírážkou. Obvyklá formule při schvalování přírážky zněla: „*Místní školní rada přihlížela ku stísněným poměrům poplatníků a uvedla do rozpočtu jen*

¹⁵⁸ Rodinná pozůstalost Měříčků, Obecní úřad v Chrasti Vincenci Paulusovi, 24. dubna 1890. Viz příloha 4.

¹⁵⁹ Paulusovo mlčení k otázkám školním v zastupitelstvu, neznamená jeho nečinnost v místní školní radě. O vztahu rady a řídicího učitele se ještě zmíním na příslušném místě.

*potřeby, bez nichž nikterak nelze se obejíti.*¹⁶⁰ Ani učitelé v obecním výboru se tato formulace a s ní související výše finančních prostředků plynoucích do vzdělání nepodařila změnit. Od začátku sledovaného období se potřeby školy podle rozpočtu pohybovaly okolo 900 zl. a byly hrazeny 7% přírůžkou. Teprve když město začalo usilovat o zřízení měšťanských škol, začaly výdaje na školství nepatrně narůstat.

Zápisy ze schůzí zastupitelstva ani jiné prameny úředního charakteru nemusejí odhalit skutečný vliv učitele v rámci samosprávného sboru. „Opravdová“ jednání se mohla odehrávat dříve a v jiných prostorách, než byla zasedací síň radnice. Samotné zasedání pak mohlo být již jen „hrou“, ve které byly role dopředu rozděleny. Tomu by odpovídala i skutečnost, že jen zcela výjimečně je možné najít zmínku o rozdílných postojích členů zastupitelstva. Jeden takový případ se stal v roce 1898, kdy se Paulus pokoušel prosadit zrušení hostinské živnosti v radním domě a kdy byl většinou přehlasován. Šlo však pouze o nepatrné vybočení z konformity. Jak uvádí Josef Šmíd, který v dané době v Chrasti vyučoval, postupovalo zastupitelstvo téměř vždy jednotně a v daném období nebylo možné se s jiným názorem do zastupitelstva vůbec dostat.¹⁶¹

O to těžší to bylo pro učitele, který byl ve svých samosprávných aktivitách značně omezen a to z několika různých stran. Jako státní úředník se nesměl účastnit národnostních třenic a předpokládalo se, že bude přispívat k svornosti v obci. Zároveň byl, i přes školské reformy, v jistém smyslu závislý na rozhodnutích zastupitelstva ohledně školní přírůžky a především na rozhodnutí místní a okresní školní rady, v nichž většinou seděli i jeho kolegové z městské samosprávy. V případě dobrých vztahů mohl učitel tuto skutečnost využít ve svůj prospěch, ale v případě opozičnictví se tento nástroj mohl obrátit proti němu. Určitou roli mohly hrát i sociální kontakty. V obci s převahou chudších obyvatel živících se polními pracemi, u nichž nelze předpokládat velký kulturní rozhled, mohlo být pro učitele důležité zachovávat dobré vztahy právě s onou vzdělanější částí společnosti, která byla v zastupitelstvu poměrně dobře zastoupena.

Určitým limitujícím faktorem mohla být i další činnost vně zastupitelstva. Vždyť po celá devadesátá léta, tedy souběžně s funkcí zastupitele, se Paulus pilně věnoval své historické práci o chrasteckých dějinách.¹⁶² Není pochyb, že tato činnost vyžadovala nemálo času a při současném řízení školy a dalších aktivitách nezbývalo mnoho prostoru na větší angažování se v samosprávě.

¹⁶⁰ SOKA Chrudim, Archiv města Chrast, inv. č. 12–13, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva, protokol z 19. prosince 1887 (a protokoly z následujících let).

¹⁶¹ Josef ŠMÍD, Politická činnost chrasteckých v letech 1848–1918, Chrudim 1938.

¹⁶² Viz kapitola o kulturním kapitálu.

Z toho, co se o Paulusově činnosti v chrasteckém zastupitelstvu podařilo zjistit, vyplývá, že se od něj neočekávalo, že se stane vůdčí osobností, výrazným způsobem zasahující do politického směřování zastupitelů. Spíše naopak, byl přijat právě proto, že jeho názory odpovídaly názorům stávajících obecních představených. Silný vliv královéhradeckých biskupů, jmenovitě Brynycha a s ním se pojící náklonnost chrasteckých zastupitelů ke katolické straně korespondovaly s Paulusovým katolickým přesvědčením.

Druhým důvodem, pro který byl zřejmě přijat, byly jeho intelektuální schopnosti. V rámci obecního výboru Paulus zastával funkce, které vyžadovaly určitý stupeň vzdělání, a které zároveň nebyly pro vedoucí členy výboru tak významné pro jejich nízkou atraktivitu u veřejnosti (to vysvětluje i to, proč jméno řídícího učitele nenalezneme v souvislosti se snahami za založení měšťanské školy). Přebíral tak v jistém smyslu pozici municipálního úředníka, neboť kromě tajemníka Vilibalda Kuchynky (mimochodem původem z Chrasti) nevyužívalo město žádných vyšších městských úředníků. Zprvė proto, že malé město jako Chrast nemohlo poskytnout profesionálním úředníkům vysoký plat a dostatečné pracovní vytížení, zadruhé proto, že značnou část zastupitelstva tvořili příslušníci starého měšťanstva, kteří vystupovali jako šetrně hospodařící otcové města a raději spravovali obecní záležitosti sami, než by je předali odborníkům.

Posledním důvodem pro zvolení pak nejspíš bylo prokázání pocty: *„Členové obecního zastupitelstva v letech 1849-1918 byly ponejvíce jen rodilí Chrašťané, že se hledělo, aby se členství v obec. zastupitelství udržovalo v rodě, bez náležitěho zřetele, jakou schopnost jeví kdo pro samosprávnou práci a že jen těžce udrželi se v něm, kteří byli jiného náhledu, než vedoucí členové. Zvolení členové do obec[ního] zastupitelstva považovali většinou svou volbu za vyznamenání, byli si vědomi své odpovědnosti k voličům a pracovali podle svých schopností (někteří jen hlasováním), v dobách dobrých i zlých, obětavě a nezištně ku prospěchu občanů, přičiňovali se o rozvoj místa a pokrok v něm a stáli vždy v řadách vlastenců a zastánců práv zemí koruny svatováclavské.“*¹⁶³

Voliči byli s Paulusovým působením v zastupitelstvu zřejmě spokojeni, o čemž svědčí jeho opakované znovuzvolení. Na své první zvolení do zastupitelstva měště Chrasti čekal celých jedenáct let a jeho činnost v něm není ze zpětného pohledu příliš viditelná. Neznamená to ovšem, že by nebyl aktivním zastupitelem. Mohl také, jako již mnohokrát sledovat učitelský ideál, tak

¹⁶³ Josef ŠMÍD, Chrast v době samosprávy 1848–1918, Chrudim 1938, s. 14.

jej prezentuje Jan Kozák. Dle něho se učitel do zastupitelstva nesmí „tlačit“, nýbrž musí trpělivě čekat, až jej tam povolá potřeba nebo důvěra občanů.¹⁶⁴ Pokud již je zvolen, neměl by návrhy na zvelebení obce navrhnout sám za svoji osobu, ale přesvědčit důležité, vedoucí osobnosti, aby je sami navrhly a zašítily, neboť občané snáze přijmou návrh někoho ze svého středu, kdo je jim bližší. Učitel má být tedy spíše v pozadí, spíše „*duchem než náčelníkem*“ a svoji práci nebo pomoc, je-li potřeba, má nezištně nabídnout a vykonat s tím, že případná odměna se dostaví až poté.¹⁶⁵ Pocty za své působení se nakonec dostalo i Paulusovi, když zastupitelstvo objednalo jeho sádrový portrét pro Městské muzeum, přičemž starosta uvedl, že: „*Obec je takřka povinna jej zakoupiti.*“

¹⁶⁴ Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 68.

¹⁶⁵ Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 67–71.

Symbolický kapitál

Symbolickým kapitálem může být kterákoli vlastnost či kapitál kteréhokoli druhu, pokud jej sociální činitelé jako takový vidí a dokáží jej uznat a ocenit. Jinak řečeno, jde o formu, jíž nabývá jakýkoli druh kapitálu, je-li nahlížen v kategoriích vnímání daných tím, že si nahlízející osvojil dělení a opozice vepsané do struktury onoho kapitálu.¹⁶⁶ Jednodušeji, z pohledu aktéra, jehož symbolický kapitál zkoumáme, půjde o takové druhy kapitálu, jehož prostřednictvím se mu dostává uznání. Kapitál, jehož tvorbu a akumulaci jsem rozebíral v předcházejících kapitolách, se objeví opět, ale tentokrát nahlížen poněkud pozměněnou optikou.

Titul

S rozvojem vzdělávání a profesionalizací povolání standardizují se rovněž oslovení osob dosáhnuvších na daný stupeň vzdělanosti či zastávajících příslušné funkce. Institucionalizovaný vzdělanostní kapitál v těchto osloveních nabývá symbolické podoby sdělující okolí, jakou pozici zastává aktér v rámci svého profesního sociálního pole. Pro kolegy pohybující se ve stejném poli signalizuje podřízenost či nadřazenost, zatímco u společnosti vně této profesní skupiny může vyvolávat obdiv či úctu a to tím větší, o co méně nositelů takových titulů v dané společnosti je a o co více si daná společnost této profese cení.

Škála titulů: podučitel, učitel, řídící učitel (ředitel), jež Paulus v životě vystřídal, i v člověku neobeznámeném s fungováním školství evokuje jasné hierarchické vztahy. Zejména titul podučitel připomínající jistou neúplnost svého nositele byl učiteli (i Paulusem) kritizován s odůvodněním, že *„komu třída byla svěřena, toho rodiče učitelem nazývají.“*¹⁶⁷ Toto tvrzení by naznačovalo, že rodiče školáků rozdíl v tituluře pomíjeli, že k nim jako symbol nepromlouval. Ve svých *Vzpomínkách* ovšem Paulus tvrdí něco jiného: *„My vůbec tenkrát měli titulů tolik, že málokterý stav se jimi honositi mohl. S někdejší pojmenováním „mládenec“ neradi se staří lidé loučili, jsouce na ně ze svého dětství zvyklí. Titul „pomocník“ přes to, že se ho již po celé desítky v úředních spisech neužívalo, dávala hlavně mladší generace, rodiče školních dětí,*

¹⁶⁶ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 81.

¹⁶⁷ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol ze 7. dubna 1885.

*podučiteli, vidouce, že musí stejně jako dříve vypomáhati ve škole, v kostele i v domácnosti učitelově.*¹⁶⁸ Mezi vybranými citáty ovšem stojí několik let a několik nikoli nepodstatných změn. V době, kdy vznikl citát první, již podučitel nebyl nucen vypomáhat v kostele, ani v domácnosti učitelově. Byl placen přímo z berního úřadu a nebyl již finančně závislý na učiteli, či co hůř, na jeho ženě, což, jak vidíme, okolí vnímalo. Bez znalosti pravidel v rámci školního systému tak rodiče nemuseli vidět mezi učitelem a podučitelem takový propastný rozdíl.¹⁶⁹

Poněkud neutrálnější oslovení učitel, „*pan učitel*“, popřípadě jednalo-li se pisateli o zdůraznění uznání „*ctěný pan učitel*“¹⁷⁰, přinášel s sebou také oprávnění volit a tedy vstoupit do politického klání a aspirovat na spolurozhodování ve věcech obecních. Tímto se učitel zařadil mezi ostatní voliče, občany většinou zaujímající dobré sociální postavení. Porovnáme-li však oslovení učitele s místním farářem – „*Velebný Pán Pan*“, je zřejmé, že toto vzbuzuje více úcty a staví jej výše na společenském žebříčku i přes proklamovanou rovnost. Teprve s postupem na post řídicího učitele je možné zaznamenat oslovení srovnatelné s farářovým: „*Velectěný Pán Pan řídicí učitel*“.¹⁷¹ Takto vzletné oslovení bylo nicméně vázáno na vyslovení zvláštních díky a v běžných záležitostech bylo používáno prostého oslovení „*řídicí učitel, pan...*“.

Poslední titul, jehož se Paulus stal nositelem, titul ředitel, se od ostatních odlišuje tím, že s sebou nenese žádnou změnu funkce a má tedy čistě symbolickou hodnotu. Cílem tohoto označení je oznámit okolí výjimečnost jejího nositele v rámci školního systému: „*Těší mne předně proto, že ním působení mé nejen v místě a okresu, nýbrž i v celé vlasti za úspěšné se prohlašuje, těší mne, že dostalo se mi ho, kdy ještě v činné službě trvám, jsa takto v místě svého působení vyznamenáván a mezi učitelstvem v okresu v popředí staven.*“¹⁷² Aby toto označení účinně fungovalo, je pochopitelně třeba potvrzení jeho přijetí okolím, jež se manifestuje kupříkladu blahopřejnými projevy¹⁷³ či osobními gratulacemi. V děkovném projevu, jehož část jsem již citoval, se navíc snaží nový ředitel představit svůj úspěch, své vyznamenání, jako

¹⁶⁸ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 47–48.

¹⁶⁹ Titul podučitel byl na obecných školách odstraněn roku 1903. Viz Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, II, Praha 1918, s. 315.

¹⁷⁰ Rodinný archiv Měříčků, Školdozorce Antonín Treytnar Vincenci Paulusovi, 17. září 1867.

¹⁷¹ Rodinný archiv Měříčků, Obecní úřad v Chrasti Vincenci Paulusovi, 21. dubna 1890.

¹⁷² SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 8, č. kart. 1, protokol z 8. června 1894.

¹⁷³ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 18. července 1894.

ocenění celého učitelstva, žactva a školy – „*pýchy obyvatelstva*“, tedy v důsledku jako ocenění celé obce.¹⁷⁴

Ocenění

Typologicky velmi blízko mají k titulům různá ocenění a blahopřejné listy, jsou-li veřejnosti či osobám, které nějakým způsobem rozhodují o budoucnosti aktéra, známy. Z hlediska vážnosti v obci jsou nejcennější ocenění za práci pro samotnou obec, nebo taková, která jsou udělována obecně přijímanou autoritou a mohou být podobně jako titul ředitel považována za vyznamenání celé obce. Takovým druhem jsou například vyznamenání ze školních výstav, neboť oceňují nejen učitele za jeho vynikající působení, ale zároveň žáky, jejichž výrobky a výtvořky jsou vystavovány a potažmo celou obec, jež je zřizovatelem školy. Oznámení o učitelském ocenění putuje navíc rovnou do rukou místní školní rady složené z nejváženějších členů obce – zastupitelů, zástupců církve a velkostatku.

Symbolickou hodnotu mají i čistě osobní vyznamenání, jako medaile za čtyřicetiletou službu. Jak již bylo uvedeno v jedné z předchozích kapitol, dostávali učitelé za každých pět let služby 10% příplatek. Po třiceti letech pak měli národ na výslužné, ale příplatky již nepřibývaly. I to byl pravděpodobně důvod k zavedení medaile za dlouholetou službu, aby i tito učitelé byli oceněni. K rozhodnutí o založení čestné medaile za čtyřicet let věrné služby dospěl panovník u příležitosti padesátiletého jubilea svého panování. Paulusovo ocenění nepochybně vešlo ve známost v celé obci, neboť laureát se jako ředitel školy zásadně podílel na průběhu oslavy a mohlo proto dojít k symbolickému přenosu úcty z nad stáří triumfujícího panovníka na jeho věrného, o deset let mladšího, služebníka.

¹⁷⁴ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 8, č. kart. 1, protokol z 8. června 1894.

Pověst

Určitý typ vyznamenání mohlo představovat, v případě že bylo příznivé, i vysvědčení od školdozorce či faráře, nebo vizitační protokoly školních inspektorů poté co školy přešly pod dohled státu. Zprávy školních inspektorů jsou poměrně stručné, zatímco vysvědčení daná duchovními rozebírají podrobně učitelovo působení se zvláštním zřetelem k jeho mravnímu prospěchu. Obdržená vysvědčení provázela učitele všemi působišti a byla předkládána místním autoritám, tedy patrně vešla ve známost i v obci samé. Učitele tak do nového působiště předcházela již i určitá pověst. Pověst předcházející Vincence Paulusa byla nad míru výtečná a velmi podobná po celou dobu jeho působení, i když drobné nuance lze nalézt. Například v době jeho podučitelského působení byla oceňována především jeho mírnost a povolnost, která dle mínění školdozorce přispívala „*k pokoji a svornosti ve školním domě*“,¹⁷⁵ dále mravné chování a vyučování, jímž si vydobyl „*důvěru a lásku v osadě*“ a zdůrazněna je rovněž jeho úcta a vážnost k duchovním představeným, „*čímž si jejich náklonnost dobyl*“.¹⁷⁶ Školdozorce František Dařílek použil na rozdíl od cuclavského faráře poněkud důstojnější formulaci, když ocenil nábožnou mysl, bezúhonné mravy, neúnavnou pilnost při sebevzdělávání a schopnost předávat takto nabyté vědomosti svým žákům a přiznal mu kromě lásky dítek a spokojenosti představených i vážnost občanstva.¹⁷⁷ Nábožnost, mravní bezúhonnost, skromnost a píle opakují se i v následujících vysvědčeních. Zvláštní náklonnost získal Paulus u provizorního školdozorce, chrastického děkana Antonína Treytnara, který mu přisuzoval i uznání a přízeň nadřizených a dokonce připojil dopis, z něhož část zde uvádím: „*Mám za to, že budete-li na dráze nastoupené v tom směru jako dosaváde i nadále pokračovati, stanete se učitelem v každém ohledu výtečným, jakých nemnoho se nalézá a poněvadž jest ku blahu člověčenstva přáti, aby bylo mnoho učitelů toho druhu, tedyť i já Vám srdečně přeji, aby jste si někdy jako Pavel svatý s dobrým svědomím dáti mohl to svědectví, že jste s milostí Boží více pracoval, než jiní, začez ovšem veliká od spravedlivého soudce Vám kyne odplata.*“¹⁷⁸ Po přesunutí dohledových pravomocí na okresního školního inspektora potažmo na okresní školní radu, se stala hodnocení Paulusa stručnějšími, nicméně jeho dobré vlastnosti jsou i nadále připomínány a oceňovány.

¹⁷⁵ Rodinná pozůstalost Měříčků, Vysvědčení od správy duchovní v Cuclavi, 23. srpna 1865.

¹⁷⁶ Rodinná pozůstalost Měříčků, Vysvědčení od správy duchovní v Cuclavi, 23. srpna 1865.

¹⁷⁷ Rodinná pozůstalost Měříčků, Vysvědčení od kosteleckého školdozorního úřadu v Jelení, 24. srpna 1865.

¹⁷⁸ Rodinná pozůstalost Měříčků, Vysvědčení od školdozorního úřadu v Chrastí, 17. září 1867.

Aktivity sloužící slávě obce

Prosazovala-li se škola ve sledované době do středu pozornosti obce a byl-li zároveň učitel, zejména řídící se školou bytostně svázán, mohly být jeho úspěchy, a to i osobní, nahlíženy jako úspěchy školy, potažmo celé obce a v důsledku přinášet takovému učiteli o to větší úctu.¹⁷⁹ Můžeme si představit i situaci, kdy výsledky učitele například na poli vědy byly považovány za úspěch města, přestože byly primárně motivovány zájmem o školu. Toto platí nejspíš pro většinu Paulusových vědecko-populárních prací.

Jeho činnost „etnografická“, jakkoli mohla být motivována prostředím, ze kterého vzešel, byla nepochybně spojena se školou.¹⁸⁰ Výzvy ke sbírání lidové tvorby zaznívaly pravidelně z učitelských časopisů i na učitelských konferencích. Dle nich měli učitelé sběrem a publikováním drobných lidových literárních žánrů přispívat k obohacení české literatury.¹⁸¹ U místních obyvatel mohla být taková práce pozitivně přijata jako příspěvek zdůrazňující jistou výjimečnost dané obce a zároveň její podíl na variabilitě kulturního prostředí českého venkova. Z učitele se navíc stával spisovatel, tedy připojoval se k určité sociální skupině, která měla v české vlastenecké společnosti velmi dobrou pověst. Paulus je uveden jako spisovatel již při návštěvě okresní národopisné výstavy v Hlinsku v roce 1893,¹⁸² tedy v době, kdy měl za sebou pouze drobnější folkloristické črty uveřejněné v časopisech.

Ani psaní chrasteckých dějin nejde oddělit od učitelského povolání. Paulus byl přesvědčen, že každá školní obec by měla mít sepsány vlastní dějiny a v souladu s tímto názorem sepsal Paměti města Chrasti. Poté, co bylo jeho dílo kladně přijato odbornou veřejností: „*Ježto první díl „Paměti“, byl vážnou kritikou vřele uvítán, tož tím spíše upozorňujeme širší kruhy na díl II.*“¹⁸³ dostavilo se i veřejné ocenění: „*Vincenc Paulus, muž to v každém ohledu svědomitý...spoluobčanům svým opravdu zůstavil památku „aere perenius“.*“¹⁸⁴ Navíc zřejmě

¹⁷⁹ Ve své příručce pro vesnické učitele Jan Kozák radí, že neúčinnějším ale zároveň i nejnepohodlnějším způsobem jak veřejnosti ukázat působení učitele je jeho mimoškolní poslání. Viz Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 7.

¹⁸⁰ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 9. dubna 1884. „*Sneseno, aby sepsány byly pověry...a ku dějinám města připojeny.*“

¹⁸¹ SOKA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol ze 17. září 1872.

¹⁸² Okresní národopisná a průmyslová výstava a sjezdy ve Hlinsku konané roku 1893, Hlinsko 1893, s. 6.

¹⁸³ Ann., II. díl Paulusových „Pamětí města Chrasti“, Český východ č. 8, 20. února 1897.

¹⁸⁴ Tamtéž.

zafungovala i mírná rivalita k okresnímu městu: „Zásluhou pana řed[itele] Paulusa předstihla Chrast, pokud se týče vydání monografie i samo král. věn. město Chrudim.“¹⁸⁵

Pozornosti se Paulusovi nepochybně dostalo i při organizaci příprav na Národopisnou výstavu československou (1895) a s ní souvisejícím založením místního muzea. Oficiální datum založení Chrastického muzea (1893) nesoucího dodnes Paulusovo jméno se časově shoduje s konáním místní národopisné výstavy iniciované učitelským sborem s cílem shromáždit památky a starožitnosti jimiž by se obec mohla prezentovat na výstavě v Praze.¹⁸⁶ Dále je jako důvod uváděna snaha vzbudit u obyvatelstva cit pro starožitnosti a cíle osvětové.¹⁸⁷ Výstava své poslání, zdá se, splnila, neboť výstavku navštívilo údajně na 3000 lidí¹⁸⁸ a mezi nimi i delegát pražského výstavního výboru, jenž si vybral předměty pro pražskou výstavu). V příznivé atmosféře chystané národopisné výstavy přesvědčil řídící učitel některé vlastníky, aby přenechali své starožitnosti škole a při školních sbírkách založil muzeum, které s finanční podporou občanské záložny a dalších dárců nadále rozšiřoval. V době jeho odchodu (1902) počítal katalog na tisíc položek a dle soudu ředitele královéhradeckého musea Ludvíka Domečka se jednalo o jedno z nejlépe organizovaných vesnických muzeí.¹⁸⁹

Národopisná výstava však nemusela být jediným důvodem pro založení muzea. Východní Čechy vykazují v počáteční fázi rozvoje českého muzejnictví obecně výjimečně vysokou koncentraci zakladatelských snah.¹⁹⁰ Chrastecí tudíž mohli být částečně ovlivněni příkladem okolních měst, především Chrudimí a Hlinskem. U Paulusa osobně se pak jednalo o výsledek dlouhodobého zájmu o starožitnosti. Jedním z důvodů založení prý byla Paulusova snaha ochránit památky končící často v soukromých sbírkách či přímo nakupovaná do zahraničí.¹⁹¹ Podobný názor sdílela většina jeho kolegů s podobnými zájmy o historii a zvláště silně ochrannou

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Založení chrastického muzea dává do souvislosti s Národopisnou výstavou československou i J. Špět. Viz Jiří ŠPĚT, *Přehled vývoje českého muzejnictví, I (do roku 1945)*, Brno 2003, s. 47.

¹⁸⁷ Ann., *Dějiny městského musea*, in: *Almanach*, s. 17.

¹⁸⁸ Josef ŠMÍD, *Chrastické školství, Chrudim 1927*, s. 33.

¹⁸⁹ Vincenc PAULUS ml., in: *Almanach*, s. 9–10.

¹⁹⁰ Jiří ŠPĚT, *Přehled vývoje českého muzejnictví, I (do roku 1945)*, Brno 2003, s. 35.

¹⁹¹ Ann., *Dějiny městského musea*, in: *Almanach*, s. 17.

funkci muzea zdůrazňoval Karel Adámek, předseda musejního výboru Okresního muzea v Hlinsku.¹⁹²

Vyjma chrastecské výstavky je Paulus v souvislosti s přípravami na Národopisnou výstavu československou zmíněn ještě v dopise chrudimského odboru národopisné výstavy Budči chrudimské, v němž se spolek vyzývá k účasti na přípravách výstavy a Paulus je vysloveně žádán za předsedu budoucího budečského výboru.

Festivity

Mimořádnou možnost, jak demonstrovat svoji společenskou jedinečnost představovaly oslavy různých výročí zaznamenáníhodných událostí a návštěvy významných osobností. S tím, jak se škola dostávala do centra pozornosti obce, se takovou událostí mohlo stát i založení školy, prezentace nového učitele, loučení se s ním nebo školní visitace. Důležité ovšem bylo, jaká role bylo učiteli v tomto „divadle“ organizátory určena. V průběhu 19. století přebírala záštitu nad většinou významných událostí v obci vedle obecní samosprávy i církev, respektive místní duchovní autority.¹⁹³ Místo učitele jako účastníka dané ceremonie či oslavy pak bylo, minimálně po dobu přímého církevního vlivu na školu, za duchovním představitelem. Tomu odpovídá i Paulusovo líčení slavnostního zahájení výuky v nové školní budově: „*Po zpívání Duchu svatého a mše sv[ate] se zase průvod ubíral nazpět do školy Mířetické, kde Velebný Pán P[an] Gustav Nožička farář Včelákovský ve jménu Vele důstojného Pána okresního školdozorce po vyslovení díky zastupitelům obcí a rodičům za jejich o školu se snažení jich k dalšímu podporování školy a mravnému chování a učitele k horlivému a svědomitému plnění povinností učitelských povzbudil. Na to četl a vysvětlil přítomným dítkám učitel školní pravidla, čímž slavnost tato byla ukončena.*“¹⁹⁴ Učitelova autorita se, jak vidno, vztahovala pouze na školní děti jemu přímo

¹⁹² Byť krátce, Paulus patřil mezi pracovníky prvního okresního muzea v Čechách. První výstava nově založeného muzea proběhla červenci a srpnu roku 1876 a v dalších letech se vždy v léte opakovala. Paulus působil v Hlinsku po dobu dvou školních roků mezi léty 1876–1878.

¹⁹³ O propojení obecní školy s církví a samosprávou viz Milan HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 96–106. Hlavačka pokládá církevní ritualizaci zakládání obecních škol za známku postupující laicizace a zesvětštění každodenního života a vzdělávání.

¹⁹⁴ Vincenc PAULUS, *Vzpomínky*, s. 46.

svěřené. Ve zprávě o visitaci se navíc jméno učitele již vůbec nevyskytuje, přestože se jednalo o událost významnou: „Dne 24. června 1867 byla první školní visitace od Veleduštojného Pána P[ana] Antonína Trejtnara, proz[atímního] o[kresního] školdozorce a děkana v Chrasti, u přítomnosti důstojného Pána P[ana] Gustava Nožičky, faráře Včelákovského, u přítom[nosti] zastupitelů obce a velikého počtu osadníků odbývána. Jmenovaný Veleduštojný Pán byl uvítán střelbou z hmoždířů a hudbou. Školní děti vyšly Jemu vstříc.“¹⁹⁵

Na rozdíl od vizitace a založení školy, kde hlavní roli hrály především učiteli nadřizené osoby, oslava nastoupení učitele do úřadu, popřípadě jeho odchod na nové působiště, bylo daleko více věnováno jemu osobně. Po složení služební přísahy a tridentském vyznání víry, které se odehrálo v kostele,¹⁹⁶ následovala hostina, již čistě na počest nového učitele. Podobně probíhalo i loučení: „Večer se sešli sousedé cuclavští v hostinci u Čiháků, kam si mne obeslali, aby prý se mohli se mnou rozloučiti. Před večerem dal starosta Hylák naložiti můj nábytek na vůz. Po večěři v hostinci odevzdal mi každý sused zlatku „na mýta“ ačkoliv mnozí ke mně dítek neposílali. Starosta se uvolil, že mne sám přestěhuje.“¹⁹⁷ Z uvedeného zdůrazněme dva fakty, především to, že i sousedé bez dětí školního věku považovali za vhodné učitele obdarovat za jeho platné služby pro obec a dále fakt, že sám starosta se uvolil jej přestěhovat. Do nového působiště se tak budoucí učitel stěhoval ve společnosti starosty, což určitě byla dobrá vizitka.

Podstatně důležitější roli hrál Paulus při oslavách v Chrasti. Z pozice řídicího učitele, člena místní školní rady a později i člena zastupitelstva, měl přímý vliv i na jejich organizaci. Uvedu líčení oslavy panovnického jubilea 2. prosince 1898, které se vzhledem k nařízenému dvornímu smutku po úmrtí císařovny neslo v poněkud pietnějším duchu, ale dobře ukazuje Paulusovu pozici: „Po 8. hodině ranní nechť shromáždějí se místní spolkové a korporace, obecní zastupitelstvo a jiní hodnostáři a hosté před městskou radnicí, odkud se školní mládež v čele po náměstí v průvodu do chrámu Páně k slavným službám Božím se obeberou. Zde přednese pan děkan před bohoslužbami slavnostní řeč, vztahující se na význam slavnosti a na pokroky, jakých se národové říše za blahodárného panování Jeho c. a k. Apoš[tolského] Vel[ičenstva] dočkaly. Po slavnostní mši sv[até] a zapění národní hymny odeberé se školní mládež se svými učiteli a členy míst[ní] školní rady do největší třídy obecné školy, kdež promluví ředitel ob[ecné] školy o významu slavnosti jakož i milostech, jakých účastnou se stala školní mládež za 50tiletého

¹⁹⁵ SOKA Chrudim, fond Základní škola Mířetice, Kniha pamětní filiální školy Mířetické, s. 54.

¹⁹⁶ Vincenc PAULUS, Vzpomínky, s. 91.

¹⁹⁷ Vincenc PAULUS, Vzpomínky, s. 75.

*panování Jeho c. a k. Apoš[tolského] Vel[ičenstva], načež následovati má podělování všech dětí obrazy Jeho Vel[ičenstva]; mimo to bude rozdáno as 200 výtisků Z paměti města Chrasti od V[incence] Paulusa, jež občanská záložna k tomu cíli věnovala dospělejší mládeži. Obecní zastupitelstvo pak odebere se do městské radnice, kdež přítomno bude podělování chudých palivem a peněžitými podporami. Tím byla by slavnost ukončena.*¹⁹⁸ Z citátu je zřejmé, že hlavními aktéry v tomto divadle byli představitelé samosprávy, spolků, církve a školy. A právě v osobě řídicího učitele se propojovaly minimálně dva prvky, škola a samospráva, ale napojení měl i na spolky a místní duchovní představitelé a tvořil tak vlastně hlavní postavu celé „scény“.

¹⁹⁸ SOkA Chrudim, Archiv města Chrast, inv. č. 12–13, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva, protokol z 9. října 1898.

Učitel Vincenc Paulus

Učitelovo vystupování na veřejnosti popřípadě jeho vztah s různými společenskými skupinami určovala do značné míry jeho představa o vlastním poslání. Jeho partneři v sociálním prostoru však nemuseli jeho představu sdílet, z čehož mohly plynout určité rozpory.

Učitelé

„Učitel není jediným činitelem [pokroku], ale ke všemu klade základ, a bez něho ihned zahalila by lidstvo tma barbarství. Zaslужuje-li vůbec něco na světě, aby neslo jméno díla Božího, jsou to především školy, semeniště lidskosti v jejím nejhlubším nejnezbytečnějším základě. Toto vědění jest nezbytné pro posilování vědomí učitelovy vlastní důstojnosti a sebevědomí“¹⁹⁹

Citovanou myšlenku německého pedagoga Fridricha Adolfa W. Diesterwega v překladu učitele Antonína Janů, zdá se, Paulus přijal za svou. Nemůže být pochyb o jeho bytostném přesvědčení o zásadní důležitosti učitelského poslání pro společnost.²⁰⁰ Zároveň si uvědomoval, že toto výjimečné postavení s sebou nese zvýšenou pozornost všech subjektů zainteresovaných na dobrém výsledku učitelova působení: *„Obecenstvo všímá si učitelů místních více než kteréhokoli stavu jiného, porovnává nejen jednoho s druhým, nýbrž i s učitelstvem z okolí. Těšiti musí nás, že obecenstvo zdejší při mnohých příležitostech pochvalně o škole naší se vyslovilo. Dobrá pověst školy zdejší nabývá půdy v okolí více a více, neboť mnohý otec z okolí – bylo mi již vícekrát sděleno – rád by dítě své nám svěřil, kdyby mu to jeho hmotné poměry dovolovaly.“²⁰¹*

Zdálo-by se, že chrasteckým učitelům se dařilo vytvářet obraz dobrého učitele odpovídajícího představám obyvatelstva. Aby byl tento obraz udržen, bylo nezbytné zachovávat jej kdekoli, kde učitel přišel do styku s „obecenstvem“: *„Pánové, všude, kdekoli se budete*

¹⁹⁹ Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 26.

²⁰⁰ „Učitelstvo jest si vědomo vznešeného úkolu vychovatelského, svého poslání, a snahou jeho bude vždy vychovávatí zbožné, přímé a šlechetné charaktery, řádné, poctivé občany, ano ze všech sil se přičiní v chovancích roznítiti plamen tužeb a ideí těch nejšlechetnějších, vědouc že řádně odchovaná mládež jest největším pokladem rodin, v ní, že všechny naděje klásti může církev, říše, vlast.“ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 8, č. kart. 1, protokol z 8. listopadu 1892.

²⁰¹ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol ze 7. ledna 1884.

*nalézati, dokažte, že jste učitelové. Význam jména toho jest vám znám. Nedávno slyšel jsem vyprávěti o knězi, který prý ve společnosti vše kněžské odkládá, neb jak se říká, obyčejným člověkem jest. Na to pravila jistá vznešená osobnost: Tot' chyba! Kněz má i v hospodě zůstatí knězem. Mám za to, že výrok tento o učiteli platí.*²⁰²

Zvláštní nebezpečí pro učitele majícího se zasazovat o smír v obci, představovaly nesváry ve vlastním „domě“.²⁰³ Povinností řídicího učitele, odpovědného za celý učitelský sbor, proto bylo předcházet konfliktům mezi svými kolegy popřípadě mezi jím samým a jemu podřízenými učiteli. Jak se Paulus této povinnosti zhostil, dokumentuje nejlépe jeho spor s učitelem Bohuslavem Kaiswinklerem, dlouholetým chrasteckým učitelem, ředitelem kůru²⁰⁴ a, před Paulusovým příchodem, prozatímním správcem školy. Již dříve jsem zmínil, že Kaiswinkler požíval přízně značné části chrasteckého obyvatelstva i obecního výboru a nejspíš počítal i se svým jmenováním řídicím učitelem. Není proto divu, že špatně nesl své nové postavení řadového učitele, navíc s tím, že řídicí učitel vystupoval zpočátku při plnění svých povinností velmi razantně a energicky.²⁰⁵

První zaznamenaný spor mezi nimi vznikl 7. ledna 1880, kdy řídicí učitel činil bývalého zatímního správce školy odpovědným za nedostatky školní knihovny, neboť se některé knihy nedostávaly. Odpovědný učitel Kaiswinkler se obhajoval tím, že knihy byly vypůjčeny kolegům na prázdniny a nebyly zaneseny do evidence.²⁰⁶ U pořádkumilovného Paulusa, jenž jako první věc pro mířetickou školní knihovnu pořídil inventář a knihu na zapisování výpůjček, si touto obhajobou asi mnoho nepomohl. K druhému „konfliktu“ došlo přibližně po půl roce při sestavování rozvrhu. Řídicí učitel přisoudil svému kolegovi, zkušenému metodikovi, I. třídu, přičemž sám si ponechal třídu V. a. Kaiswinkler, jenž měl předcházejícího roku na starosti rovněž pátou třídu, se cítil nejspíš dotčen a vyučování v první třídě odmítl, stejně jako převzetí výuky tělocviku a zpěvu ve třídě řídicího učitele.²⁰⁷ Paulus však ze svého rozhodnutí neustoupil a svého kolegu vyzval, aby mu podal písemné zdůvodnění svého odmítnutí.

²⁰² SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 2. září 1881.

²⁰³ „Občané nikdy neviděli u svých učitelů vystupování navenek jiného, než jednotného, souladného.“ Viz Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 54.

²⁰⁴ Obecní výbor v Chrasti vedl spor o zachování funkce ředitele kůru jako součást práce řídicího učitele s nadřízenými orgány.

²⁰⁵ Učitele například vyzíval k hospitování s tím, že ze svých pozorování mají podávat zprávy řídicímu učiteli.

²⁰⁶ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol ze 7. ledna 1880.

²⁰⁷ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 1. září 1880.

Roztržku ale nechtěl Paulus dál eskalovat. Při sestavování příštího rozvrhu pak použil svého diplomatického umu pro zmírnění napětí a sám převzal I. třídu, přičemž jeho nespokojený kolega dostal třídu II. Ukázal tedy, že jeho rozhodnutí předcházejícího roku bylo činěno čistě na základě organizačně-didaktického pravidla postupu učitele se třídou a nikoli z osobních pohnutek.²⁰⁸ Zároveň vystoupil před učitelským sborem s vlastní obhajobou: *„Dbal jsem i o to, abychom sobě svorností a vzájemným sebevážením obecné důvěry dobývali, toho doznati mi musí jednotlivci, jimž jsem soukromí mnohá pokynutí dal, o tom svědčí také protokoly konferenční. Má pokynutí, napominání i mé domluvy týkající se buď jednotlivce neb všech, projevovaly byly jen tam, kde se mi toho viděno třeba – Kde jsem po zákoně tak činiti musel. Mé chování k Vám, pánové, bylo prosto vždy všeho nepřátelství, nebylo nikdy na újmu vážnosti a cti, jakouž členové sboru učitelského navzájem sobě prokazovati mají. Kdo v něm něco jiného viděl neb hledal, velice se mýlil. Jsem si toho vědom, že jsem nikde a nikdy mezi své působnosti jako správce školy nepřekročil.“*²⁰⁹

Obtíže ale přesto pokračovaly a dokonce bylo překročeno i pravidlo doporučující nevynášet jakékoli rozepře mimo učitelský sbor²¹⁰: *„Má-li kdo z mých pánů spoluučitelů za to, že jsem snad tu i tam pochybil, radím, aby se chyb těch vystříhal; přátelskému pokynutí budu vždy povděčen. Avšak některý z mých pánů spoluučitelů dovoluje si mne velmi přísně mnohdy posuzovati, bývá tak neopatrným, že i v hostinci, nehledě kdo tam přítomen, mnohé slovo vypustí, které pak divně zkomoleno i do sousedních obcí se dostane. Tím nemíním, že by se snad o řídicím učiteli mluvíti nesmělo, mám však za to, že může a mluvíti smí se jen to (jak vůbec o každém,) čím by dobré jméno jeho neutrpělo. Člen sboru učitelského, který si tak počíná, zapomíná, že i pro něho má řád školní a vyučovací platnost. Takový vidí mrvu v oku bratra svého, břevna v oku svém však nepozoruje. Proti takovému jednání bude zajisté nejlepším opatřením, budu-li po příkladu toho kterého pána také jednou již bezohledně si počínati, oznamuje každé opomenuté vykonání povinností se strany svých pánů spoluučitelů slavné c. k. okr. školní radě.“*²¹¹ Byl-li oním viníkem Kaiswinkler, není zřejmé, ale předpokládat se to vzhledem k předcházejícím rozporům dá. V takovém případě by ovšem byla reakce řídicího učitele přímo ukázková, neboť

²⁰⁸ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 2. září 1881.

²⁰⁹ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 2. září 1881.

²¹⁰ Srovnej: Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 54. Byť i antipatie jsou, oba vzdělání lidé se navzájem respektují, aniž by své neshody dávali najevo – nejméně před žáky a veřejností.

²¹¹ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 15. prosince 1881.

zároveň s citovanou kritikou v téže poradě svého kolegu pochválil za vynikající výsledky při výuce.²¹²

I v následujících letech pokračují apely řídicího učitele na kolegiální a vzájemnou úctu. Například v září roku 1883, snad pod vlivem vzpomínek na vlastní dětství v kovářské dílně, vystoupil před svými kolegy s přáním, aby se chrastecký učitelský sbor podobal rodině. Rodina je ale přeci jenom příliš hierarchicky uspořádána, a proto učitelská rodina v jeho podání postrádá otce a řízení je přenecháno nejstaršímu bratru, jehož rad a pokynů ostatní rádi poslouchají, vědouce, že tím nejspíše dospějí k vytyčenému cíli.²¹³

V následujících letech se již nové konflikty neobjevují a to přesto, že chrastecký učitelský sbor zažil několik vyhrocených situací. Například 6. března 1887 proběhla návštěva inspektora, přičemž vysvědčení vystavené škole i jednotlivým učitelům bylo vskutku nelichotivé.²¹⁴ Přesto protokoly mlčí. Naopak rok na to řídicí učitel své kolegy chválí za svědomité plnění povinností, za vzornou kolegiální a důstojné počínání ve styku s obecními.²¹⁵ O nevydařené školní inspekci zmiňuje se řídicí učitel až se značným odstupem 4. prosince 1889: „*O tom, co bylo příčinou této inspekční správy, pomlčím, avšak to konstatovati musím, že nikomu ze sboru nechtělo se proti tomu příkrému posouzení naší činnosti se ohraditi. Pokusil jsem se tehdy o to za svou osobu a výsledek toho byl ten, že bych byl málem – kdyby prý nebyla má četná rodina šetřena – do disciplinárního vyšetřování vzat. Dostí však na tom, co se jinak stalo. Vynesení sl[avné] C. k. ok[resní] školní rady, ze dne 16. května 1887 č. 1607 bylo mi dopověděno: „Správce školy jest za poklesky svých spoluučitelů zodpovědným.“ Pánové a dámy! Tehdyž*

²¹² „Pan třídní hledí svědomitě k tomu, by i žáci slabší s ostatními dále postupovati mohli, dbá o to, aby žactvo nejen v umění, nýbrž i v mravech prospívalo, neboť spojuje s vyučováním věcným způsobem dovedným mravouku, poukazuje na to, co žactvo při náboženství slyšelo. Tím zajisté vyhovuje předepsanému řádu školnímu a vyučovacímu. An při všech předmětech užívá všech možných názorů, má vědění žactva jistotu, bude mítí zajisté i trvání pro budoucnost. dovede-li učitel vysvětlováním a poučováním žactvo na sebe upoutati, zajisté pak jest velmi málo těch dítek, jež by musel napomínati. Proto buď snahou naší, bychom si tuto dovednost osvojili. Panu třídnímu třídy II: gratuluji k jeho úspěchům.“ Viz SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol 15. prosince 1881.

²¹³ Srovnej Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 58: „Neslyšeli jsme doposud ničeho o správci školy prostě proto, že ve všech dotčených směrech, ve všech snahách byl rovným mezi sobě rovnými, první pokud šel do práce, poslední z práce.“

²¹⁴ Viz SOKA Chrudim, fond Okresní školní výbor Chrudim, inv. č. 85, č. kart. 4, Chrast, zpráva školního inspektora z 6. dubna 1887.

²¹⁵ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 1. března 1888.

*jednalo se o prospěch, který neuspokojoval, a mně jako správci školy, bylo vytýkáno, že jsem neúspěch toho sám vinen, poněvadž prý jsem zřídka vyučování byl přítomen.*²¹⁶ Při pohledu do inspektorovy zprávy je zřejmé, že hlavní příčinou pobouření byl učitel Kaiswinkler, jehož třída byla hodnocena stupněm tři nejen v předmětech, ale i kázni a nakonec i sám učitel si vysloužil hodnocení čtyři za svoji nevalnou pilnost. Přesto Paulus svého kolegu otevřeně nekritizoval.

Snad i tato příhoda mu pomohla sjednotit učitelský sbor, neboť ani spory okolo Budče a katolického spolku učitelského chrastický sbor nerozklížily. Naopak, učitel Kaiswinkler v budoucnu postupoval ve shodě s řídícím učitelem. Při svých učitelských výročích si oba kolegové vřele gratulovali a nakonec, když byla zřízena měšťanská škola, se i bývalý prozatímní správce dočkal a stal se jejím ředitelem. Nutno poznamenat, že obecní zastupitelstvo nevyužilo rozpočtově výhodné možnosti, která se nabízela, na připojení obecné školy ke škole měšťanské a obě školy zůstaly až do konce Paulusova působení rozděleny.

Jak se blížil konec Paulusovy kariéry ve školství a množila jeho se různá ocenění, začal se jejich majitel ohlížet za svým působením. Svým kolegům se opětovně omlouval, ujišťující je, že vždy jednal dle svého svědomí a nikdy s úmyslem jinému škoditi: *„Jest to již v povaze lidské, že nikdy nelze nám býti takovými, jakými si nás okolí přeje.“* Snad dokonce doufal, že jeho působení by mohlo být vzorem pro další generace, ale s křesťanskou skromností o svém působení pochyboval: *„Nevím sice, podal-li jsem svou činností kdy komu příklad hodný následování, tolik však vím o sobě, že na nikoho, byť mne sebe více ublížil, dlouho se hněvati nedovedu, maje vždy na paměti slova sv. Pavla: „Dávejte každému, což jste povinni, komu daň, tomu daň, komu clo, tomu clo, komu bázeň, tomu bázeň, komu čest, tomu čest. Nikomu nebývejte nic dlužni, než abyste se vespolek milovali, neboť kdož miluje bližního, naplnil zákon. V tom-li budu následován, vím, že platně jsem působil pro dobro obecné.“*²¹⁷

²¹⁶ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 7, č. kart. 1, protokol ze 4. prosince 1889.

²¹⁷ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 9, č. kart. 1, protokol z 1. září 1898. Srovnej Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894, s. 54. Svoje vady má učitel znát, nezapírat je, ani příliš neukazovat. A projeví-li se, omluvit se, nikdy se zlým úmyslem.

Žáci

Žáci představují učiteli nejbližší skupinu, a zároveň skupinu nejdůležitější, neboť na jejich prospěchu a chování do značné míry závisí učitelova pověst. Paulusovy názory na poměr učitele k žákům a na způsob jejich výchovy byly ovlivněny bezesporu jeho studií na učitelském ústavu, zejména osobou Tomáše Vorbesa. Vorbes byl učitelem velice přísným, dbajícím na poslušnost svých svěřenců a neváhajícím využít i nejkrajnějších prostředků. Zároveň byl ale přístupný novým metodám a tyto předával svým i svěřencům²¹⁸ (metodicky vycházel z herbartismu modifikovaného myšlenkami J. A. Komenského²¹⁹). Paulus sám se při svých proslovech k učitelskému sboru odvolával na myšlenky Fridricha A. W. Diesterwega, Jana A. Komenského a Johanna H. Pestalozziho.

Prvním pilířem, na kterém stála Paulusova metoda, byla disciplinace žáků, kteří měli být poslušni svého učitele, měli k němu mít úctu a považovat jej za autoritu: „*V odpovědi žáka musí se jeviti vždy povolnost' uznávání nadvlády, nikoli však usečnost, odmlouvání, neb snad lhostejnost' k učiteli. Uvykne-li dítě těmto nectnostem, nepozbude jich; běda pak těm, kteří budou děti takových občanů muset vyučovati.*“²²⁰ Učitel měl stát vysoko nad žákem, a proto bylo nutné, aby sám sebe hlídal a před žáky nedal nikdy najevo své nedostatky: „*Pánové, kdykoli si přeje někdo z Vás promluvití aneb poraditi se s některým členem sboru učitelského, čiňte to vždy jen ve sborovně a ne na chodbě; vůbec chraňte se před žactvem všeho konání a mluvení, z kterého by Vás žactvo za lidi svým spolubydlitelům rovné považovalo. My učitelové musíme dětem býti více.*“²²¹ Protokoly občas činí dojem až vojenské disciplíny, když se projednávají pravidla o přesunu žáků ze školy do kostela o jejich pohybu ve škole samé, ať již ve vyučování či o přestávkách. Na druhou stranu časté zmínky o drzém chování žáků vůči učitelům či dokonce ignorance a stesky učitelů na nedostatečnost kárných prostředků ukazují, že disciplinace nebyla vždy úspěšná.

Podobně jako u žáků vyžadoval řídící učitel disciplínu v jednání i od svých kolegů, odkazuje na to, že děti se učí napodobováním: „*Veškeren čas, který ve třídě před žáky trávíme,*

²¹⁸ Jan NOVÁK, Vorbes Josef, in: Josef KLIKA – Karel ŠTĚCH (eds.), *Stručný slovník pedagogický*, VI, Praha 1909, s. 2011.

²¹⁹ Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, III, Vývoj teorií pedagogických od konce 18. století, Praha 1923, s. 118.

²²⁰ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 15. prosince 1881.

²²¹ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 2. září 1881.

*budiž co nejsvědomitěji využitkován: každý náš pohyb a pohled, naše mluvení i mlčení děti poučuj, vychovávej.*²²² Nešlo pouze o chování, ale například i o psaní. Po přijetí čítanek řídicí učitel vyžadoval, aby učitelé i své písmo přizpůsobili písmu čítanek.²²³

Další stránkou Paulusovy metody pak byly již zmíněné myšlenky Diesterwegovy a Pestalozziho. Zdá se, že Paulus předpokládal přirozené tíhnutí dětského ducha ke vzdělávání a z něho vyplývající povinnost učitele této cestě napomáhat. Kritizoval proto některé své kolegy za přílišnou přísnost při dotazování žáků, která je odrazuje od budoucího snažení²²⁴ či doporučoval, aby k vlastním myšlenkám žáků v jejich deníku přistupovali se zvláštní citlivostí, aby nezadrželi nevhodným zásahem žákův rozvoj. Tato volnost přirozeně neplatila v případě myšlenek týkajících se náboženství či národa.

Dále zastával názor, že s výukou má se začínat od věcí žákům blízkým a postupně pokračovat k věcem vzdálenějším. Například v zeměpise doporučoval při výkladu o cizích krajinách odkazovat i na krásy krajiny domácí, čímž se mělo učivo jednak žáku více přiblížit a zároveň v něm vyvolávat láska k vlasti. V dějepise navrhoval začínat vyučování od českých bájí, jejichž prostřednictvím mohla být snadněji vzbuzena žákova náklonnost k historii.

Paulus nezapomínal ani na důležitost psychologického přístupu. Učitel měl dle něho dávat žáku najevo, že se o něj zajímá, ať už jej káral, či chválil. *„Učitel jest divadelním hercem – děti publikum. Učitel musí umět více rolí, nejčastěji zamilovaných dáváje najevo svou lásku k žactvu a svému povolání.*²²⁵

Zásadní místo v Paulusově koncepci hrála láska a to láska naplněná křesťanským duchem: *„Síla učitele spočívá v jeho metodě! Ovšem ne každá metoda je zdrojem síly. Metoda, které užíval Božský Učitel, jest plna síly, síly vzlaštní, neboť působivost její posud po 1900 letech se neseslabila. Z této metody vyvodil náš veliký Komenský všecka základní pravidla didaktická, aby nám práci s vyhledáváním metody usnadnil. Protož, osvojíme-li si metodu Božského Učitele, nezpronevěříme se nikterak zásadám velikých učitelů a vychovatelů pozdějších, budeme silni vždy, abychom čeliti mohli všem obtížím stavu svého, budeme však dosti silni i tentokrát, když bude nám klásti účty z konání našeho.*²²⁶

²²² SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 9, č. kart. 1, protokol z 31. listopadu 1895.

²²³ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 29. listopadu 1879.

²²⁴ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 5, č. kart. 1, protokol z 15. prosince 1881.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 9, č. kart. 1, protokol z 1. září 1896.

Domnívám se, že právě tímto pohledem je třeba nahlížet Paulusovo připojení se ke katolickému učitelskému spolku. Podobně jako u Komenského byl v něm křesťan silnější pedagoga.²²⁷ Navíc je třeba vzít v úvahu, že Paulus vždy dbal na vzorné plnění zákonů a dle § 1. říšského zákona ze dne 14. května 1869 jsou školy obecné zřízeny k tomu, aby dívky v mravnosti a nábožnosti vychovávaly. Mravný charakter pak: „*Vypěstiti možno jen na základě náboženském, ana veškerá mravnost lidská v něm má své kořeny. Souvisí tedy mravnost s náboženstvím, a tak že si jedno bez druhého mysliti nelze.*“²²⁸

Rodiče

Zachovávat si vážnost u rodičů bylo v největším zájmu učitele, neboť byl-li jimi respektován, měl i větší autoritu u jejich dětí.²²⁹ Paulusovi předchůdci v chrasteckém učitelském úřadu vesměs takové vážnosti požívali (i když ne po celou dobu svého působení), což do jisté míry mohlo usnadňovat i jeho pozici. Emblematickou postavu učitele představoval v místní společnosti především Jan Nepomuk Filcík. Jeho názory na učitelské poslání se do značné míry shodovaly s Paulusovými, když tvrdil, že cesta ke zdokonalování lidstva vede skrze vzdělanost a to vzdělanost prodchnutou pravým duchem křesťanským. Z toho vyvozoval i stěžejní úlohu učitele ve společnosti a od svých spoluobčanů pak požadoval odpovídající úctu. Za svého života si tak vytvořil řadu nepřátel, zejména svým hájením řádného vyplácení sobotálesu vedoucího až k vojenské intervenci.²³⁰

V době Paulusova působení v Chrasti již generace Filcíkových žáků dospěla, přičemž většina z nich pod vlivem jeho výchovy měla k učiteli podstatně větší úctu než jejich rodiče. Mezi nimi je třeba upozornit především na Františka Čupra, docenta filozofie na Karlově

²²⁷ „*V Komenském byl křesťan mocnější než učenec a filozof, takže ve vědě držel se jenom Písma Svatého...*“ Viz Josef KLIKA, IV Komenský jako pedagog, in: Josef KLIKA – Josef SOKOL, Stručný slovník pedagogický, II, Praha 1893, s. 630.

²²⁸ SOKA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 9, č. kart. 1, protokol ze 4. ledna 1896.

²²⁹ Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 136–150.

²³⁰ Nikoli náhodou Filcíkův žák dr. František Čupr navrhoval již 15. dubna 1861 na zemském sněmu návrh na změnu vyplácení učitelských platů tak, aby se vyplácely ze zemského fondu a místo sobotálesu zavedena byla zvláštní daň. Viz Jan ŠAFRÁNEK, Školy české: obraz jejich vývoje a osudů, II, Praha 1918, s. 184.

univerzitě, profesora akademického gymnazia pražského a od roku 1861 poslance říšské rady,²³¹ jenž se soustavně zabýval školstvím a značně přispěl k uznání Filčíkových zásluh. Spolupodílel se i na iniciativě výstavby Filčíkova pomníku v roce 1868, přičemž toto shromáždění přivedlo do Chrasti početné učitelstvo z okolních obcí.²³²

Paulus si uvědomoval potenciál, který představovala společenská úcta k jeho předchůdci. Vědomě se k němu hlásil a možná měl i podíl na přesunu a opravě zmíněného pomníku, ke které došlo právě v době jeho působení v zastupitelstvu a občanské záložně. Každopádně byl on sám k Filčíkovy přirovnáván: „*Ve šlechetném snažení Filčíkově i dnes kráčí statně kupředu nynější ředitel školy chrastické Vincenc Paulus.*“²³³

I přes dobré výchozí podmínky vznikaly mezi řídicím učitelem a určitou částí společnosti problémy, a to pravděpodobně z důvodu jeho zarytosti podobné Filčíkově, s tím rozdílem, že namísto sobotálesu se u něj jednalo o školní docházku. Jan Kozák radí venkovským učitelům, „*že kontrola školní docházky a případné tresty nejvíce podřívají autoritu učitele, neboť se občané domnívají, že tak činí z libovůle.*“²³⁴ Na druhou stranu ale dodává, že v případě neústupnosti rodičů je třeba pracovat „*se vsí energií, aby takový neústupa pocítil sílu naší moci*“.²³⁵

Paulus přistupoval k otázce docházky velice svědomitě a metodicky. Osobně provedl analýzu příčin absence školních žáků. Hlavní příčinu viděl v chudobě místního obyvatelstva. Dle jeho průzkumů patřilo 318 dětí ze 472 navštěvujících místní školu do nemajetných rodin. Vzhledem ke způsobu obživy většiny obyvatel – polní hospodářství – a snaze vydělat, kde se dá, využívali tito rodiče děti jako výpomoc na poli, především při sklizni řepy. Vida, že rodiče raději pošlou dítě na pole než do školy, a to i přes hrozbu udání, navrhoval řídicí učitel dohodu s majiteli polí, neboť oni jako osoby s vysokou společenskou prestiží by udání ke školní radě neriskovali. Jakékoli nástroje pak scházely učitelům v zimě, kdy docházka slábla především u děvčat z důvodu vyšívání. I Jan Kozák přiznává, že děti, které rodiče posílají do práce, žádný učitel, ač sebevíce vážen, na základě vážnosti a lásky do školy nedostane.²³⁶ Proto Paulus

²³¹ Otakar KÁDNER, Dějiny pedagogiky, III, Vývoj teorií pedagogických od konce 18. století, Praha 1923, s. 50, 74–75.

²³² Je pravděpodobné, že mezi nimi byl i Paulus.

²³³ Ann., II. díl Paulusových „Pamětí města Chrasti“, Český východ, č. 8, 20. dubna 1897.

²³⁴ Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906, s. 140.

²³⁵ Tamtéž, s. 26.

²³⁶ Tamtéž, s. 146.

přikročil k represivním opatřením, tedy k udávání rodičů místní školní radě. Jeho postup však kýžený výsledek nepřinesl. Ba právě naopak, rodiče žalovaní před místní školní radou vyvinuli strategie, jak udáním předcházet či jak se vyhnout trestu. Účel udání tak splněn nebyl a učitelova autorita navíc utrpěla, neboť se jeho výpověď dostala do rozporu s výpověďmi rodičů.²³⁷

S výjimkou školní docházky nejsou zaznamenány žádné větší rozpory mezi učiteli a obyvatelstvem. Na jisté potenciální problémy upozorňuje Paulus v souvislosti s narůstajícím napětím mezi majetnějšími a chudšími vrstvami chrasteckých obyvatel, přičemž se snaží předcházet případným konfliktům a doporučuje zvláštní opatrnost „*při klassifikaci dětí rodičů chudých, avšak vyhejčkaných, rodičů nasycených záští proti třídě majetnější.*

Nakonec zmíním ještě poněkud zvláštní případ, který uvádím proto, že demonstruje na jak „tenkém ledě“ se učitel pohyboval, stojí mezi zákonnými nařízeními, vlastními názory a přáním občanů. Zřejmě, aby učitel nemohl být nařčen z nespravedlnosti, platilo na chrastecké škole pravidlo, že při příjezdu významných osobností je vítá vždy nejstarší výtečně prospívající žákyně. I přes toto pravidlo ale mohli občané chápat výběr řídicího učitele jako křivdu: „*Při této příležitosti sdělil pan řídicí učitel sboru uč[itelskému], že zdejší obchodník pan Čupr včera jej navštívil a způsobem všem slušným lidem neobvyklým, jal se jemu vytýkati, proč nebylo uvítání dáno některé dívce z Chrasti. Při tom pravil, že jest to urážka pro celou Chrast, že škola taková za nic nestojí, která nemůže ani žákyni z místa školního vybrati, že se ve zdejší škole děti ničemu nenaučí, čehož důkaz má na svém děvčeti, které by musel dáti do ústavu chorobomyslných, kdyby ji zde ještě déle než rok nechal.*“

Zdá se, že se Vincenc Paulus snažil přispívat ke smíru a klidu v obci. Pokud přeci mezi ním a společností občas docházelo ke konfliktům, vyplývaly většinou z jeho snahy dostat svým povinnostem správce školy. Byl přesvědčen, že společnost má být předmětem jeho vzdělávacích a výchovných snah a zachovával i snad cítil určitý odstup mezi ní a sebou samotným: „*Proto hledme dle Komenského činnost svou přizpůsobiti činnosti slunce nebeského, kteréž rostlinám země slouží: 1. vždy světlem a teplem, 2. často deštěm a větrem, 3. někdy toliko hřmáním a*

²³⁷ Konferenční protokoly uvádí praxi občasného posílání dětí do škol tak, aby nebyl splněn požadovaný počet zameškaných půldnů umožňující žalobu. Druhá strategie, používaná v případě, že již obžalovaný stanul před místní školní radou, spočívala v udání zákonité omluvy, kterou si každý rodič mohl přečíst na zadní straně školní zprávy a mohl ji pak pověřeným orgánům citovat. Viz SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 8, č. kart. 1, protokol z 12. července 1893.

*blýskáním. Tím i u lidí nám nepřejících, nás podceňujících lásky a úcty si vydobydeme, vyplníme také slova Páně: Posílám Vás jako ovce mezi vlky.*²³⁸

Církev a místní školní rada

Důležitými institucemi, které mohly učiteli poskytovat podporu při jeho „potýkání se“ s občany, představovala církev a místní školní rada. Paulusova spolupráce s místními duchovními představiteli fungovala dobře. Učitelé vycházeli duchovním vstříc při sestavování rozvrhu a snažili se všemožně zlepšit docházku dětí do kostela, zatímco duchovní z kazatelny nabádali děti k poslušnosti učiteli a mravnému životu.

Spolupráce s místní školní radou se naproti tomu jeví, alespoň zpočátku, problematickou. Nedlouho po přibytí do Chrasti vystupuje Paulus s kritikou místních školních rad pro vlašné stíhání rodičů proviňujících se záměrným neposíláním dětí do škol. Jeho kritika má nakonec úspěch a je přijato usnesení, aby místní školní rady konaly výslechy po vzoru rad okresních.²³⁹ Tento „úspěch“ se ale zdá spíše výjimečný. Nejlépe o činnosti školní rady vypovídá zpráva inspektora: *„Vyhovuje všem přáním správy školy, práce však obstarává správce školy.*²⁴⁰ Právě tato praxe byla Paulusem kritizována a při svém vystoupení na schůzi Budče chrudimské, (konkrétně jednalo se o soupis žactva), jíž se účastnil i člen místní školní rady MUDr. Karel Pr. Schmoeger, požadoval, aby za tyto práce byla řídicímu učiteli vyplácena náhrada a odměna, aby řídicí učitel vykonával tyto práce z titulu dobrovolnosti, tedy s možností odmítnout.²⁴¹ Na faktu, že řídicí učitel zhotovoval naprostou většinu spisů pro místní školní radu, mu nevadilo pouze „přetěžování“, ale i skutečnost, že byl z titulu člena místní školní rady považován za podřízeného povinného poslušností k jejímu předsedovi. Tuto podřízenost považoval Paulus za domnělou a žádal, aby příslušné práce vykonávali rovněž ostatní členové místní školní rady: *„V míst[ních] škol[ních] radách zasedá dosti členů ku pracím těmto schopných a mohou se těmto přiděliti. Nevím,“ praví řečník, „jak by asi přijal např. některý hospodářský ředitel panství, který vše zná,*

²³⁸ SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast, inv. č. 5, č. knihy 8, č. kart. 1, protokol z 1. září 1894.

²³⁹ SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 18. května 1880.

²⁴⁰ SOkA Chrudim, fond Okresní školní výbor Chrudim, inv. č. 85, kart. 4, Chrast, Bericht z 7. dubna 1886.

²⁴¹ SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol z 18. května 1880.

*všemu nejlépe rozuměti chce, u kteréhož učitel jest ničím, uložení předsedy, by zhotovil soupis dítek, an k tomu má zajisté patričných schopností!*²⁴²

Všechny zmíněné situace odehrávaly se v počátku Paulusova působení a lze na ně pohlížet také jako na vymezování pozic. Tím spíše, že později se již neobjevují a zprávy inspektora naopak chválí místní školní radu (výslovně MUDr. Karla J. Schmoegera) za dobrou spolupráci s řídicím učitelem.

²⁴² SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi, inv. č. 11, kart. 1, protokol ze 4. října 1884.

Závěr

Na závěr si ještě dovoluji vrátit k osobě Vincence Paulusa, zrekapitulovat nejdůležitější okamžiky jeho života a souvislosti mezi nimi a následně pojmenovat faktory, které výrazně ovlivnily jeho kariéru, a o nichž se domnívám, že platily i pro další učitele.

První zkušenosti s působením v obecním zastupitelstvu získal – možná poněkud předčasně – ještě před Hasnerovými reformami ve svých 27 letech. Mnoho úspěchů zřejmě neskldil a v následujících letech do veřejného dění příliš nezasahoval. Zlom v jeho školní i veřejné kariéře přišel po roce 1874, kdy zaznamenal úspěch na první okresní školní výstavě v Chrudimi a zároveň byl zvolen do výboru učitelského spolku Budeč chrudimská. Od té doby díky svým pedagogickým úspěchům i díky přízni důležitých osob postupně povyšoval, až byl jmenován řídícím učitelem v Chrasti (1879).

První léta tamního působení poznamenaly neshody s kolegy v učitelském sboru, které souvisely s jeho ustanovením proti vůli značné části místních obyvatel. Po překonání těchto rozporů byl v roce 1884 jmenován revizorem účtů obecní záložny, ústavu úzce provázaného s místní elitou a naskytla se mu možnost prokázat své schopnosti i získat důvěru občanstva. I díky tomu byl pak na začátku 90. let zvolen do obecního zastupitelstva, v němž mu zpočátku byly nabízeny především odborné funkce. V polovině 90. let pak vrcholí jeho učitelská kariéra získáním titulu ředitele a zároveň „triumfuje“ i ve veřejném prostoru, když organizuje lokální přípravu na Národopisnou výstavu československou. Pod jeho vlivem pak občanská záložna financuje založení muzea i vydání jeho historické publikace. Ke konci 90. let v důsledku sporů v učitelském spolku ohledně vztahu učitele ke katolické církvi opouští Budeč, ale jeho pozice v Chrasti, města s převahou silně katolicky orientovaných obyvatel, zůstává i nadále silná.

Za úspěšnou veřejnou kariérou Vincence Paulusa stálo několik faktorů, které, dle mého názoru, byly platné i pro řadu jeho kolegů. Předně je třeba zmínit legislativní změny – především Hasnerovy zákony – které pozitivně ovlivnily podmínky učitelova života. Učitelův plat po této reformě odpovídal či v případě řídících učitelů i převyšoval plat, který jsem na začátku práce uvedl jako hraniční pro vstup mezi elity. Přesunutí škol pod státní dohled pak zbavilo učitele podřízenosti vůči duchovním a mělo i další důsledek. Zrušením vikariátních porad a současným nastolením řady otázek, k jejichž vypořádání zřejmě nestačily učitelské konference a za současného rozvoje spolkového života, byl dán podnět k založení řady učitelských spolků.

Zároveň s tím, jak se školství stávalo důležitým politickým tématem, účastnily se spolkových zasedání i lokální politické elity a tím docházelo k vytváření kontaktů. Reformami nastavené vyšší požadavky na učitelovo vzdělání spolu s imperativem sebevzdělávání činily z něj intelektuálně velmi dobře vybaveného jedince, jakého obecní samospráva v době bouřlivého budování infrastruktury a zvýšených požadavků na administrativu a zároveň při nedostatku profesionálních úředníků potřebovala.

Kromě výše uvedených změn vidím jako zcela zásadní přijetí určité představy o učitelském poslání a vliv tehdejších pedagogických názorů. Představa o výjimečné společenské roli učitelstva jako celku a nadřazení pověsti učitelského stavu vlastnímu prospěchu mělo dalekosáhlé důsledky. Učitel ochotně a nezištně vykonával práce pro obec přesvědčen, že tím pomáhá především škole a zároveň si tím připravuje příznivé podmínky pro splnění dalšího požadavku – vzdělávání dospělých občanů. V případě sporu, týkajícího se primárně jeho osoby, byl připraven ustoupit, aby neohrozil výsledky své výchovné práce. Z určitého úhlu pohledu by se takové chování dalo vykládat jako konformní. Na druhou stranu z podobných důvodů byl ochoten případný nevyhnutelný spor vést i s tvrdostí, vyžadoval-li to prospěch školy a nešlo pouze o jeho osobní zájem.

Přesvědčen, že příklad je důležitým prostředkem při výchově dětí i dospělých občanů, snažil se jim být vzorem. Do jisté míry šlo o „herectví“, ale jen potud, že učitel si byl vědom některých vlastních chyb a nechtěl jejich ukazováním dávat špatný příklad a škodit svému stavu.

Učiteli pomáhal i pedagogický názor, že žák by měl nejdříve poznávat věci mu blízké, své okolí, který korespondoval s dobově podmíněnou vlnou zájmu o folkloristiku a regionální dějiny. Učitel pak svojí činností pro žactvo – například sepsáním místních dějin – naplňoval i veřejnou poptávku.

V konkrétním případě Vincence Paulusa, ale určitě bychom našli i další podobné případy, se přijetí těchto idejí pojilo se silně zakořeněnou křesťanskou morálkou, která je ještě umocňovala a podporovala – například svým odkazem na budoucí zaslouženou odměnu.

Vybaven tímto přesvědčením a zároveň dobrým vzděláním a platem, s nímž odpadala potřeba dalšího přivýdělku, byl učitel ideálním spojencem pro místní samosprávné elity, které mohly využívat jeho služeb, aniž by mu musely přenechávat podstatnější část svého politického vlivu a uznání. Jak ale svědčí pamětní desky v našich vesnicích s určitým odstupem času, se těmto učitelům i ono osobní uznání dostalo.

Ve své diplomové práci jsem za pomoci dosud nevytěžených pramenů a pamětí představil určitý dobově a společensky podmíněný učitelský typ, jeho pozici ve společnosti a cestu, jak k ní dospěl. Jsem si vědom, že jeho kolegové mnohdy sledovali odlišné „strategie“ a že mnozí neuspěli. Předkládaná práce rozšiřuje „galerii“ těchto typů o „nový“, který může být, dle mého názoru, inspirativní i v současnosti. Učitele jako byl Vincenc Paulus, můžeme zařadit mezi lokální a do jisté míry i mezi regionální elity. Sám Vincenc Paulus si byl vědom, že učitelství stálo za jeho sociálním vzestupem, (jakkoli dlouhá cesta to byla) a pro tři ze svých pěti dětí zvolil také učitelská studia. Učitelství však pro něj představovalo především poslání. V jeho naplňování pak došel tak daleko, že se nakonec skutečně blížil onomu idealizovanému obrazu učitele, jenž byl představen na počátku této práce.

Seznam archivních pramenů a literatury

Archivní fondy

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Váchal Josef.

Rodinná pozůstalost Měříčků.

SOkA Hradec Králové, Osobní fond Vincenc Paulus.

SOkA Chrudim, fond Archiv města Chrast.

SOkA Chrudim, fond Divadelní spolek Tyl.

SOkA Chrudim, fond Místní školní rada Hlinsko.

SOkA Chrudim, fond Místní školní rada Chrast.

SOkA Chrudim, fond Základní škola Chrast.

SOkA Chrudim, fond Okresní školní výbor Chrudim.

SOkA Chrudim, fond Všeobecná záložna Chrast.

SOkA Chrudim, fond Učitelská jednota Budeč v Chrudimi.

SOkA Chrudim, fond Základní škola Mířetice.

Periodika

Obnova, roč. 17, 19, 1911, 1913.

Ratibor, roč. 30, 1913.

Kraj Královéhradecký, roč. 4, 1913.

Český učitel, roč. 5, 1902.

Český východ, roč. 17, 20, 1894, 1897.

Chrudimské rozhledy, 1893.

Literatura

Karel ADÁMEK, Chrudimsko, Roudnice 1878.

Karel V. ADÁMEK, Musea v Království Českém, Česká revue 2, 1909, s. 232–244 a 282–300.

Karel Václav ADÁMEK, Okresní národopisná a průmyslová výstava a sjezdy ve Hlinsku konané roku 1893, Hlinsko 1893.

Pierre BOURDIEU, Teorie jednání, Praha 1998,

Budeč chrudimská, Půl století Budče chrudimské: vzpomínky na léta 1870–1920, Chrudim 1920.

Eva DRAŠAROVÁ, Stát, spolek a spolčování, in: Paginae historiae 1, Praha 1993, s. 152–177.

Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948, Brno 2006.

L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ (eds.), Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století, Brno 2008.

L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ (eds.), Člověk na Moravě 19. století, Brno 2008.

L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ – L. VYKOUPIIL (eds.), Člověk na Moravě v první polovině 20. století. Brno 2006.

Francois FURET (eds.), Člověk romantismu a jeho svět, Praha 1995.

Milan HLAVAČKA, Zlatý věk české samosprávy, Praha 2006.

Kateřina HROMÁDKOVÁ, Karel Václav Adámek a jeho činnost muzejní a muzeologická, Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Pardubice 2008.

Antonín JANŮ, O sebevědomí učitelském, Pardubice 1894.

Otakar KÁDNER, Dějiny pedagogiky, III/2, Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého, Praha 1919.

Otakar KÁDNER, Vývoj a dnešní soustava školství, I-II, Praha 1929–1931.

Pavel KLADIWA, Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914 I, Vývoj legislativy, Ostrava 2007.

Pavel KLADIWA, Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, II/2, Finance a infrastruktura, Ostrava 2009.

Pavel KLADIWA, Moravskoostravské politické spolky a formování občanské společnosti na přelomu 19. a 20. století, in: Slezký sborník, roč. 99, Opava 2001.

Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezka 1850–1914, II/1, Muži z radnice, Ostrava 2008.

- Pavel KLADIWA – Aleš ZÁŘICKÝ, Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918, Ostrava 2009.
- Josef KLIKA, Škola obecná v nejdůležitějších zákonech a nařízeních, Praha 1878.
- Josef KLIKA-Karel ŠTĚCH (eds.), Stručný slovník pedagogický, VI, Praha 1909.
- Josef KLIKA – Josef SOKOL (eds.), Stručný slovník pedagogický, II, Praha 1893.
- Jan KOZÁK, Úkoly venkovského učitele, Telč 1906.
- Vojtěch KRYŠPÍN, Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let, Praha 1885.
- Martin LANDSMANN – Radek POKORNÝ, Personální obsazení samosprávných sborů města Hradce Králové od r. 1850 do r. 1942, in: Královehradecko, roč. 1, 2004, s. 117–182.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914, Opava 2002.
- Jiří MALÍŘ, Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914, Brno 1996.
- Pavel MAREK, Biskup Eduard J. N. Brynych: Praha nebo Vídeň? Vlastenectví nebo loajalita?, in: Peter ŠVORC-Lubica HARBULOVÁ – Karl SCHWARZ (eds.), Církev a národy střední Evropy (1800–1950), Prešov 2008, s. 248–260.
- František MORKES, Platy a úvazky učitelů v minulosti, Učitelství, roč. 4, 1996/1997, č. 7, s. 11.
- František MORKES, Pohled na platy učitelů v minulosti, Učitel matematiky, roč. 4, 1997/1998, č. 1, s. 35–38.
- František MORKES, Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774–1946), Plzeň 1999.
- František MORKES, Učitelství platy, evergreen několika století, Učitelství noviny, roč. 108, 2005, č. 22, s. 15–17.
- Vincenc PAULUS, Obyčeje a pověry z okolí Chrasti v Chrudimsku, Chrudim 1894.
- Vincenc PAULUS, O dějepisu Hradce Králové, in: Královehradecká ročenka 1912, roč. 1, Hradec Králové 1911, s. 65–66.
- Vincenc PAULUS, Vzpomínky starého kantora, Hradec Králové 1923.
- Vincenc PAULUS, Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku, Chrudim 1897.
- Paulusovo muzeum města Chrasti, Almanach vydaný na počest stých narozenin Vincence Paulusa, ředitele obecné školy, zakladatele městského musea v Chrasti, Chrast 1940.

- Stanislav PAVLÍČEK, Naše lokálky, Místní dráhy v Čechách, na Moravě a ve Slezku, Praha 2002.
- Martina POSPÍŠILOVÁ, Význam Okresní národopisné a průmyslové výstavy v Hlinsku pro hospodářský a kulturní rozvoj regionu na konci 19. století, Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie, Olomouc 2012.
- Jan PRŮCHA – Eliška WALTEROVÁ – Jiří MAREŠ, Pedagogický slovník, Praha 1998.
- Václav PUBAL, Kroniky a kronikáři, Praha 1985.
- Petr RAK, Obecní kroniky a jejich úskalí, in: Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pamětech, Dolní Břežany 2006, s. 113–116.
- Jiřina RŮŽIČKOVÁ – Josef ŠKABAL (Ved. aut. kol.), Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, I-II, Praha 2006.
- Jan ŠAFRÁNEK, Školy české: obraz jejich vývoje a osudů, II, Praha 1918.
- Josef ŠMÍD, Chrastecské školství, Chrudim 1927.
- Josef ŠMÍD, Chrast v době samosprávy v letech 1848 – 1918, Chrudim 1938.
- Josef ŠMÍD, Obraz života a působení Jana Nep. Josefa Filcíka, Praha 1900.
- Josef ŠMÍD, Politická činnost chrastecských v letech 1848–1918, Chrudim 1938.
- Jiří ŠPÉT, Přehled vývoje českého muzejnictví, I, Brno 2003.
- Věra THOŘOVÁ, Školní kroniky a matriky jako vypovídací pramen, in: Děti, studenti, pedagogové, Praha 1993, s. 131–142.
- Otto URBAN, Česká společnost 1848–1918, Praha 1982.
- Klára VITVAROVÁ, Obraz učitele v česky psaných pedagogických časopisech vycházejících v 19. století v Čechách, Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Pardubice 2011.
- František WENIG, Obrázky ze staré školy, Praha 1917.